SZEKFÜ GYULA

FORRADALOM UTÁN

CSERÉPFALVI

SZEKFŰ GYULA

FORRADALOM UTÁN

943.-9.

~~B/III. 9-5~~
I. 6.

FORRADALOM UTÁN

ÍRTA:

SZEKFŰ GYULA

CSERÉPFALVI

SZÉKESFŐVÁROSI KÖZSÉGI ÁLLAMOS FIDISKOLA IGAZGATÓSÁGA
Budapest, XI., Váli-u. 1
1945

Felelős kiadó: Cserépfalvi Imre.

Antiqua Nyomdai és Irodalmi Rt. — Felelős: Wiesmeyer Emil.

BEVEZETÉS

A második világháború utolsó éveiben a magyar nép már szinte egészében megérett a forradalmi változásra, sokkal inkább, mint az első világháború alatt. A forradalminak minősíthető, az emberek életmódját hirtelen, váratlanul és kivédhetetlenül átalakító változásoknak szinte végeláthatatlan sorozata mégis az első világháború után következett be, a két, októberi és bolsevista forradalmon és a fehér terroron át a Horthy-korszak berendezéséig, mely az ellenforradalmat megszervezve hosszú időre lehetetlenné tett újabb forradalmi megmozdulásokat. A nyugtalanság e három-négy esztendejéhez képest a második világháború vége óta eltelt két év a nyugalom korszakának tűnhetik fel a kortárs szemében, aki csak itt-ott, a politika perifériáin vehetett észre forradalmi frazeológiát, s egyébként mindegyik uralkodó párt iparkodott őt megnyugtatni, hogy forradalom helyett lassú, meggondolt, előre kitervelt átalakulás, az ú. n. evolució a célja. A vesztett háború után, a megszállás idején tényleg sokkal kevesebb forradalmi megmozdulás ment végbe az országban, mint 1918—20. között. És mégis elmondhatjuk, hogy 1918—20. korszakával szemben a mi mostani éveink azok, melyek megértek a forradalmi változásra, s amelyekben — az evolució

hiján — régóta esedékes forradalom megkezdte a közelmulttól független, azzal ellentétes berendezkedéseit, s hozzá tehetjük: ezeken dolgozik ma is, holnap is.

Mai helyzetünk tele van ilyen látszólagos ellentmondásokkal, melyek részben abból származnak, hogy egyes irányok még nem tartják elérkezettnek az időt az utolsó szó kimondására, s részben tényleg lassú munkával vélik egyelőre elérhetni az új célokat, — részben pedig abból, hogy közönségünk, s vele közvéleményünk nem akarja, vagy nem tudja felismerni a háború óta eltelt idő komoly tanulságait és még azt hiszi, hogy az életvonalat előbb-utóbb visszahajlíthatja a háború, vagy a háború előtti évek politikai vonalához. Itt persze, a továbbhaladás ellenzőinél sokféle felfogás uralkodik. Sőt ismerve atomizált állapotunkat, feltehetjük, hogy majdnem minden szív más politikai ideált melenget anélkül, hogy azt világosan ki tudná fejezni. De kétségtelen, hogy azoknak többsége, akiket a haladók reakciósoknak neveznek, ma az ú. n. nyugati demokrácia híve, s mint ilyen, hangosan követeli a 18. század végén, Amerikában és a francia forradalomban megállapított emberi jogait, s mindazt a szabadságvédő intézményt, amit legföllebb Angolországban, két véres forradalom árán, de az európai kontinensen sohasem valósítottak meg egészen. Tegyük hozzá, hogy a mi mai lelkes nyugati demokratáinknak csak kisebb része hitt korábban a demokrácia elveiben, a túlnyomó többség tegnap még a zsarnoki önkénynek, s annak is legbrutálisabb fajtájának volt a híve, tegnap gyűlölte és Hitlerrel megsemmisíteni akarta az angolszász demokráciát, ma pedig annak valami, nem kevésbbé klasszikus magyar változatát követeli politikai életünktől. Ez a változás olyan hirtelen jött, s a hitlerista Saulu-

sok oly váratlanul hangoztatják a demokrata Paulusok elveit, hogy ezt a változást is nyugodtan forradalminak lehetne minősítenünk, ha nem lenne a valóságban a közvéleményünkön uralkodó khaosznak egyik primitív tünete.

Ha ebben a khaoszban valamiképen rendet akarunk teremteni és ennek előfeltételeként fogalmainkat tisztázzuk, akkor éppen ebből az ellentétből kell kiindulnunk, abból, mely a mai tényleges demokrácia egyrészt, másrészt ezen nyugati mintára posztulált demokrácia közt van. Kétségtelen, hogy az emberi jogokon alapuló és annak megvalósulására törekvő demokrácia a 18. század végétől elkezdve minden „jobb" magyarnak ideálja volt, mindenkié, aki nem veszett el a napi politika útvesztőjében, s nem engedte erkölcsiségét politikai célok kedvéért elhallgattatni, háttérbe szorítani. Újkori történetünk emberileg legmagasabb rendű nemzedéke, a 48-hoz vezető reformkorszak emberei mindnyájan — az amerikai-, angol-francia veretű humanista demokrácia harcosai voltak. Ma már több évtizede annak, hogy az ő törekvéseiknek 49 és 67 utáni sikertelenségében próbáltam kimutatni azon tragédia kezdetét és indokolását, melynek utolsó felvonásait éltük meg második világháborúbeli bukásunkban. Vajjon tehát azok, akik ma újra emlegetik a Kölcsey, Széchenyi, Deák, Eötvös, Kossuth örökségét kitevő szabadságjogokat, tényleg ennek a legnagyobb nemzedéknek leszármazói-e, s viszont a demokrácia árulói azok, akik adott helyzetünket világos szemmel nézik, s nem hiszik, hogy amit egy évszázadon át nem sikerült a magyarságnak megvalósítani, a nyugati demokrácia szellemiségét és intézményeit, azt épen mi tudnók ebbe az elpusztult magyar életbe átültetni, anyagi és szellemi, belső és külvonatkozásokban is egyformán leromlott állapo-

tunkban! E sorok írója egyszer már kötelességének érezte megmagyarázni, hogyan és miért váltunk 48 után hanyatló korrá, nem lévén képesek a nagy elképzeléseket és azok hagyományait követni; most némileg hasonló feladat előtt áll, amikor utolsó éveink belső és külső változásait némi rendbe szedve, végső eredményként kénytelen lesz kimutatni, hogy amit 100 esztendőn át nem tudtunk, s vezető osztályunk nem is akart megvalósítani, annak ideje végkép elmult és vissza nem hozható többé. Történetünkből nem egy olyan korszak hiányzik, vagy csak csökevényeiben van meg, amely Európa nyugatibb, boldogabb tájain nagy munkálója és elősegítője volt a nemzetek haladásának. Attól tartok, ki kell majd mondanom, hogy a nyugati mintájú demokráciának korszaka is ilyen: hosszas vajudás, nagyszerű koncepciók után soha sem tudott igaz mivoltában meggyökerezni nálunk, legföllebb abban a satnya formában, ahogyan demokrácia és humanizmus a kiegyezési kor alkotmányosságában és társadalmában jelentkezett.

A távolságot, ahová jutottunk, a mult századi nagyok tiszta demokratikus elképzeléseitől, s amelyekhez hogy vissza sem juthatunk többé, az lesz ennek a munkának egyik tanulsága, legkönnyebben úgy mérhetjük le, ha a következő fejezetben szószerint közlöm azt a cikksorozatomat, melyet 1943 novemberétől 1944 januárjáig írtam az akkori Magyar Nemzet c. napilapban. Ezek a cikkek hitem szerint világosan körvonalazzák a nyugati demokráciának Magyarországon elengedhetetlen alapjait, Eötvös, Szalay és társaik száz év előtti megfogalmazásában.

Elöljáróban meg kell jegyeznem, hogy a „forradalom" szó ebben a munkában n e m marxista értelemben alkal-

maztatik, hanem egyszerűen mint az „evolutio" ellentéte, — miután az evolutio, a békés fejlődés végkép elakadt, kellett jönnie a hirtelen, gyors változásnak, mely nem feltétlenül véresen, barrikádokon keresztül folyik, de nézetem szerint, az átalakulásnak az előzményektől megszabott gyorsitott és szaggatott ütemében ma is megnyilatkozik.

Ez a könyv pedig, melyhez ilykép hozzákezdek, nem adatokat közlő történelmi mű, nem is leiró története a világháború bukásának és arra következett éveinknek. De mégis történelem. Ahogyan Benedetto Croce írta néhány hónap előtt,[1]) szintén átélvén népének legújabb tragikus éveit: történeti mű csak az olyan lehet, melynek írásánál lelki motívumok szerepelnek, mégpedig a munka megkezdésénél morális nyugtalanság és féltő gond, a végén pedig a lélek hajlamos lesz akcióra, a dolgok megváltoztatására. Ez a könyv, hiszem, megfelel e crocei feltételeknek.

[1]) B. Croce, Il concetto moderno della storia, Bari 1947, 26. l.

„VALAHOL UTAT VESZTETTÜNK"

A szigorú és tudós szerzetesrend tagja, a skolasztikus filozófiának Közép-Európában talán egész a francia tájig legkiválóbb művelője a napokban némi iróniával vegyes csodálkozással említette, hogy őt is, engem is liberálisnak neveztek és mint ilyeneken sajnálkoztak rajtunk. Joggal csodálkozhatott, hiszen Aquinói Szent Tamás társadalmi és gazdasági rendszerének kifejtésével évek óta többféle nyelven is elítélte a legutóbbi időkig mindenütt életben volt korlátnélküli liberális rendet. A vád azonban érthető és az volna a csodálatos, ha nem emelnék akár naponta is a mai időkben. Kijár mindazoknak, akik mindezideig nem hajlandók az úgynevezett korszellemhez csatlakozni, azaz a „liberális" megjelölés nem valami társadalmi vagy gazdasági kritika nyomán lesz osztályrésze az embernek, hanem egyszerűen megrovás, szidalom, a felháborodás jele azon, hogy az ember másként mer gondolkodni, mint azt a korszellem kívánná. Mint ilyen rendreutasító és megbélyegző kifejezés, még nem is tartozik az erélyesebbek közé: a mai közéleti nyelvnek, amely a magánéletben is szépen virágzik, még sokkal erőteljesebb szitkai is vannak.

A liberális vád tehát többé-kevésbbé független a szellemi tartalomtól, mégsem lehet azt mondani, hogy aki manapság távoltartja magától a „korszellemet", az tökéletesen ugyanazon a kiirtási álláspontón van a liberális eszmékkel szemben, mint a korszellem hívei. Ellensége lehet a korlátlan, észszerűleg nem zabolázható szabadságeszmének, elítélheti a közérdeket sértő egyéni szabadságot, szörnyűnek tarthatja a gazdasági liberalizmus eredményeit, a pauperizmust, egy száz év előtti magyar fordulattal: a várurak helyett

a gyárurak uralmát, mindezt szívből elítélheti. Mindezzel messze láthatóan távoltartja magától azt, amit nálunk liberális politikának és gazdasági rendnek szokás nevezni, de ebből még egyáltalán nem következik, hogy a liberalizmus szellemi tartalmát alkotó összes eszméket egyformán és együttesen elutasíthatja magától.

Abban a szellemi boszorkányéjben, a klasszikusnak éppen nem mondható Walpurgis-éjszakában, melyet végig kell élnünk, éppen szellemi dolgokban eddig is sok furcsaságot, hóbortot, megdöbbentő meseképződést figyelhettünk meg. Jól emlékszem arra a magyarázatra, mely szerint a nyelvre támaszkodó nacionalizmust egyszerűen a szabadkőművesség találta ki Európában és hozta be szegény hazánkba. Hasonló nézetek uralkodnak a liberalizmus szellemi tartalmát illetőleg is, mégpedig széles körökben oly kizárólagossággal, hogy gyermekesen cselekednék az, aki ezeket a nézeteket meg akarná ingatni. Olvasóim azonban, akik mind máig tartózkodtak a boszorkánytánctól és megtartották józan eszüket, a Rációt, azok úgyis tudják, hogy sem a ráció, sem a szabadság, de még az egyenlőség se szabadkőműves találmány, egyiket sem a 18. század nemzette és a 19. század valósította meg, sem Adam Smith, sem Rotteck és Welcker, de még Szilágyi Dezső és Berzeviczy Albert sem tartoznak kitalálói, csak ilyen vagy olyan alkalmazói közé. Ha az „örök" jelzőt nem foglalták volna le a mai koreszmék számára s így pillanatnyilag nem áll rendelkezésünkre, azt mondhatnók, hogy ezek örök értékei az emberiségnek, magával az emberrel vele születtek és mindig mögötte álltak, készen, hogy segítsenek rajta. De nagyon sokáig tartott, amíg az ember felemelte hozzájuk arcát, melyen szinte állandó vonásként ült az uralomvágy a többi testvér felett, a hatalom és parancs keménysége. Csak az antik filozófia, s az is csak későn, a sztoikusok korában ismerte fel az emberi jogokat, melyeknek ősi és kötelező voltát a kereszténység mondotta ki évezredes hatállyal. Mivel Istennek egyforma teremtményei vagyunk, ebből következik az egyenlőség és a szabadság, a szabad akarattal bíró ember értelmes szabadságának keresztény tanítása.

Ezeket az örök értékeket azóta, hogy a keresztény világszemlélet egysége felbomlott, az azt követő evilági zürzavarban különböző

utakon közelítették meg és ha rájuk találtak, különböző utakon vesztették megint el. Az emberi jogokat s a szabadság és egyenlőség eszméit a francia forradalom pontokba foglalva proklamálta, hogy utóbb a Terreurnek szabványos parancsuralma alatt vérbe fullaszsza. Később, a szabadságelven alapuló politikai és gazdasági rendet a liberalizmus tűzte zászlajára, hogy minő végső eredménnyel, annak bizonysága ez a két világégés, melynek szenvedői vagyunk. De mert a XIX. század második felének és az új századnak liberális rendszere nem törődött a szegények tömegeinek védelmével, az egyéni szabadságokat egymásután kiszolgáltatta egy folyvást, ijesztően növekvő etatizmusnak, melynek ijesztő voltát a népek szeme előtt sikeresen leplezte nemzeti jellege, s megfeledkezve saját gyökereiről, eszméi magasztosabb részének keresztény eredetéről, sok országban azt a hitet keltette, mintha a szabadságelvek vallásellenesek volnának természetüknél fogva — aminek világosan ellentmond például a „liberalizmus bibliájának", Rotteck és Welcker államlexikonának mély keresztény vallásossága, — vajjon mindezekért, mondhatnók a felépítmény hibáiért és gyarlóságáért szabad-e elvetnünk az örök értékeket, melyek ebben az esetben is ki nem elégítő megvalósulásra találtak? Bizonyára nem. Hiszen továbbra is egyenlő teremtményei vagyunk Istennek, egyformán szabad akarattal rendelkezünk, amiből következik, hogy e világtörténeti kudarc után újból meg kell próbálnunk a világnak időtállóbb felépítését — ugyanezen nagy elvek alapján.

Az elveket illetőleg nincs is vita azok között, akik a „koreszmék" csábításainak ellenálltak, de elvi megegyezésen még távolról sem lehet egy új világrendet felépíteni, de még el sem képzelni. Mindnyájan helyeselhetjük a szabadság nagy értékének hangsúlyozását, de ezzel még nem adtunk választ arra a nagy kérdésre, hogy vajjon hogyan éljünk szabadságunkkal. A hatvanhét utáni hanyatló kor nem tud erre válaszolni sem etatizáló politikai és nemzetiségi irányaival, sem pedig szociális gondoskodásbeli hiányaival. Ma sokat emlegetik az állami és nemzeti függetlenséget, azaz szintén elveket és eszméket, a szabadság elvének hazai megvalósulási formáit, s azok szimbolumaként Kossuth Lajos nevét. Azaz nagy magyar esz-

méket, történetünk hatalmas korszakait s bennük a szabadság elvének egyik legnagyobb, világhírre joggal szert tett magyar képviselőjét. De mindez a quid-re válasz, az alapvető és minden mást megelőző kérdésre, de még nem válasz egyúttal a quomodo-ra, arra, hogy kisebb-nagyobb részletekben hogyan rendezhetnők be életünket olyképpen, hogy a szabadságelvet, s az abból származó jogokat és kötelességeket is megvalósítsuk.

Pedig hazánk földjén nem mi vagyunk az elsők, akik keressük az intézményeket, melyeken keresztül ez emberi értékek mindnyájunkra, kivétel nélkül, átsugározhatják jótékony melegüket, az emberi méltósághoz oly nélkülözhetetlen levegőt. Most van éppen száz esztendeje, hogy a negyvenes évek politikusainak egy csoportja hozzánk hasonlóan törte a fejét — bár nagyobb készültséggel, erősebb optimizmussal, könnyebb viszonyok között. Metternich cenzurája akkor már belpolitikai téren alig csinált nehézségeket, hiszen Kossuthnak a szabadságelveket lángolva hirdető vezércikkei is megjelentek már a Pesti Hirlapban. Ez a kis csoport, melyet akkoriban ellenfelei egyoldalúan centralistáknak, a későbbi kor némi lenézéssel doktrinéreknek nevezett, megpróbálta azon intézményeket körvonalazni, melyekre a magyarságnak szüksége volt, hogy a középkorból megmaradt politikai, társadalmi és gazdasági kötöttségből végkép kibontakozhassék, a legkevesebb kockázattal és a visszaesés lehetőségének teljes kizárásával.

A csoport tagjai a szabadság és egyenlőség biztosítékait a demokratikus intézményekben látták s meg voltak győződve, hogy a demokrácia segítségével Magyarország minden polgára elérheti az emberi méltóságnak megfelelő életmódot. Lelkes fiatalok voltak mindnyájan, de lelkesedésüknek nem engedték át a gyeplőt: a hazai és külföldi világ problémáit tapasztalatokból, utazásokon, könyveken keresztül megismerve szinte jó szabóként pontosan megtervezték a ruhát, mely szerintük egyedül illett az országra. Egyszerre voltak könyvbújó emberek, lángoló emberbarátok, a rendi gyűlések rutinos politikusai, igazi magyar nemesurak, a fajta fellángolásának nagyszerű produktumai. Mindent megtettek, hogy az átalakulás ne dagálynak és gőgnek, ne parlamenti változásoknak én intrikáknak, ne ujság-

izgatásoknak legyen ingatag eredménye: ehelyett politikai és közigazgatási berendezések intézményesen biztosítsák a szabadságot és hogy ez fennmaradjon, egyszersmind korlátait is. Mivel az akkori viszonyokat az emberi méltóság szempontjából türhetetlennek látták, sok vonatkozásban tabula rasa-t akartak s a demokratikus berendezést alulról felfelé az egész vonalon uralkodóvá tenni. Sokan voltak akkor, száz év előtt, reformerek, de senki sem készült oly gyökeres változásra, mint ők: Eötvös József, Csengery Antal, Szalay László, Trefort Ágost, Lukács Móric, a később csatlakozó, valamivel konzervativabb Kemény Zsigmond.

Talán nem árt, ha e nemes magyaroknak néhány részletes tervét ismertetjük itt, hiszen ma sem tárgytalan az ő aggodalmas óhajtásuk, hogy a reform — szokványos gyűlésezők rutinjának és zsurnalisztikai hordópolitikájának lehető háttérbeszorításával — józan magyarsággal valósulhasson meg.

2.

A parlamentáris berendezés népképviselettel és felelős kormánnyal együtt, a száz esztendő előtti magyar államférfiaknak kétségtelenül legelső és legfőbb követelése volt — legelsősorban az úgynevezett centralisták hangsúlyozták, akik azonban sohasem felejtették el kiemelni, hogy a parlamenti rendszer önmagában elégtelen lenne az új Magyarország megszervezésében. Szinte mulatságos a közvélemény tévedése, mellyel éppen őket nevezték el centralistáknak, akik szerint pedig a parlamentáris centrum, alkotmány és közigazgatásbeli lényeges kiegészítések nélkül, egyenesen abszolutizmusra, a központ önkényuralmára kell hogy vezessen. A központba helyezett parlamentet és a tőle függő kormányt igenis nagy politikai hatalommal akarták ellátni, de csak azon feltétel alatt, hogy a központi hatalom korlátai gyanánt, az egész ország önkormányzati alapon szerveztessék meg. Ezért vetették fel a „szabad községek" problémáját, mely szerintem a száz év előtti magyar politikai gondoskodásnak egyik legértékesebb terméke s arról valóban nem tehetnek az akkori nagy poli-

tikusok, hogy ideáik éppen ebben a kérdésben jóformán hatás nélkül hangzottak el.

Közülük legrészletesebben Csengery Antal, 1845-től Szalay László utódaként a Pesti Hirlap szerkesztője, később Deák jobbkeze a hatvanhetes berendezés kodifikálásában, nagy pénz- és iparügyi szakértő, finom író, az Akadémia másodelnöke, a Kisfaludy Társaság elnöke dolgozta ki a szabad községek rendszerét, mint az új Magyarország mellőzhetetlen alappillérét. Ha végigolvassuk az 1845. évi Pesti Hirlapba írt cikksorozatát, lehetetlen el nem ismernünk, hogy ez a rendkívül művelt, tisztára „nyugatos" nemes úr képzelte el legvilágosabban azt a népi Magyarországot, mely máson ne, mint a parasztközségek ezrein és néhányszáz városnak független önkormányzatán nyugodhatott. Bizonyára hatottak rá nyugati példák, legerősebben az északamerikai községi önkormányzat, melyet ő is, mint egész nemzedéke, főként Tocqueville nagy munkájából ismert meg, de viszont az is kétségtelen, hogy ezt a külföldi mintát azért vette igénybe, mert meg volt győződve, hogy a rendiséget, azt, amit ő és társai „feudalizmusnak" neveztek, a szabad községek rendszerével lehet legbiztosabban megszüntetni és helyébe egységes, szabad magyar nemzetet állítani.

Csengery az egyesülési jogból indul ki s ennek alkalmazásával követeli „a községek népelmű rendezését". Szerinte a községek a középkorban egy vár, egy hadvezér zászlaja alatt éltek, az védte őket s ők azt szolgálták, utóbb a földesúr „atyáskodó pártfogása" alá kerültek, amit Csengery már csak azért sem helyeselhet, mert a földesúr ilyetén patriarchális uralmának egyetlen korlátja a vármegye, mely maga is földesurakból áll s ennélfogva a parasztközségek feletti hatalmat ugyanaz a földesúri réteg ellenőrzi, mely azt gyakorolja is. A községeknek szabadsághoz juttatása Csengery szerint most lett aktuális, amint kiderült, hogy a „hűbériség" hazánkban nem tartható fenn tovább.

„A szabad községi rendszer az első láncszem, mely a család után az embert a státushoz fűzi", ez tanítja meg arra, hogy a saját érdekén kívül a mások javáért is kell cselekednie. Ez tanítja meg arra, hogy maga és családja szélesebb társadalmi körökbe is beletartozik s ezért

mondja szó szerint Tocquevillenak az északamerikai községi rendszert jellemző szavait idézve: a szabad község a hazafiságnak és szabadságnak elemi iskolája mindenütt.

Tervezete két lényeges részre oszlik: az egyik a szabad község megszervezését tartalmazza, a másik a szabad községre alapított új vármegyei és országos igazgatás elveivel foglalkozik. A nagyobb, többszáz állampolgárt magában foglaló szabad község kell hogy beligazgatását a nép egyenes részvételével intézze. Ehhez két orgánum szükséges: az egyik kollektív, feladata a nép helyett tanácskozni, ez a községi képviselőtestület: a másik egyéni, feladata a nép helyett cselekedni, azaz a községi igazgatást ellátni, ez a tanács vagy nagyobb helyen a tisztviselői kar. Mindegyiket a nép küldi ki választás utján. A választás csak akkor valódi, ha a lakosság többségi akaratát tisztán és kétségtelenül kifejező választási törvény olykép készül el, hogy egyetlen érdek se maradjon képviselet nélkül, nehogy a tisztviselők a vagyonosabb osztályok befolyása alá kerüljenek. Ez az általános szavazati jog az akkori viszonyok között beleütközött a nemesség privilégizált helyzetébe, de Csengery a községi általános választói jogot, mely a nemesi előjogot megszünteti, egyenesen a nemesség érdekében állónak tartja, hiszen addig a falusi nemesség a megyegyűlésen a vagyonos nemesség fizetett szolgája volt, úgy szavazott, ahogyan kívánták s olyan dolgokban, melyekhez nem értett, a községi életbe visszaszorítva, a parasztokkal együtt tanácskozva és szavazva oly dolgokkal foglalkozni, melyekhez valóban ért s így előjogai helyébe, melyeket elveszt, polgári öntudatra fog ébredni és hasznos tagja lesz a nagy nemzeti egységnek. Míg azonban a képviselőtestületet a község minden lakósa egyenes választással küldi ki, addig a tanácsot közvetett választással, mert a tanács tagjainak s a községi tisztviselőknek már szakértelemmel kell birniok s ezt a szakértelmet a képviselőtestület jobban meg tudja ítélni, mint az egész nép. Bár az amerikai demokráciának éppen egyik jellegzetes vonása volt a tisztviselők közvetlen választása, Csengery ezt nem fogadja el, mert látja a demokratikus intézményekben rejlő ingatagságot, mely különösen veszélyes lehet a közigazgatás terén. Ugyanezen okból követeli, hogy a választásoknál a szavazás titkos legyen, de a képviselőtestület tárgyalásai

annál nyilvánosabbak legyenek, a közvélemény ellenőrzése alatt. Az ilykép szervezett szabad község maga fogja kezelni háztartását, vagyonát és jövedelmeit, közigazgatási ügyekben bíráskodási, továbbá rendőrségi és szabályalkotási joga lesz: a vármegye és az állam csak ellenőrizni fogják működését.

A parasztságnak és a kisebb-nagyobb városok polgárságának ezen széleskörű, mondhatjuk, teljes önkormányzatára építi Csengery az új vármegyei szervezetet. A megye középütt áll a község és az állam között, az állam általa gyakorolja felügyeleti jogát a községek és városok felett. Az állami rendeleteket ő közvetíti a községekhez, ő kezeli a középfokú rendőrséget, ő a községek fellebbviteli szerve a közigazgatási bíráskodás dolgaiban, joga van időnként különböző jelentéseket kérnie a községektől. Mivel azonban a vármegye ilyképpen a községek ügyeivel foglalkozik, Csengery szerint a demokrácia megkívánja, hogy összetételét azok határozzák meg, akiknek ügyeivel foglalkozik. „Az önkormányzás elvének az alkotmányos ország minden institutióin át kell szövődni" állapítja meg, különben a hon lakósai nem szabadulnak meg addigi kettéosztottságukból s megint csak két kategória fog egymás mellett, helyesebben egymás alatt élni: adminisztrálók és adminisztráltak, gyámok és gyámságalattiak. A megyegyűléseknek tagjait tehát a községeknek kell kiküldeniök szabad választás útján. Eszerint a megye „nem egyéb, mint a községek összlete", — mondja Csengery, a „községi szerkezet az alap, ennek produktumai a megyei, kerületi szerkezet." Ne beszéljünk arról, nem merész-e Csengery gondolata a mai viszonyok között, de a száz év előtti helyzetben, a nemesi vármegye korában nem kevesebbet jelentett, mint a hagyományos politikai közigazgatási keretnek, sőt a százados társadalmi rétegeződésnek is forradalmi átalakítását.

Csengery és vele centralista társai, nemcsak a konzervativokkal és a régihez ragaszkodó metternichi bécsi körökkel szállottak szembe a szabad községeken alapuló megyerendszert követelve, hanem a reformhű ellenzék sűrű tömegeivel is. Elképzelésük szerint „a községi érdekek aggregátuma képezi azon érdekeket, melyek a megyei gyűlés tanácskozásainak a tárgyai." Azaz ez az új megyegyűlés, melyet

a parasztközségek választanak, nem fog többé országos politikával foglalkozni s nem próbálja időnként megkötni a kormány kezét országos dolgokban — erre nem is lesz többé szükség, ha a parlament, népképviseleti alapon megválasztva, valóban kifejezi a nép akaratát és mint ilyen ellenőrzi a neki felelősséggel tartozó kormány működését. A vármegye így egész erejét természetes feladatának betöltésére fordíthatja s ez nem egyéb, mint a területén lakó népesség érdekeinek közigazgatási védelme és ápolása: megyei utak építése, melyek a községeket bekapcsolják az országos kormánytól építendő országutakba, megyei policia, azaz rendőrség és egészségügyi szolgálat, a szabad községek életének felülvizsgálása. Mindez azt jelenti, hogy a vármegye alkotmányvédő szerepe, melyben a centralisták egyáltalán nem hittek, sőt ártalmas illuziónak tartották, mindörökre megszűnik, az országos politika elhagyja a megyegyűlési termeket s kizárólag a parlamentben koncentrálódik, mialatt a megyék, mint egy-egy vidék vagy táj természetszerű összefogói kizárólag a saját területükön élő népesség gondozásával fognak foglalkozni, amint ez másként nem is képzelhető, ha tényleg a „községek összeteivé" válnak.

Csengeryék tisztában voltak azzal, hogy mindez egyszerre és végleg megszüntetné a nemesség vagy mint akkor mondották, az arisztokrácia politikai hatalmát, patriarchális befolyását, a közigazgatásban túlnyomó voltát. Maguk is nemes urak voltak, nem sansculotte-ok, lelkes hívei az 1789. évi francia berendezésnek, az emberi és polgárjogoknak, de elutasították maguktól a francia forradalom további véres fejleményeit, a konventet és annak zsarnoki uralmát: amikor tehát alkotmánytervezetükkel a nemesség politikai deposszedálását, hatalmi abdikációját célozták, ezt nem abban a hitben tették, hogy a hatalmat a parasztok és polgárok szabad községeinek átadva, ezek a saját önös érdekeik, kizárólag saját osztályuk javára fogják felhasználni. „Eggyé olvasztani az elemeket", melyek most egymással szemben vagy egymástól elérhetetlen távolban vannak, ez a célja és ez a hatása, óhajtásuk szerint a szabad községi rendszernek. A község összes lakosai együtt dolgoznak községük felvirágoztatásán, az egy megye földjén élő községektől választott képviselők együtt dolgoznak megyéjük érdekében s ha a nép ilyképpen, saját köreiből

kiindulva, józanul és értelmesen intézi faluja és egész vidéke önkormányzatát, nem kétséges, hogy a tőle kiküldendő országgyűlési képviselők is hasonló józansággal és értelemmel ellenőrzik a központi kormány működését. Csengery részletesen dolgozta ki a községi rendszert, melynek ideája a többi centralista írásaiban is alapvető követelésként található meg — Szalay László is a parlamenti központosítást „mindig életrevaló községi rendszer alapján" akarja felépíteni, s bizonyos, hogy ők mindnyájan ebben a rendszerben látták az ország demokratizálásának s emellett az igazi nemzeti egységnek leghatékonyabb eszközét.

A történetkutatás joggal riad vissza mindenkor attól a kérdéstől, mi lett volna, ha ez vagy az bekövetkezik, ami tényleg nem következett be. Mi sem adhatunk feleletet arra, miként alakul egész társadalmi szerkezetünk, vele nemzeti kultúránk, ha a szabad községi rendszer már akkor megvalósul. Kiki hangulatai szerint adhat választ, egyesek hihetik, hogy a magyar paraszt már rég elérte volna gazdasági és szellemi kultúrában a dán iskolapéldát, ha már akkor bevonatik az önkormányzatokon felépülő országos életbe, — mások bizonyára sajnálkoznak vagy szörnyülködnek e terveken, mint amelyek a „történeti osztályok" megsemmisítését, esetleg tán anarchiát és országrontó viszonyokat hoztak volna létre. Megmaradva az elvi és történeti alapokon, melyekről vizsgálom e száz év előtti ócskaságokat, — hiszen csak ócskaság lehet, amivel egy századon át senki sem törődött — csak annyit mondhatok, hogy nem ismeri a demokráciát az, aki demokráciáról beszél mellőzésével annak, amit száz év előtt kiváló magyarok szabad községi rendszernek neveztek el.

3.

A parlamentnek könnyen elfajulható, esetleg erőszakos választásokkal is súlyosbbított uralmát a száz év előtti centralisták az emberi szabadságjogok minél szélesebb és hatékonyabb alkalmazásával próbálták ellensúlyozni. Különösen nagy reménységgel tekintettek a „szabad egyesülési jogra." Maga Szalay László is négy cikket írt 1847-ben az egyesülési jogról, melyet az emberi természetből, ősi

ösztönökből vezetett le, s melyben az emberi társadalom kiindulási pontját s egyersmind jövendőjét is látta. Mint a haladás hívője egyúttal abban is hitt, hogy egyesülés által, az elv szélesebb körű alkalmazásával szinte a végtelenbe növelhető a nemzetek és az emberiség ereje és boldogsága. Annyira lényeges dolognak tartotta ezt az emberi életben, hogy az „egyesülési szabadságot" túlságosan gyönge kifejezésként mellőzni kívánta, s helyében az egyesülési jogról szeretett beszélni, mintahogy sajtószabadság helyett is a sajtójog elnevezést ajánlotta, ezzel is jelezve, hogy az írás és közlés szabadsága az embernek leggyökeresebb, alapvető jogai közé tartozik.

De legtöbbet Szalay társaságának egy ma már egészen elfelejtett tagja foglalkozott az egyesülési joggal, Lukács Móric. Különös, szinte regényes egyéniség volt ez a gazdag földesúr, aki a Bach-korszakban éveken át külföldön élt, majd öregedő fővel megházasodva, ifjú feleségével újabb nyolc éven át a külföldet járta, ennek halála után hazatérve, csöndes, visszavonult, érzékeny ember volt, akit szinte erőszakkal ültettek a Kisfaludy Társaság elnöki székébe. Psychológiai és társadalmi regény hősének ajánlkozik, nem történetinek. Életrajzát ily lelki megfigyelésekkel telten nem kisebb kortárs, mint Gyulai Pál írta meg. De 48 előtt Lukács Móric még töretlen erőben harcos katonája volt a centralisták kis csapatának, bár nem tartom kizártnak, hogy az egyesülési jog és általában a szocializmus tanulmányozására elsősorban jószíve, a szegénység iránti részvéte indította. Amit azonban leírt, az bizonyára az egész centralista csoportnak is véleménye volt, amit abból is láthatunk, hogy e tárgyú legnagyobb tanulmánya 1847-ben a Bajza Józseftől szerkesztett hivatalos ellenzéki zsebkönyvben jelent meg.

Az egyesülés előnyeit különösen nem kellett akkor már bizonygatni, ezt a munkát elvégezte Széchenyi István elméletben s gyakorlatban is, megalapítva egyesületeit, elkezdve a Nemzeti Kaszinón és az Akadémián. A harmincas évek egyesületi élete Széchenyi jegyében állott, a 40-es évekére Kossuth nyomta rá bélyegét a Védegylet alapítása és fenntartása körüli harcokban. Széchenyi a Kaszinóban és más alapításaiban az arisztokráciát és a művelt polgárságot, Kossuth az egész polgári világot akarta megszervezni, — még tovább

ment Lukács Móric, amikor az egyesülési jog alapelveit a gyáripari munkásokra alkalmazta. Ő is azt hitte, mint Szalay László, hogy „az egyesületi eszmének a jövendő korban nagyszerű feladása leend", azután, hogy nálunk már úgyis annyi mindent köszönünk közvetve vagy közvetlenül neki: az osztály-előítéletek enyészését, a tudományos munka növekedését, a művészeti ízlés ébredését, jobb nevelést, észszerű nemzeti gazdaság terjedését, gyáripar kezdeteit, az élénkebb kereskedést. Mindez eltörpül azon felmérhetetlen haszon mellett, amelyet az egyesülési eszme fog a jövőben hozni, megakadályozva a szegények és elnyomottak pusztító forradalmát.

Lukács Móricnak határozott képe volt a kor munkásmozgalmairól. Egyik tanulmányában ma sem felülmulható világossággal írta le az akkor divatos szocialista-kommunista társadalomszervezkedéseket. Saint-Simon, Fourier, Owen tanait, a társadalomtudomány egész akkori irodalmát is jól ismerte. A jelent és jövőt igen sötéten látja. A polgári társaság jelen szerkezetét veszély fenyegeti, nagyobb, mint azt valaha érte — állapítá meg. A társadalom gyökereit kikezdő baj: a vagyonnak, az élet javainak aránytalan felosztása. Igaz, aránytalanság mindig volt, de nem érezték olyan mértékben s nem mutatkozott oly veszélyes fenyegető alakban, mint éppen most. A középkorban a hűbéri rendszer alapja, az úr és jobbágy közti viszony erőszakosabb, durvább, zsarnokibb színt viselt ugyan, egyes esetek borzasztóbb tapodását mutatták az emberi méltóságnak, de a nép élelme legalább biztosítva volt, s nem kellett naponta rettegéssel szembenéznie a reávigyorgó éhhalállal. Ujabban a dolgok állása megváltozott. Igaz, a hűbéri járom már kevés országban nyomja a nép nyakát, s nincs emberi hatalom, mely széttörését meggátolná. A régi baj azonban új alakot öltött. „Földrészünk legcivilizáltabb országaiban — Lukács itt elsősorban Angliára és Franciaországra gondolt — a nép nem nyög már a hűbéri kényúr vaspálcája alatt, mégis reggeltől késő estig dolgozik, nem magának, hanem másnak, mert véres verítékének gyümölcse a gazdag tőkepénzeseknek kincseit szaporítja és abból számára alig jut annyi, hogy örömtelen életét nyomorúan tengesse." S ha panaszkodnék boldogtalan sorsa miatt, s munkája után a nyereségből arányosabb részt követelne, még azt a munkát is elvesztené, mely család-

ját nyomorúan bár, de mégis táplálja." A várurak és földbirtokosok önkényét ekképen a gyárurak és tőkepénzesek korlátlan uralkodása váltotta fel, a nép szenvedései nem enyhültek, a rabszolgaságnak csak formája változott: most nem ember embernek, de osztály osztálynak ura, zsarnoka s e viszonyt még kínosabbá, veszélyesebbé teszi az emberi méltóság és egyenlőség érzete, mely már ébredni kezd a szenvedésre és nélkülözésre kárhozott nép osztályban is."

A baj pedig „rémítő progresszióban" halad — ez a magyar nemesúr tisztában volt a tőke koncentrációjának jelenségével is: a hatalom mind kevesebb kezekbe gyűl, a nagyobb tőke felfalja a kisebbeket, a „pénzarisztokraták" növekvő hatalmával a kisebb tőkések is a végelszegényedés örvényébe sodortatnak, a máról-holnapra élő proletáriusok serege pedig napról-napra növekszik. Ez a folyamat benne is felkelti hasonlóan Széchenyi egy viziójához, a katasztrófa rettenetét. „Ki ne szomorkodnék el, midőn a jelenbe s a közelebbi jövőbe tekintve, annyi nyomort és szenvedést, oly kiáltó ellentéteket lát és ki ne borzadna el, midőn rágondol, hogy ily kebellázító viszonyokból idővel, habár csak egy távol jövendőben is, mely irtózatos katasztrófák következhetnek, katasztrófák, melyek a polgári társaság szerkezetének alapjait: a tulajdon szentségét, a családi élet oltárát, a civilizáció, a tudomány, művészet legnemesebb gyümölcseit pusztítással s végromlással fenyegetik." Hazánk, igaz, még nem érte el a társadalmi állapotok e veszedelmes stádiumát, de „azért ne ringassuk magunkat kényelmes biztonságban, e stádiumokon előbb-utóbb nekünk is keresztül kell mennünk, de különben is ez ügy az emberiség ügye", s ezért gondoskodni kell, jó előre, a katasztrófa elhárításáról.

Természetes, hogy Lukács Móric nem fogadta el a „szocialisták és kommunisták ábrándos rendszereit", melyek mindig kivihetetlenek fognak maradni, s ez szerencse is, mert életbeléptetésük „az emberi nemet monoton, prózai, feszes kaszárnyaéletre kárhoztatná" s önmaga éppenséggel nem óhajt ily életben élni. De rendszereikben alapeszmeként megvan az egyesülhetés elve, s ha ezt beillesztjük a munkások kereset és életrendszerébe, ezzel az érintett bajt ha nem is szüntethetjük meg gyökerében, de nagymértékben enyhíthetjük.

Itt nem jótékony egyesületekről van szó, melyek csak alamizsnát és pillanatnyi segélyt adhatnak, hanem olyan „asszociációkról, melyek által a munkásosztály önerejére támaszkodva saját munkája és szorgalma jutalmát vehesse." Ezeknek a munkásegyesületeknek legfőbb feladata, hogy tagjaikat részesítsék a gyár hozadékában, a profitban.

„Mert az ipar készítményei után járni szokott nyereség három közös tényező produktuma, a tőkéé, a leleményes és tárgyhoz értő észé, és a munkáé. A méltányosság tehát azt kívánná, hogy a nyereségből e tényezők mindegyikének arányos rész jusson. De tényleg a tőke elnyeli csaknem az egészét a nyereségnek, az észnek aránylag csekély részt, a munkásnak úgyszólván semmit sem hagy. A munkabér ugyanis nem számítható nyereségrészesedésnek, mert az nem egyéb a gyárak élő gépeinek fenntartására megkívánható költségnél s azt nyereség-osztaléknak tekinteni szintoly kevésbé lehet, mint a mezei gazda által igás marhájának adott takarmányt." S jelenleg a munkásnak nincs módja ez igazságtalan megoszlás rektifikációját sürgetni, holott semmi törvényes akadálya sincs a gyárurak és tőkepénzesek egyetértésének abban, hogy a munkabért a lehető legalacsonyabb fokra lenyomják, az egyes munkás, aki ennek ellene szegül, elbocsáttatik, a tömeg kísérlete pedig lázadásnak keresztelve a törvény büntető keze által sujtatik. Egyetlen hatásos eszköz itt az egyesülés, mégpedig a nagytőkétől fenyegetett kissebb tőkések s a munkások egyesülése nem pártos reményekre, hanem nagyobb, gyárszerű iparvállalatokra. Sok-sok parányi erőnek ily szövetkezése versenyezhet a nagytőkékkel, hatalmukat korlátozhatja, a munkásosztály szolgai függését megszünteti, az élet javainak arányosabb felosztását eszközölheti, s így a nyomort enyhítve a legkiáltóbb ellentéteket kiegyenlítheti."

Ez tehát, a munkások és kispolgárok köréből rekrutálódó kisrészvényesek üzemalapítása, a munka organizációjára és értékére vonatkozik, de az egyesülés elve más formában is segítségére lehet a munkásosztálynak. Ma azt mondanók, hogy munkásfogyasztási egyesületek formájában. Az élet szükségeinek és kényelmeinek olcsóbb beszerzéséről van szó, ami nagy mennyiségben való vásárlás által valósítható meg, sőt Lukács Móric itt némileg Owen és

Fourier hatása alatt sokak közös háztartásáról is beszél, és hogy ez a közös háztartás felényi költséggel jár, erre pl. az előző télen Pest városában „példátlan olcsósággal eszközölt ételosztást" hozza fel. De ki sorolhatná elő mindazon formát, melyben az egyesülési elv megvalósulva az emberi nem jólétét emeli, szenvedéseit enyhíti? Hite, hogy „az egyesületi jogban termékeny magva rejlik egy új s a mostaninál jobb társadalmi rendszernek, mely közvetlenül az ügyefogyottak érdekeit a hatalmasok önkényétől s közvetve ezeket az inségzaklatta népnek vad dühétől fogja megóvni."

Igenis, mondja, az egyesületi elvtől a társadalmi rend megmentését várja, mégpedig konzervatív módon, bármint mosolyogjanak is ellenfelei. Mert csak a haladás és reform emberei lehetnek a szó valódi értelmében konzervatívok, kik a polgári társaság alapjainak konzerválása végett a rajta és közötte buján tenyésző gyomot kiírtják, viszont a „konzervatívok" konzerválják ugyan a visszaélések fattyúnövényeit, egyebet azonban nem, s arra már nem figyelnek, hogy azok gyökerei az épület falait előbb-utóbb szétrepesztik. Ne engedjük tehát nekik az egyesületi jogot csirájában elfojtani, vagy annak természetszerű kifejlődését fonák intézkedésekkel megakasztani. A végső kihangzás: mi, kik a haza és emberi nem sorsát, annak jelenét és jövőjét tartjuk szemünk előtt s hordjuk szíveinkben, mi konzerváljuk e becses jogot eredeti épségében és tisztaságában kortársaink és utódaink számára!

Nem állíthatjuk, hogy a centralisták e hagyatékával nagyon parádézott volna a Bach-korszak, vagy a hatvanhetes kiegyezés korszaka. A liberálisnak nevezett állam ezen a téren is sokkal több hatalmat igényel magának, semmint ép a saját politikai tana és a demokrácia kívánta vagy megengedte volna. Lukács és Szalay szerint az egyesületek alakításánál az államnak semmi beleszólása nincs, csak ha az egyesület működése veszélyesnek látszik, akkor léphet közbe, akkor sem rendőri vagy közigazgatási úton, hanem országgyűlési törvény hozatalával. Ehelyett ép az a fejlődés, melyet Lukács Móric oly meleg szívvel óhajtott, az ipari munkástömegek önszervezkedése a legnagyobb nehézségekbe ütközött, időnként szinte egészen közrendészeti tárggyá degradálódott, aminek csak

egyik, de súlyos következése lett, hogy az egyesületi jogot nehéz küzdelemben megszerző munkásságba sötét gyanakvás plántálódott az államra és a vezetőrétegre. A közre sem veszélytelen, ha valamely osztály jogállását csak nehéz küzdelmek árán szerzi meg — az ilyen „hősi korszak" emléke még akkor is keserűen nyomja kedélyét, amikor már rég sikerült hatalmi helyzetét biztosítania.

De nem kevésbbé káros következésekkel járt az egyesülési jog dolgában Szalayék tanainak elmellőzése a többi néposztályra. Köztudomású, hogy egészséges egyesületi élet, melynek társadalomszervező hatása lehetett volna, 1918 összeomlásáig alig fejlődött ki s ennek az összeomlásnak is egyik oka kétségtelenül az volt, hogy sem a vezető réteg, sem pedig a falusi nép nem rendelkezett életképes szervezetekkel, a lakosság tökéletesen atomizálva volt, s e szervetlen és szervezetlen tömeg fölé borult egyetlen védőponyva gyanánt az államhatalom. S amikor ezt a ponyvát egy pillanatra elfútta a világtörténelem szele, az egész nemzet ott állott védtelenül a zimankóban. Valaki közbevethetné, hogy hiszen a lakosság nagyrésze tényleg be volt szervezve a politikai pártok kereteibe, s alig akadt ember, aki tagja ne lett volna ennek vagy annak a pártnak. Ez igaz, de semmi kapcsolatban sincs tárgyunkkal: az egyesülési jog egészen más, mint a politikai pártszervezés, mely utóbbi már az államra és annak hatalmi eszközei megszerzésére irányul, nem pedig az ember tehetségeinek egyesülés útján való szabad kifejtésére. Parasztok gazdasági célú szövetkezése, ha alulról indul meg, kifejleszti bennük a gazdasági célokon, a jobb termelésen és jobb értékesítésen túl az önállóságot, a világ őket érdeklő részének kritikus ismeretét, sőt tovább menve, magasabb műveltséghez és annak igényléséhez segíti őket, amely előnyök természet szerint mind megszületetlenek maradnak felülről megalakított és irányított többé-kevésbé etatisztikus mammuthszervezetek esetén. A demokrácia apró munkát jelent, kisemberek örök apró munkáját, mely sohasem lesz képes olyan kirakati eredményeket elérni, amilyenek az államtól eltartott vagy támogatott „egyesületek' büszkeségei. De a kisemberek önkéntes és szabad szervezetei megmaradnak akkor is, ha a felépítményeket krizis fenyegetné.

A baj csak az, hogy az utat valahol elvesztve, az egyesülési jognak nemzeti társadalmat szervező erejéről és ennek nagy lehetőségeiről épúgy lemondottunk, mint a szabad községekben rejlő erőkről. Negyvennyolc előtt a hazafiak a többszázados rendiség terhét cipelték vállukon, a mi helyzetünket most hasonlóképpen százesztendő elveszett alkalmai nehezítik.

4.

Szabad községi szervezet, s a társadalom megszervezésére is képes, erőteljes egyesülési jog, az összes közügyeknek nyilvánosság előtt való tárgyalása, s emellett még néhány szabadságbiztosíték, melyeknek értéke ma sem halványult el egészen, így a szabad sajtó, az esküdtszék, a társadalom védelmét a bűnözők lehetséges megjavításával összekötő büntetőtörvénykönyv: mindezek Szalay, Eötvös és társai elképzelésében csak egyik részét teszik ki az új magyar politikai életnek. A másik, mellőzhetetlen fél, minden szabadságjog legerősebb támasza és védelmezője, a népképviseleten alapuló országgyűlés és a neki felelős, tehát parlamenti kormány.

Népképviselet alatt persze akkor is különféle formáit és mértékeit értették a választási jognak, a negyvenes évek politikusai épp oly kevéssé tudtak megegyezni egyfajta választási jogban, mintahogy ebben a kérdésben az egész következő század folyamán nem tudott kialakulni általános, mindenkitől elfogadott vélemény. Az akkori viszonyok között kétségtelenül a centralistáknál találjuk meg a legszélesebb körű választójogi terveket. Ők azok, akik komolyan, előítéletek, osztályönzés nélkül vizsgálják meg az általános választójogot, aminthogy ezt ajánlotta nekik az emberek természetes egyenlőségéről vallott felfogásuk is. Amikor azonban hosszas mérlegelés után mégis csak elvetik az egészen műveletlen embereknek választójoggal felruházását, még mindig sokkal radikálisabb megoldások hívei, semmint bármely más akkori politikai csoport, akár maga Kossuth Lajos. Itt közbevetőleg legyen szabad megjegyeznem, hogy a negyvenes Kossuthja még konzervatívabb nézeteket vallott,

mint utóbb 48—49-ben, vagy pláne a külföldi emigrációban. Ismeretes, minő hévvel védelmezte a vármegye régi, rendi formáját, s benne különösen azt, hogy a megye nemcsak végrehajtó, hanem törvényhozó szerv is, — éppen ez a meggyőződés akadályozta őt egész 48 tavaszáig a felelős parlamenti kormányzathoz közeledésben. De azt már kevésbbé ismerjük, hogy a választói jog dolgában nagy súlyt helyezett az ingatlantulajdonra, melyben „stabilitási elemet" látott, a „státusszerkezeti egyensúly nélkülözhetetlen kellékét" s például a városokban a ház, telek, ingatlantulajdonosok mellett csak az értelmiségi foglalkozások embereinek, lelkészeknek, ügyvédeknek, oktatóknak, köztisztviselőknek, íróknak és művészeknek akart szavazatjogot adni s mellettük a „műipar és kereskedelem képviseleteként", az önálló kereskedőknek, gyárosnak és mesterembereknek, akiknek saját áruboltjuk, raktáruk, „műhelyük" van. Az ilykép szelektált városi elemet a középnemes réteggel akarta összekapcsolni, s e kettőre, mint „középrendre" akarta ráépíteni az új, szabad Magyarországot. Bármily különösnek tetszik, s bárhogyan ellenkezik is az ő későbbi nézeteivel, Kossuth ekkor, a reformért való minden lángolása mellett is több tekintetben a multhoz vonzódó, azt sokban fenntartani óhajtó romantikus politikus volt, társadalmi szemléletében pedig közelebb állt a „polgárkirályságot" igen korlátolt választójoggal igazgató Guizot-hoz, semmint későbbi szövetségeséhez, Mazzinihoz.

Vele szemben a centralisták választójog dolgában rugalmas, fejlődőképes elveket vallottak. Nézetük szerint a demokrácia szó szerint és tényleg az egész nép uralmát jelenti, s amennyiben a közügyekben való részvételnél mégis kell valami korlátozást, szelekciót végrehajtani, ennek egyetlen elve és megokolása lehet: hogy ne kapjanak szerepet olyanok, akik a demokrácia életét megzavarhatnák. Azaz egyedül a politikai ítélet alkotására képtelen, műveletlen tömegek zárandók ki, ezek is csak addig, míg meg nem szerzik maguknak a politikai működéshez szükséges műveltséget. Hogy az akkori viszonyok közt mennyire igazuk volt, arra elég Petőfi képviselőjelöltségére és gyászos bukására mutatnunk. Persze a távoli jövőt illetőleg egyéni hangulataik szerint nyilatkoztak: volt, aki

nem hitt közöttük az egész társadalom művelődhetőségében, s ennélfogva az általános választójogot sem tartotta valaha is megvalósíthatónak. De ily nézeteikben is mindenkor távol voltak osztályérdektől és a választójogi kereteknek tartós megmerevítésétől. Aminthogy ha a kiegyezés kora ismerte és követte volna elveiket, a népoktatás fejlesztésével és az általános művelődés terjedésével kapcsolatban, állandóan és megszakítás nélkül tágítania kellett volna a kereteket, s ilymódon többek között azt is megakadályozhatta volna, hogy később egész a legújabb időkig (így különösen 1918 előtt) az általános választójognak még a fölvetése is valóságos lázrohamot okozzon a nemzettestben. A centralisták nézeteit ismertetve, nem kell külön kiemelnem, hogy ők minden képviselőtestületnek tárgyalásait nyilvánosnak, a képviselők választását pedig titkosnak képzelték el, ami később néha épp a visszájára fordult: nyilvános választás, titkos vagy korlátozott nyilvánosságú tárgyalás. Kossuth maga is decentralizált, kerületenkénti „csendben titkos írott szavazat leadását" követelte.

De mint reálisan gondolkodó emberek, Szalayék azzal is tisztában voltak, hogy nem elegendő józan és méltányos választójogi törvényt hozni, az annak alapján megtartott választások mégsem fejezik ki minden esetben a nép akaratát. A választási visszaélések akkoriban soha nem látott mértékben jelentkeztek, az utolsó rendi országgyűlések sokhelyütt a megyei székhely utcáin és a megyeházteremben kiontott embervérben fogantak, a műveletlen köznemes tömegek részeg dühe nem állott meg sem Kölcsey, sem Deák nemes alakja előtt. Kossuth is gyakran panaszolta e méltatlan dolgokat és hogy a választási rendetlenségeket, rablásig, utonállásig, emberölésig elfajuló jeleneteket kikerülendő, a legbüszkébb megyék is kénytelenek kormányvédelmet és az idegen szellemű katonaság kiküldését kérni a választási napokra. Magasfeszültségű, optimista lelkében ő elegendőnek látta ezzel szemben, ha a megválasztott képviselők mandátumát a képviselőház igazolja, — az azóta eltelt idő sajnálatosan bebizonyította, hogy ez a formális mandátumigazolás nem képes a visszaélések megszüntetésére.

Legtöbbet foglalkozott e visszaélésekkel, mert leginkább bán-

tották báró Kemény Zsigmond, aki legkésőbb csatlakozott Eötvös és Szalay baráti köréhez, s akkor sem vallotta teljes egészükben nézeteiket. Mint erdélyi ember, fejlődésének első szakaszában Wesselényi Miklós köréhez tartozott, honnan azonban Széchenyin keresztül a centralisták gyakorlatiasabb irányához vezetett útja. Idevágó terjedelmes munkája, mely ma már teljesen el van feledve, a „Korteskedés ellenszerei" épp ezen irányváltoztatása időpontjában készült, éppen száz esztendővel ezelőtt, s politikai és irodalmi szempontból egyaránt a kezdő írót tünteti fel. Stílusa erőltetett és homályos, teli szinte tudálékosként ható szakirodalmi utalásokkal és külföldi politikai példákkal, társadalmi szemlélete pedig főként a vármegye és a nemesség szerepét illetőleg szinte Kossuthhoz hasonlóan romantikus. De ez nem tartja vissza attól, hogy a választási visszaélések okát a szegény nemesség műveletlen tömegeiben látva, ne javasolja ennek a választói jogból kizárását. Minket itt két szempontja érdekelhet: az egyik, amelyből nézve a magyar választások bajait a képviseleti rendszernek általános, egész Európában feltalálható betegségeként rajzolja, a másik a lelkiismeret háborgása, mely a legszebb polgári jognak, a politikai választásnak gyakorlását meghiusító visszaélések láttán a centralisták mindegyikében felkelt, de szinte quos ego-szerű haraggal és botránykozással egyedül Kemény Zsigmond fejezte ki. Ebben ugyanazon lelkiismereti szigorról és tisztaságról tett tanuságot, mint Deák Ferenc, aki tudvalévőleg nem fogadta el a korteskedés során vérrel beszennyezett mandátumot. Deák visszalépéséből persze a nemzetnek lett kára, aminthogy sokkal demokratikusabb, a népképviselet tisztaságát inkább biztosító lett volna, ha a sértett tiszta emberek visszalépése helyett azokat zárták volna ki a passzív választójogból, akik korteskedésükkel lealacsonyították a nép akaratnyilvánítási aktusát. Minél magasabbra becsüljük az emberi természetnek Istentől elrendelt egyenlőségét, annál súlyosabban el fogjuk ítélni az egyes emberek politikai akaratnyilvánítását akadályozó, meghamisító „lélekvásárlást" és befolyásolást és el tudunk képzelni oly törvényhozást is, mely egész életükre kizárja önmagából azokat, akik ily eszközökkel szerezték meg maguknak a „nép bizalmát."

Ilyen vagy hasonló gondolatmenetek alapján tárgyalja Kemény Zsigmond mély megvetéssel, szinte undorral az akkori választási visszaéléseket és azok különböző fajtáit. Ezek közt nagy szerepet tulajdonít a végrehajtó hatalom, tehát a kormány részéről elkövetett befolyásolásnak, mely a rábeszélés és meggyőzés eszközein túl az igéret és jutalmazás „csábszereit" veszi igénybe annyira, hogy a „Judáspénztől való tartózkodáshoz oly jellem és erkölcs kívántatik, aminő a korban alig van." Pedig akkor a kormányhatalom nem rendelkezett etatisztikus eszközökkel, sem pedig azon félig és egészen államkapitalista lehetőségekkel, melyekkel a törvények és szabályok megtartása mellett egyszerre gazdaggá tehette kiválasztott híveit. A kormánynak akkor még nagyon is szűkkörű hatalma teszi érthetővé, hogy Kemény Zsigmond az igazi veszedelmet mégis a követjelöltek és korteseik működésében látja s legerősebben ezt ostorozza.

De ezek a hazai szomorú jelenségek nem magyar specialitások. „Állhatatosan hiszem, hogy a megvesztegetés az alkotmányos országok organizmusának kikerülhetetlen következménye", állapítja meg, mint a népfelség tanának és általában az alkotmányos kormányzásnak elmaradhatatlan velejárója. Európának leghaladottabb országai sem védekeznek, szerinte, elegendő módon, nehogy a gazdagok és hatalmasok proletárokat fogadjanak fel magánérdekeik védelmére a népképviselet meghamisításával: Anglia és Franciaország egyébként hazája a törvényt kijátszó, képviselőválasztási üzelmeknek. De ezeknek igazi tenyészetét az agrárnépességben látja, s éppen ezzel magyarázza a lélekvásárlásnak akkoriban nálunk szokásos formáit.

Kemény Zsigmond itt egészséges „szociológiai" ösztönnel különbözteti meg egymástól az angol és magyar visszaéléseket.

Angliában a szavazók tekintélyes része városi lakos, márpedig ennek a rétegnek anyagi helyzete jobb, műveltsége magasabb, semhogy a lélekvásárlás legmegvetendőbb, leganyagibb eszközeivel, pénzzel, etetés-itatással korrumpálható lenne. Sokkal alacsonyabb, anyagi és műveltségi tekintetben az angol földbérlő és földmíves osztály, mely ennélfogva a „megvesztegetés tűzhelye". De ennek is van bizonyos életszínvonala, biztos kenyere magának és család-

jának, minélfogva a szavazatvadászatra vetemedett angol lord csak finomabb eszközökkel közeledhetik hozzá. Nagytitokban elengedi szavazójának haszonbérét, a városból szöveteket hoz és jótékony akció során kiosztja, a választóhelyre befuvarozza embereit, s útiköltséget ad nekik, sőt közhasznú adományokat, alapítványokat is létesít a környék javára. Mivel szavazói mind meg tudnak élni, ennélfogva korhelység, tivornyázás nem kapcsolható össze a választással — nem volna értelme, senkit sem vonzana.

Annál inkább a tiszta agrárszavazókkal, azaz a földmívelő kisnemesség tömegeivel rendelkező hazánkban, ahol a jelölt a falu harangját félreveretve bevonul a templom vagy kocsma elé, mögötte sülttel, kenyérrel megrakott, s hordót szállító szekér, felhág a hordó tetejére s „magyar egyszerűséggel" szól a tömeghez: igyunk, barátaink! És ez a bevezetése a több napig tartó választási kampánynak, amelynek során a becsődített emberek boros fővel országutakon és városokban tettleg szabadságot élveznek a békeháborítás és kihágás minden nemére, egész a házfeltörésig, élestárkirablásig, az ólmosbotnak és „árva cserfánák" békés járókelők ellen fordításáig, amint ennek akkoriban országos gyászt okozó esetei voltak: Kölcsey megbuktatása Szatmármegyében Tyukod és Csenger ólmosbotjai által, s Forintosék véres hadmenete Zalában Deák elvei ellen — az excedáló nemesek Kehidán áthaladva, puskával belőttek Deák udvarába.

Ezek a súlyos formái a választási visszaéléseknek Kemény Zsigmond szerint, a földművesnépesség, mégpedig a szegény földmívesek egzisztenciájával kapcsolatosak, aminthogy tudjuk, hogy hasonló jelenségek a tőlünk keletre és délre terülő agrárországokban is otthonosak lettek, amint ott is áttértek a népképviseleti alapra. A hatvanhetes korszak ezt a jelenséget nem ajándékozta meg Kemény Zsigmondéhoz hasonló figyelemmel, ehelyett Jókai, Mikszáth és utódaik nyomán némi anekdótikus derűvel aranyozta meg. Természetes, hogy a mind általánosabbá és titkossá váló választójog szűkebb körre szorítja az egyének részéről való „lélekvásárlás" lehetőségeit, de viszont az államhatalom növelésével ebből az irányból nagyobb nehézségek támadtak, semmint még száz év előtt Ke-

mény láthatta volna. De akkor is mindenképpen helyesen látta, hogy a földmíves lakosság anyagi helyzetének biztosítása elengedhetetlen feltétele a demokráciában a népakarat hamisítatlan megnyilvánulásának. E téren az igazi népi politikának még igen nagy feladatai vannak.

5.

Száz esztendővel ezelőtt csak a legélesebb elmével bírók sejtették meg azt, amit ma minden ember tud és sajátmagán naprólnapra, sőt a nap minden órájában újra tapasztalni kénytelen, azt, hogy a politikának igazában csak egyetlen nagy problémája van: az állam elhatárolása az egyéntől és az egyénekből álló társadalomtól. Hogy ma az emberek világosabban látják a problémát, ez nem azt jelenti, mintha mélyebb politikai belátásuk lenne, mint száz év előtt, ma egyszerűen saját testükön veszik észre a problémát, bőrükön, ruhájukon kitapinthatják, élelmiszerükön és italaikon át ízlelik meg, mozdulataik folytonos korlátozása által akaratlanul is észreveszik az államot, mely rajtuk nemcsak háború alatt és háború miatt, de azt megelőzőleg is régóta uralkodik. Az államnak ezt a túlnyomó hatalmát valamikor az úgynevezett abszolut monarchia hozta létre, de az abszolutizmus azóta függetlenítette magát a kormányformáktól, aminthogy az utóbbiak általában is lényegtelenné váltak s ma már ismerünk igen hatalmas államokat, melyek az aristotelesi vagy montesquieu-i skatulyák egyikébe sem sorozhatók. Bizonyos, hogy az állam abszolút hatalma ma is különböző meggondolásokkal igazoltatik, melynek hátterében mindenütt a közjó áll, azaz mindnyájunk java, de napjaink és az elmúlt évtizedek soksok tapasztalata arra mutat, hogy ennek a közjónak érdekében az állam gyakran annyi „rosszat" követel, annyi súlyos dolgot rak polgárai vállára, hogy ezek a közjót néha csak igen nagy távolban, messzi ködökön át, szinte csak „sub specie aeternitatis" tudják megpillantani.

Iskolás tudomány szerint ennek a túlhatalmas államnak ellen-

tétje volt a liberális állam, mely semmit sem akart és engedte, hogy minden a maga útján, azaz rosszul menjen és a szabadságot szolgaság váltsa fel észrevétlenül. A mi száz év előtti politikusaink is liberálisok voltak, de ők erős államot, benne erős kormányt követeltek s egyszersmind minden óvóintézkedést is megtettek, nehogy az erős állam a rend, igazság és közjó fenntartásán túlcsapva, az egyént és társadalmat jogtalan és káros módon elnyomja. Előttük, a parlamenti rendszer megromlásából származó abszolutizmus elrettentő példájaként csak a francia restauráció, polgárkirályság és a kezdő második napoleoni korszak állott s Eötvös még azt hitte, hogy az „állam tökéletes abszolutizmusa épúgy az utópiák sorába tartozik, mint a korlátlan szabadság", mert mind a kettő lehetetlenné teszi a rendezett állami együttélést. De azzal ő is tisztában volt, hogy a korlátlan szabadság a nagy, kifejlett társadalmakban kevésbbé aktuális veszély, — az emberek érthető módon megakadályozzák a hozzájuk hasonlóknak korlátlan törekvéseit, de annál veszedelmesebb a másik véglet, melynek minél biztosabb elkerülésére ajánlta társaival együtt az előbb felsorolt demokratikus intézményeket.

Az utóbbi 60—70 év azt mutatja, hogy az intézmények önmagukban, lélek nélkül, mégsem képesek túlságos állami rendszer, etatizmus kifejlődését megakadályozni. Ha azt keressük, hol vesztettük el az utat, akkor azt a pontot kell megkeresnünk, ahol a demokratikus intézmények működése lelketlen rutinná, mechanikává lett s ahol ezek az intézmények nem voltak immár képesek az egyén és társadalom jogos igényeinek kielégítésére. Olvasóim ne aggódjanak, nem fogok átcsapni metafizikába, sem pedig abba a modern politikai rhetorikába, melynek főjellemzője a kenetesség, mint már Eötvös észrevette, „mert ki nem hazudna legalább morális és emberszerető elveket." Az ő nézete szerint az intézményeknek is emberszeretőknek kell lenniök s minden új rendszer, mely a régit felváltja, ezt csak akkor teheti, ha jobban megközelíti célját, az emberi élet megkönnyítését, az égbekiáltó igazságtalanságok jóvátételét. A „közjó" tehát nem lehet elvont dolog s nem lehet dekretálni valamit államhatalommal, hogy ez a közjó, mikor

hiányzik belőle az emberszeretet és csak az elvont államnak, vagy az ezt kezelő, hozzá közelálló egyeseknek van haszna belőle. Eötvös, nemcsak ő, — társai is — meleg szívvel politizáltak s éppen azért lehetetlenség őket elképzelni, amint résztvesznek a tegnapi és a mai választásokban és a „politikusok" rutinos debatteri összejövetelein. A demokratikus intézmények mögött ott látták a szegényeket, elesetteket, az élet javából és műveltségéből kizártakat s az intézményeket szerintük éppen azon cél szerint kell időnként átalakítani, hogy minél gyorsabban és minél nagyobb tömegét lássák el a kizártaknak az emberi méltóság szükségleteivel. Eötvös 1840-ben két nagy tanulmányt írt ezzel a meleg szívvel a „Szegénység Irlandban" és „A zsidók emancipációja" címmel s az előbbiben úgy találta, hogy „korunk emberszeretőbbé vált, hogy a közjó s minden embernek boldogítása nem az emberbarát kedves álma többé, melybe a szomorú életből néha visszavonul, hanem fenséges célja, mely után egész erejével törekedik, hogy az emberi nemnek új szükségletei támadtak, melyek a mostani formákban kielégülésre nem találnak, s hogy a formák változni fognak, mert az ember, bármily gátak állíttassanak elébe, szükségeit végre mindig eléri." Tapasztalataink azt mutatják, hogy a politikai életnek az emberszeretettől követelt, mondhatnók: humanista fejlődését folyvást új és új gátak zárják el, gyakran épp azok, melyeket valamikor a folyam biztosítására emeltünk, — de Eötvös szavai értelmében nyugodtan elhagyatkozhatunk az emberszeretetre, mely kétségtelenül magasabbrendű elv a dolgok elrendezésében, semmint oly társadalmi, gazdasági erők és igények, akár állami parancsok, melyek az emberszeretettel szembeszállnak. Mert gazdasági életünket átalakíthatjuk s ha az emberszeretet kívánta változtatásokra esetleg hét sovány esztendő jönne, a hét kövér is el fog következni, állami intézményeinket sem tarthatjuk örökéletüeknek, ha hiányzik belőlük az emberszeretet, de mit tegyünk akkor, ha kitéptük magunkból az embertársak szeretetét? Ne felejtsük el, ez az emberszeretet Eötvösnél az evangélium felebaráti szeretete, belőle vezeti le a szabadsághoz való jogunkat is, amint 1845-ben írta: „hála a kereszténység áldó befolyásának, a szabadságot csak bizonyos osztályok

vagy népfajok számára senki sem meri követelni" és ha már évtizedeken át elfeledkeztünk a szeretetről és engedtük, hogy a célszerűség, az állam java, a költségvetési egyensúly, a termelés érdeke és sok más hasonló bölcs dolog kiszorítsa a törvényből és a szabályokból, talán épp a mai ítéletidőben illenék visszaadnunk neki az emberek feletti hatalmat.

Eötvös József báró költő és filozófus volt, Szalay László eredetileg jogász s így a fönti eszméket praktikusabb formába tudta önteni, mint hozzá képest tényleg ábrándozónak nevezhető barátja. A mi történeti magatartásunk emberiességének egyik nagy bizonyítéka, hogy Szalay László száz évvel ezelőtt szinte ugyanazon szavakkal mondotta ki az államnak a jog és erkölcs alá vetett voltát, mint most egy éve, tavalyi karácsonyi beszédében XII. Pius pápa, aki szigorú szavakkal ítélte el „a jogi pozitivizmust, mely a pusztán emberi törvényalkotásnak megtévesztő felségjogot tulajdonít és egyengeti az utat a törvénynek az erkölcstől való végzetes elszakadásához." Szalay a liberális szabadságjogokat, mint emberi jogokat ismeri el, melyek az embernek teremtésétől fogva tulajdonai s azokat utóbb, semmi körülmények közt, sem társadalmi szerződésbeli lemondás utján, sem az állam vagy bármikép megfogalmazott közjó javára és előnyére el nem veszítheti. Az emberi jogok nélkül az ember nem lehetne ember és oly rendszer, mely őt meg akarná fosztani e természetadta jogaitól „Isten fuvallatát törölné ki az ember lelkéből." Az emberi jogokban a sérthetetlen, örök, mert Istentől származó „jog" fejeződik ki szerinte. „Az, ki nem tud semmit az emberjogokról, az a jog őseszméjét tagadja", ami „balga felfogás, vagy a legpogányabb materializmus." Az olyan törvények pedig, melyek az emberjogokat tagadják vagy sértik, nem lehetnek egyebek, mint rossz törvények, mert hiányzik belőlük a jog, tehát jogtalan és törvénytelen törvények természeti és erkölcsi szempontból. Mert „Isten szellete lebeg vala a vizek felett — ezt olvassuk a genezisben a teremtés előtti időszakról s ez annyit is jelent: hogy a jog eszméje előbbvaló a positiv törvények feletti okoskodás eredményénél, mellyel azt számosan vajmi örömest azonosítani szeretnék."

Az eötvösi és Szalay-féle gondolatok egybevetésével már közelebbről meg tudjuk határozni, mikor tértünk le az útról, melyet ők s velük a régi 48 előtti Széchenyi és Deák s a későbbi tapasztalatokkal gazdagodott Kossuth jelöltek ki nemzetünknek. A demokratikus intézmények, amennyiben azok 48-ban megvalósultak, napjainkig érvényben maradtak ugyan, de már a mult század második felében megfigyelhető a kezdődő etatizmusra jellemző törvényhozási munka, mely a társadalom önkéntes és önálló szervezkedését eleinte feleslegessé teszi, utóbb megakadályozza s mely a pozitív, naponkénti szükségletek kielégítésére törekedvén, megfeledkezik a magasabb dolgokról. Törvényhozóink szavaiban mind több a rhetori fordulat és mindinkább megszilárdul az a nemzeti frazeológia, melynek lehullott, szétporló morzsáira úgynevezett nagysikerű beszédekben ma is ráakadhatunk, de mindinkább kihűl bennük az eötvösi és deáki emberszeretet melege s éreznünk kell, hogy a törvény a törvényért kezd élni, a közjó a közjóért, az állam önmagáért, egyrészt elvileg és elméletileg, másrészt hivatalainak és intézményeinek mind hangosabban és mind szárazabban kelepelő mechanizmusában. Ebben a szinte l'art pour l'art állami életben az ember fajsúlya mind könnyebb lesz, értéke kisebbedik és mellőzhető s a természettől való emberi jogok, ha összeütköznek ezzel a papíros „közjó"-val, annál könnyebb lelkiismerettel tétetnek félre, minél ritkábban merülnek fel a század végétől kezdve Eötvöséhez és Szalayéhoz hasonló gondolatmenetek.

Ne higyjük, hogy a fejlődés csak nálunk ment ebbe az irányba és csak nálunk hazudtolta meg a régi nagy nemzedék reménységeit. A 19. századi liberalizmus hőskora letűnt a század közepére, hívei képteleneknek bizonyultak olyan újonnan megjelenő szükségletek emberszerető, melegszívű kielégítésére, melyeket már Eötvös is előre látott. Elsősorban a társadalmi és gazdasági jelenségekkel szemben bizonyultak tehetetleneknek, ragaszkodtak a korlátlan gazdasági szabadsághoz — pedig ez már rég szembeszállt „Isten szellemével", milliók természeti jogaival — s ez utóbbiak védelmét átengedték új, szociális mozgalmaknak. Nemcsak nálunk, másutt is elpárolgott a liberális szívekből az emberszeretettel együtt az

evangélium és a vallásos érzés s végül is groteszk jelenségként szemlélhettük egy hitetlenné vált liberalizmusnak, materializmusnak s etatizmusnak furcsa, szörnyszerű együttélését.

A következések nem maradtak el: a szellemi értékeitől kiüresített liberalizmus általános európai bukása, az államnak kiemelkedése földrengés, tengerzúgás és — két világháború viharaiban. Ma Anglián kívül nincs többé számottevő liberális párt s az még ott is túlgyönge, akár arra is, hogy a mérleg nyelve legyen a két nagy párt között. A multszázadi liberalizmus, mely nem tudta sem 1914-et, sem az azóta elkövetett szörnyűségeket megakadályozni, nem támasztható fel többé, mert már régen elvesztette nagy emberi és erkölcsi értékeit. Nekünk csak arra kell vigyáznunk, hogy ezeket az értékeit, melyek közösek minden tisztultabb szellemi iránynyal, tehát az emberi és szabadságjogokat s az emberszeretetet kiragadjuk ebből a veszni induló világból és megkíséreljük az ő segítségükkel új alapok lerakását.

A következőkben még szeretnők egy pillantással átfogni az Eötvösétől való tényleges történeti elhajlást, ami talán feladatainkat is jobban fogja érzékeltetni.

6.

A történetből tudjuk, hogy a centralisták programmpontjai közül a nagy beteljesüléskor, 1848-ban aránylag kevés valósult meg, bár a leglényegesebbek, a parlamenti felelős kormány, a népképviselet a törvényhozásban és a sajtószabadság belekerült az áprilisi törvények közé. Szalay, Eötvös és Csengery igazságszolgáltatási javaslatait és a szabad községekre vonatkozó elképzeléseit, Lukács Móric társadalmi előrelátását hasztalan keresnők a 48-as kodifikációkban. Az alsóház tagjait, „az országgyűlési követeket" ugyan „népképviseletek" útján kellett ezután választani, azonban a választói jogot az értelmiségi foglalkozásuakon kívül 300 forint értékű ház és föld tulajdonához, vagy egynegyed zselléri telekhez,

önálló műhely, gyár és kereskedés birtokához, kézműveseknél legalább egy állandó segéd tartásához kötötték és ezzel körülbelül megmaradtak a Kossuthtól javasolt korlátok között: ugyancsak az ő szellemében hagyták meg a választói jogot minden korlátozás nélkül az összes kisnemeseknek. A megyei autonómiát illetőleg a minisztériumot utasították, hogy a „megyei szerkezetnek népképviseletek alapján rendezéséről" a legközelebbi országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesszen — addig is azonban lényegében meghagyták a nemesi megyét, az addig szavazásra jogosult, legnagyobbrészt nemesi szavazókkal együtt, kiegészítve ezeket — nagyon általános kifejezés szerint — azokkal, akiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre képviselőkül utasítandnak." „A községi választásokról" szóló rövid törvénycikk a szabad királyi és rendezett tanácsú városok említése után az összes többi községről csak azt mondja, hogy ezekben „az előljárók választása iránt ideiglenesen a megyék fognak intézkedni" azon megyék, melyek az előzők szerint továbbra is megtartották többé-kevésbé rendi formájukat és szellemüket.

Mindez messze elmaradt a centralistáktól táplált demokratikus ideáltól, ami azonban természetes volt, hiszen a törvényeket még a Karok és Rendek hozták s közöttük akkor a „stabilizmus" volt a korszerű jelszó, miként ezt boldogult Károlyi Árpád a 48-as törvények keletkezéséről szóló magisztrális művében írta: az állami rend stabilizálását a választók magasabb életkora és a vagyoni cenzus által óhajtották elérni. Az egynegyed telkes jobbágyok választói jogát Deák Ferencnek kellett megvédenie azzal, hogyha ezek sem lesznek választók, akkor sok megye lakosságának legnagyobb része választójog nélkül marad, egyébként pedig a negyedtelkesek még tíz percenttel sem növelnék az összes választók számát, minek tehát e csekély percent miatt elégedetlenséget teremteni az országban? Nem folytathatjuk tovább, de nem is szükséges tovább bizonyítgatni, mily kérdésekben maradt el a törvényhozás a centralisták reménységeitől és mégis igazuk volt az egykorúaknak, mikor az új törvényeket viharos lelkesedéssel fogadták és igazuk a későbbi nemzedékeknek, melyek mindegyre visszatértek és visszatérnek a

nagy 48-as vivmányokhoz. Ilyen lelkesedéssel írta Horváth Mihály, a debreceni miniszter a 47—48-as országgyűlésről, hogy „egyrészről teljesen visszaszerzi a nemzet törvényes függetlenségét, az ország önállóságát, más részről a húsz év óta oly nemes lelkesedéssel tervezett és megvitatott reformokat is végrehajtja, befejezvén általok a nemzeti átalakulás nagyszerű munkáját. Minden eddig kivívott egyéni és községi szabadságok s az összes nemzeti függetlenség biztosítására, a régi municipális intézmények mellé esküdtszékeket s nemzetőrséget, népképviseletet s felelős parlamenti kormányt alkot: mindenek fölébe pedig a szabad sajtót helyezi, őréül az egyéni, társadalmi és nemzeti szabadságoknak."

Ez mind így is volt s mi még megtoldhatjuk a centralisták szellemében azzal, hogy ezek a törvények végkép felszámolták az évszázados rendiséget, melyet akkor Széchenyitől Kossuthig mindenki feudalizmusnak nevezett és halálra ítélt. Végkép behozták az elnyomott jobbágy és a kötelesség nélküli úr különbsége helyén a jogegyenlőséget, az emberi méltóságnak származásra való tekintet nélküli megbecsülését. A párizsi és bécsi forradalmak hatására az akkori rendi országgyűlés hirtelen emelkedett fel erre a magas humanista álláspontra s Kossuth lángoló szavaira néhány hét alatt létrehozta az ősi multat örökre eltörlő törvényeket. És Kossuth politikai géniuszát, mellyel ellentmondást nem tűrően hajszolta át a rendi retortákon az új törvényeket, csodálatos módon igazolták az elkövetkező hónapokban a bécsi reakciónak és a nemzetiségeknek fegyveres támadásai: ha áprilisra nem sikerül a törvényeket tető alá hozni, a nemzet kénytelen köz- és magánjogi anarchia állapotában harcolni függetlenségéért s a magyarság megmaradásáért.

Negyvennyolc ma is alapja mindannak, amire a magyarságnak állami életében s az egyes magyar állampolgárnak emberi szabadsága és méltósága védelmére szüksége van. A centralisták is elismerték ezt és derekasan résztvettek a törvényhozó munkában. De az ő elveiket alkalmazva, amint azokat a fentiekben megismertük, az áprilisi törvényekben keretet kell látnunk, melyet kitölteni a későbbi nemzedék, s ezek között úgy vélem, épp a mi korunk feladata. Minél távolabb sodort bennünket 48 tavaszának lelkesedésétől a tör-

ténelem, annál világosabban látjuk, hogy az akkor megszerzett szabadságjogok nem örökre szereztettek, hanem mindegyik nemzedéknek újra meg kell azokat hódítania a maga számára, az ő új viszonyai között új biztosítékokkal kell körülbástyáznia.

Mai politikai és társadalmi körülményeinket tekintetbe véve kétségtelen, hogy ezt a munkát nekünk kell elvégeznünk, mégpedig azon intézmények megvalósításával, melyeket a centralisták körvonalaztak, de 48 tavaszának lelkesedéstől siettetett, szakértelemtől alig támogatott iramában el kellett mellőzniök. Nem szükséges ezeket az intézményeket újra elvonultatnom előttünk, hiszen előbb már a centralisták saját szavaival ismertettem nagyrészüket: arra sincs szükség, hogy ezen régi intézményeknek ma alkalmazható demokratikus formáit felkutassam, hiszen célom egyszerűen történeti volt, a mult néhány nagy magyarjára s azok gondolkodására rámutatni, hogy az ő szellemi világosságuknál ismerjük fel mai feladatainkat. Ezek pedig, nagy általánosságban maradva, nem lehetnek egyebek, mint a negyvennyolcas törvénykereteket emberszerető társadalommal kitölteni azoknak élete és boldogulása érdekében, akik idők folyamán a modern viszonyok, gazdasági és társadalmi helyzetek megnehezedése, sőt megromlása, valamint a jogszabályok formalizálódása következtében erre a védelemre rászorulnak. A liberális szabadságjogok és azok frazeológiája mind kevésbbé élvezte a 19. században adaequat demokratikus intézmények támogatását — most ezekre az intézményekre kell a súlyt helyezni annyira, hogy a frazeológiát akár el is ejthessük. Az az igazi demokrácia, mely nem kíván többé beszédeket s az igazi szabadság, melyet nem kell emlegetni.

Előbb szó volt a feudalizmusról, melyet a reformkor emberei az új törvényekkel megszüntetni véltek. Ebben igazuk volt: a magyarországi feudalizmus tényleg megszünt 1848-ban s még az sem támaszthatja fel többé, ha összes külső ellenségeink, sőt jóindulatú barátaink is mint élőt, akár a mai magyarság egyik legfőbb jellemző vonását emlegetik is! A feudalizmus mint a hűbéri viszonynak magyar megfelelője, a földesúr és a jobbágy közti kapcsolatban állott, melyet 48 tényleg, visszavonhatatlanul megszüntetett. A köz-

használat szerint meg lehet ettől különböztetni egy másik feudalizmust, mely eltekint attól, hogy az úr és jobbágy között nincsenek többé megalázó jogi kapcsolatok s amelyet nyugaton is, nálunk is sokan lehetségesnek tartanak a törvény előtti egyenlőség tényleges fennállása idején is: ez az egykori feudális uraknak, az arisztokrácia tagjainak túlságos politikai és társadalmi befolyása. Valóban, amikor Magyarországot még mindig feudális államként kezelik és szidalmazzák, erre az utóbbi formára gondolnak, de éppoly igazságtalanul és tényektől szabadon, mint amikor az igazi, jogi feudalizmust vetik szemünkre. A politikai hatalom már régóta nincs a feudális eredetű arisztokraták kezében s a vezető rétegben legfeljebb a középbirtokosság nagyobb részvételét lehet megállapítani, de még ez utóbbi is csak igen kis számban régi nemes eredetű, hiszen a polgárságból, sőt annak alsóbb rétegeiből felemelkedettek is ma már teljesen asszimilálódtak az eredeti gentryhez, mely ennek következtében azelőtt elképzelhetetlen mértékben megduzzadt. Száz év előtt egy-egy vármegyében 10—15 középnemesnek számítható család élt, melynek történeti igénye volt az alispáni és más megyei állásokra, ma pedig százával és ezrével találunk nemesi nevek hordozóira a vezető rétegben, akik tehát vagy a többszázezres egykori bocskoros nemeseknek a leszármazói, vagy pedig egyszerűen polgári vagy paraszti ősökkel rendelkeznek. Mindennek alapján szinte groteszknek tarthatjuk azt az állítást, mintha ezeknek a vezetése feudális lehetne. Hiszen legnagyobb tömegükben azon kisnemesek leszármazói, kiknek egyetlen hatalma a vármegyei szavazatjog volt s a centralisták még ettől is meg akarták fosztani őket. Mai vezető rétegünk és a feudalizmus: egymással össze sem hasonlítható fogalmak, mint mondjuk a mostani, téli Dunán keringő sirály és a mosóteknő.

Aki azonban egy élet folyamán kénytelen volt különböző állású emberekkel megismerkedni, arisztokratákkal, miniszterekkel és miniszteri titkárokkal is, az tisztában van a tekintély természetével mai világunkban. Bárhol megfigyelhető, hogy a hatalom, az állam kezelői egészen más tekintéllyel birnak, mint más halandó: szinte misztikus légkör veszi körül őket, nem azért, vagy nemcsak

azért, mert várni és kapni lehet tőlük, hanem tiszta, önzetlen, őszinte respektusból is. Egészen más arccal közelednek feléjük az emberek, nagy ritkaság, hogy elárulnák nekik igazi arcukat és gondolataikat. És ez nemcsak a központi kormányzat embereire vonatkozik, az állami szolgálat egész vonalán le a legalsó polcig is megvan az egész államnak kijáró tisztelet, melyet viszont a tisztelet illető tárgya természetesnek talál és elfogad. Talán egyedül a városi hatóságok képeznek kivételt, bennük, úgy látszik, erősebb a demokratikus levegő.

A polgároknak az állam hatóságai alá rendelése, mely általános és minden fokon önkéntes, olyan államok szokása, ahol a köztudomás szerint a monarchia feje és a tőle kinevezett hivatalnokok kezében van a szuverenitás még akkor is, ha egyébként a nép akár általános választásokkal fejezi is ki akaratát parlamenti testületekben. A német publicisztika ezt nemrégen még a felelősség, a hatóság államának (Obrigkeitsstaat) nevezte és mint ilyent, megkülönböztette azon országoktól, melyekben a nép önmaga intézi ügyeit s ennélfogva a hivatalok nem is birnak ily nagy tekintéllyel. A felsőbbségi államban természetesen nincs szó a nép elnyomásáról, abszolutizmusról vagy diktaturáról, csak arról, hogy a nép nem szokta meg akarata nyilvánítását, esetleg nem tud mit kezdeni szabadságával. Nálunk ennek az állami tekintélynek kétségtelenül régi, érthető gyökerei vannak s az is bizonyos, hogy a kiegyezési kor második felében a demokratikus gondolkodásnak retorikává süllyedése idején méginkább megnövekedett. A trianoni korszakban tovább szilárdult a felsőbbségi berendezés — soha annyit nem beszéltek a „tekintélyek tiszteletéről", mint akkor — s az utóbbi évek parancsuralmi törekvéseiben is bizonyára érvényesült ez az inveterált tekintélytisztelet, valamint az érem másik oldalán a hatalomnak azon jólesően nagy mértéke, amelyet egy-egy pártvezető vagy funkcionárius az állami hatóságokhoz hasonlóan élvezhetett.

A fejlődésnek ezek a vonásai már egészen más képet mutatnak, mint amelyet a centralisták annakidején Magyarország számára elképzeltek. Ma még nincs lehetőségünk arra, hogy a legújabb kor-

szak tanulságait is levonhassuk, de talán nincs is erre szükség. Legalábbis azok nem érzik a mai viszonyokkal való dialektikus foglalkozás szükségét, akikhez elért a százéves munkákból kiáradó melegség és felismerték mily módon lehet emberhez legméltóbban biztosítani minden ember, Isten egyenlő kreaturái, életét. Szalay, Eötvös és társaik ezeket a módozatokat a demokrácia rendszerében találták meg s azóta az ő gondolataiktól való minden elhajlás csak újból bebizonyította nézetük helyességét.

II.

EGYETLEN MENEKVÉS: A FORRADALOM.

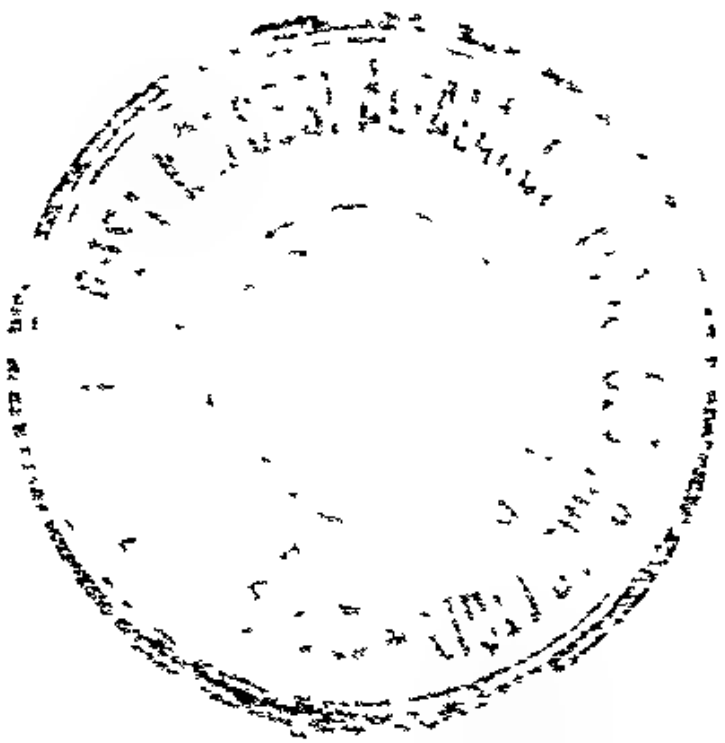

Ehhez a cikksorozathoz és annak bár ki nem mondott, de minden sorából kiérezhető alapfeltételéhez, hogy t. i. a hitleri világberendezésnek egyetlen elvét sem szabad elfogadnunk, ahhoz, amit 43 végén és 44 elején írtam, mintha szabad országban éltem volna, hivatkozva a legnemesebb magyar hagyományokra, melyeket közéletünk akkor már naponta arculvágott: mondom, ezekhez a cikkekhez nem kellett sem nagy előrelátás vagy bölcsesség, sem pedig nagy bátorság. Egyszerűen azt kellett tudni, hol tart a világháborúban Németország és ellenfelei. Azóta, hogy 1943 február másodikán valósággá vált a sztalingrádi hőstett: a 6. német hadsereg, élén Paulus marsallal és 24 tábornokkal megadta magát, hosszú véres küzdelem után, melyben 200.000 német esett el, — azóta, hogy 1943 júliusában megindult a Vörös Hadsereg nagy offenzívája, melyet már ma is mindenki klasszikus operációk sorozatának tart, és benne a hadtörténet egyik legzseniálisabb stratégiai tervét és végrehajtását csodálja, — azóta, hogy ezen offenziva során néhány hó alatt a Vörös Hadsereg a Kaukázustól eljutott a Dnyeperig és november 6-án visszafoglalta az ősi orosz fővárost, Kievet: nem lehetett kétség a háború kimenetét illetőleg. December

12-én a német kézen lévő s feldarabolt Csehszlovákia kormánya barátsági és kölcsönös támogatási szerződést kötött a Szovjetunióval, 18-án Sztalin fogadta a Kremlben új szövetségesként Benes elnököt. Nyugaton akkor már, július 25-én megbukott az olasz fasizmus, szeptember 3-án Badoglio megkötötte az olasz fegyverszünetet a szövetségesekkel, Róma felszabadult, Berlinre pedig november—december havában 12.000 tonna bombát dobtak le az angol és amerikai repülők. A három németellenes nagyhatalom egységéről és teljes együttérzéséről bizonyságot tett a november 1-én befejezett moszkvai konferencia, s november 6-án, az orosz forradalom 26. évfordulóján Sztalin marsall joggal mondhatta: „A Vörös Hadsereg a legerősebb hadsereg a világon. Nem kétséges, hogy a Szovjetunió ebből a háborúból még erősebben lép ki, mint amilyen volt előtte." S egyúttal elismerte, hogy az angol-amerikai légitámadások hatalmas segítséget nyujtanak a Szovjetuniónak, s bár mindez még nem a második front, de eszköz arra, hogy a második front mielőbb létrejöjjön. Így is történt: az egész világ várta a nyugati partraszállást, mely néhány hónap mulva tényleg megadta a kegyelemdöfést Hitler birodalmának.

Az egész világ: de ebből ki kell vennünk Magyarországot, mi már akkor rég kiiktattuk magunkat azon népek közül, melyek az eseményekre logikusan, saját céljaikat tekintetbe véve, reagálni tudtak. Amint a csehszlovák köztársaság emigráns elnöke a nagy orosz offenziva tetőfokán azonnal levonta a szükséges következtetéseket és sietett a Kremlbe. Nálunk az utolsó államférfiú, aki a tényeknek megfelelően, azok parancsára cselekedni tudott, s parancsuk alól nem vonta ki magát érzelmeknek, vágyálmoknak, vagy vak szen-

vedélynek engedelmeskedve, az ekkor már befolyás nélküli Bethlen István volt, az, aki erdélyi létére nem helyeselte, hogy Erdélyt ajándékba vegyük Hitlertől. Az ő kormányzása után, Gömbös Gyulán kezdve egyetlen vezetőnk sem tudott megmaradni a tények útján, mindegyik mániákusan követte érzelmeit, szimpátiáját, félelmeit, s ezektől leigázva becsukott szemmel vitte az országot a romlásba. Volt olyan is, mint Kállay Miklós, aki időnként felismerte a tények parancsát, de legföllebb ha félig engedelmeskedett nekik, mert vagy visszariadt a nagy elhatározásoktól, vagy pedig, — s ez nemcsak az ő politikájában lehetett rejtett indítóerő: a jövőért nem akarta kockáztatni a jelent, mely az ő szemében nyugodt, békés, polgári, vagy mondjuk, úri életet jelentett. Magyarországot, mint egyetlen országot, Svédország és Svájc mellett, megtartani a béke boldog állapotában, ez megérte sokaknak, hogy behúnyják szemüket a tények előtt, az országot kiszolgáltassák a német háborús gépezetnek és jövőjét tönkretegyék. Ebből a szempontból rendkívül tanulságosak azon vezérkari főnöki memorandumok, melyek Szombathelyi és Vörös János aláírásával eddig, elég gyér számban, ismeretesekké váltak[1], s melyekben itt-ott a németek kétségbeesett helyzetének rajza után, végül mégis csak a kitartás, a további harc szükségét hangoztatják. A logikát egyszer félretolva, nem kell csodálnunk, ha végül is a „hősiességet" hozzák elő, mind hadseregünk kilátástalan további harcának legfőbb indokát. Hogy az állam kormányát tények logikája helyett Göbbelsékből elmagyarított hősies frázisok, meg egyéni, csa-

[1] Egyeseket kiadott *Nagybaczoni Nagy* Vilmos, Végzetes esztendők, 1938—1945.

ládi félelmek és remények irányították a döntő pillanatokban, arra elég rámutatni Horthy Miklós folyton ingadozó személyes magatartására.

Soha vezetőréteg nem volt ennyire képtelen politikai irányításra, mint a mienk, a 30-as évek legelejétől, Bethlen bukásától kezdve. Anélkül, hogy ennek a jelenségnek többékevésbbé úgyis ismertetett okait vizsgálnók, csak a végső eredményt említjük. A hitleri birodalomnak már rengett a földje, mindenki, Európa és a négy világrész, egyformán hallotta a morajlást, mely a véget jelentette, amikor nálunk a vezető réteg, s benne azok, kiknek kezében volt a tényleges hatalom, még mindig vakon hittek a német győzelemben, a csodafegyverekben és a közeli angolszász-szovjet összeütközésben, amely létre fogja hozni Hitler és Churchill szövetségét. Rooseveltre nem számítottak vezetőink, mert őt általában zsidónak tartották. Talán van, aki helyteleníti, hogy a kortörténet lapszéleiről ily nevetséges megjegyzést hozok fel, de a vezető osztály vakságát és éretlen gondolkodási módját igazában csak az ilyenekkel lehet jellemezni. Pl. azzal, hogy nemcsak nálunk, de a németek közt is elterjedt az a „vicc", mely szerint Hitler, vagy Göring, elvesztvén győzelemben való hitüket, Magyarországra repültek, mert itt még mindenki hitt győzelmükben. A náci vezérek Anteuszként nem a német, hanem a magyar talajt érintve kapták vissza erejüket. Azok a kevesek, akik Kállay Miklós mellett még meg tudtak maradni az államgépezetben, miután már tisztán látták a német bukást, s e tisztánlátásukban el akarták kötni szegény kis lélekvesztőnket a süllyedésre ítélt hadihajótól, ezek sem voltak képesek, vagy nem volt szabad nekik, hogy a tények logikájának teljesen átengedjék magukat. Kállay

politikája a végső döntést, az egyetlen lehetőt még mindig elkerülve, csak a nyugati tényeknek akart engedelmeskedni: az angolszászokkal tárgyalt volna, őket szemelte ki, hogy előttük letegye a fegyvert, még ekkor is félreismerve a tényeket, hiszen egyedül Nyugat előtt nem volt lehetséges letenni a fegyvert, maguk az angolszászok hívták fel figyelmét arra, amit ez a vezető osztály a végsőkig nem akart észrevenni, hogy határainkon itt áll a világ legerősebb hadserege, hozzá kell tehát fordulnunk. Mikor végre észrevettük, hogy Szovjetoroszország is a világon van, már késő volt, s akik végre észrevették, s ezzel némi józanságukról tettek tanúságot, ezt az utolsó játszmát is elvesztették azokkal szemben, akik még ekkor sem akartak semmit sem látni. Szálasi híveiben megkaptuk azt a vezetőréteget, melyről elmondhatjuk, hogy mélyebbre már nem süllyedhetünk, mint amikor ezek irányították országunk sorsát.

A vezető körök értelmének e folyvást süllyedő görbéje megmagyarázza a külpolitikában és hadvezetésben elkövetett súlyos hibáinkat, melyekre egyéb nem, csak a második világháborúban való szégyenteljes szerepünk és dicstelen végünk következhetett. Elvesztettük állami szuverénitásunkat, a győztes hadsereg megszállása alá kerültünk, s a világon sokáig, sokhelyütt még ma is mint a gyűlöletes hitleri barbárság utolsó kiszolgálóit néznek le bennünket. Mindezzel szemben csak akkor lehetne védekeznünk, ha ez a vezető osztály, melynek szerepéről itt beszéltünk, csak vékony réteg lett volna, élesen elválasztva a nemzettesttől. Sajnos, tudjuk, hogy nem ez volt a helyzet. Az államhatalmat kezükben tartók nézetei széles körökben találtak rezonanciára: vakságukban, éretlen korlátoltságukban, megokolatlan, sőt

nemzetileg káros érzéseikben, németrajongásukban, zsidógyűlöletükben, angol- és oroszgyűlöletükben osztozott a középosztály nagy resze, az iparos világban sok-sok kisember, egész péklegényekig, a fővárosi üzemek alkalmazottaiból igen sokan, sokféle foglalkozásbeliek, akik ma sértve éreznék magukat, ha ebben a felsorolásban megemlíteném őket. A középosztály, élén a hadsereg tisztikarának túlnyomórésze, Gömbös idejétől kezdve állt be tömött sorokban ebbe a menetbe. A kisembereket Szálasi hódította meg, s mikor kezébe került az államhatalom, egyesítette őket a középosztály azon részével, melyet még október 15. sem tudott felébreszteni. Így történt, hogy felsőházi tagoktól kis inasokig, a magyar társadalom egész spektruma elbarnult, egyformán Nyugat felé menetelt, hogy német földön védje meg Hitlert, aki már akkor tán halott is volt. A helyzet teljes felvételéhez tartozik, hogy aktív ellenálló erők sem a parasztságban, sem nagyobb mértékben a munkásságban nem akadtak. A parasztság nemcsak utálta a háborút, de annak értelmetlenségét és kilátástalanságát is belátta, anélkül, hogy tétlenségéből kilépett volna. Ebben különben is megakadályozta volna politikai ismeretének és nevelésének hiánya, valamint teljes és tökéletes szervezetlensége. A városi munkásságnak tanult része, régi szociáldemokraták, ellenálltak a hitleri maszlagnak, s pártvezetőségükkel együtt sokban résztvettek az ellenállási mozgalomban, mely azonban általában szellemi téren maradt, s benne arányszám szerint a középosztálybeliek nagyobb számban voltak képviselve, mint a munkások. Különös módon nem volt nyilt ellenállás, de a börtönök teli voltak nemcsak faji üldözöttekkel, de preventiv elfogott politikusokkal is, akiket azonban a fogság tényleg megaka-

dályozott minden akcióban. Miután a hadsereg fegyveres ellenállási mozgalma Kiss János és Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetése alatt árulás folytán kudarcot vallott, az aktív, fegyveres ellenállás néhány tényét a Kommunista Párt tagjai vitték véghez, akiknek hosszú földalatti életük és a Szovjetunióból érkezett vezetőik tették lehetővé ezt a munkájukat. De egyik beszámolójukban[1] maguk is panaszkodnak, mily csekély támogatásban részesültek a munkásosztály részéről. A hitleri középosztálynak, s utóbb Szálasiéknak kezébe került állami hatalom, mint megvadult bika, ízzé-porrá törhetett mindent az országban, anélkül, hogy bárki is útjába állhatott volna. Aki tudott, menekült előle, ez volt ellenállásunk leggyakoribb formája.

Az ellenállásnak ez általános hiánya, nemcsak a kockázat félelméből származott. Sokkal többen látták az út végén a veszedelmet, sokkal többen utasították el belsejükben a Szálasiéktól alkalmazott hitleri módszereket, semmint gondolnók, de tíz év óta hozzászoktak ahhoz, hogy saját jólétük vagy jobblétük biztosítása végett minden hatalmat kövessenek, meghunyászkodva és farkcsóválva, jobbérzéseiket elnyomva és elfelejtve. Erre nézve a szellemi világ egyes szereplőinek, sőt esetleg csoportjainak analizise sok tanulsággal járna, ha megérné a fáradságot, in materia vili turkálni. Ez és egyebek mutatják, hogy a háború vége felé, az állam bomlásával egyidejűleg, a társadalom erkölcsi bajai is fokozódtak.

Legfeltünőbben mutatkoztak ezek a magánjoggal kapcsolatban, ahol a tételes törvényekkel és az erkölcsi parancsokkal szembehelyezkedés a katasztrófát megelőzőleg már

[1] *Fehér* Lajos, Harcunk Budapestért, 1946.

több mint tíz év óta szemmel volt kísérhető. A bajok itt is a vezetőrétegből indultak ki, mely lassanként gyakorlatban, s elméletileg is mind szélesebb körökben valósította meg a munkanélküli jövedelem intézményesítését és ezzel kapcsolatban, mások számára, a munkalehetőségektől megfosztás jogát. A kettő összefüggött egymással: sokaktól, akik dolgoztak, elvették a munkát; másoknak, dologtalanoknak, közigazgatási úton, az államhatalom által adtak meg nem érdemelt kenyeret. Mindez, mint majdnem minden rossz, az akkori hadseregben kezdődött, ahonnan Gömbös Gyula személyes, vagy politikai ellenszenvből, féltékenységből, tömegesen űzte ki a használható tiszteket és vitte előre, érdemre való tekintet nélkül, fiatal barátait. Hogy a döntő időkben a magyar hadsereget nemzeti érzés nélkül, németbarát, hitlerista és antiszemita főtisztek vezették, akik a régi monarchia idején az ú. n. szamárlétrán legföllebb ha őrnagyságig vitték volna, s mint nyugalmazott cs. és kir. őrnagyok élhettek volna békében évtizedeken át: ez Gömbös műve volt, akinek tervszerű antiszelekcióját az, aki a „legfelsőbb hadúr" szerepét játszotta, legjobb esetben észre sem vette. A tiszti gondolkodás elanyagiasodását még inkább elősegítette ugyancsak Gömbösnek az a gyakorlata, hogy megbízható tisztjeit gazdasági minisztériumokban is elhelyezte, megnyitotta a vezérkar számára a gazdasági élet befolyásolását, s ezzel a legfontosabbat szemükben, a kapitalista profitot. Utóbb, a háborúra való előkészülés, majd a háború idején ez már rendszerré épült ki, s a hadsereg aktív és nyugdíjas tisztjei egyképen természetesnek tartották, hogy jövedelmük megduplázódjék vagy megsokszorozódjék, gyárak és más vállalatok ellenőrzése révén, amihez legjobb esetben sem ér-

tettek, — munka nélkül, a vállalatok terhére, mintegy türelmi taksaként, amellyel a vállalatok megváltották további életüket.

Ugyanezen időben kezdődött a közhivatalok baksisrendszere is. A köztisztviselők erkölcsisége már a huszas években meglazult ahhoz a szigorú rendszerhez képest, amely Ferencz József király uralkodása alatt, panamákat kizárva, fegyelmet és tisztességet tartott fenn az állami közigazgatásban. A törvényhatóságokról már kevésbbé volt mondható ez, de az államéletben Ferencz József utolsó évtizedeiből ujjainkon megszámlálhatjuk a sikkasztásokat és szállítási panamákat, melyek nemcsak mind kiderültek, de büntetésüket is elnyerték. A Bethlen-korszak panamái kevésbbé tisztázódtak, de még nem voltak általánosak; csak befolyásosak és beavatottak vettek részt bennük. Általánossá csak a Gömbös-korszakban váltak, amikor az anyagi ügyek tárgyalásában már politikai és egyéb személyi szempontok is alkalmazást nyertek: ki volt bécsújhelyi akadémiai évtárs, ki volt Szeged óta fajvédő, kinek volt pártfogója ez vagy amaz titkos társulat. Aki pedig sem évtárs, sem fajvédő nem volt, s még ajánlólevelet sem tudott felmutatni, az kénytelen volt pénzt befektetni az ügy elintézésébe. A korrupció így terjedt el. Főként a gazdasági vonatkozású állami hivatalokban, s nőtt a Gömbös utáni években oly mértékig, hogy végül már csak azt kellett tudni, melyik hivatalnok az, akinek asztalára le lehet tenni a megvesztegetési összeget, mely az ügyek természete szerint előre ki volt számítható.

A vezetőréteg erkölcsiségét, mely ezek szerint először a a hadseregben, s vele együtt az állami közigazgatás bizonyos ágaiban rendült meg, végkép megmérgezte a zsidókérdés

kezelése. A nemzetiszínű etikett, mellyel ellátták, úgy szólt, hogy a gazdasági élet pozicióit vissza kell adni a magyaroknak. A valóságban persze nem a magyarságról volt szó, hanem arról, hogy a vezetőréteg, mely már belekóstolt a munkanélküli, kitartott életbe, most már intézményesen, a törvénytől védve jusson hozzá, lehetőleg minden tagjában ahhoz a le sem mérhető értékű csődtömeghez, mely a magyar zsidóság bukása, eltávolítása és kiirtása után az országban maradt. Az emberi természet csak lassan szokott hozzá ehhez a szörnyű folyamathoz, s különösen eleinte, a zsidó vagyonok álszenteskedő, szemérmetlen átvétele eseteiben a középosztályban magában is tartózkodás, sőt morális ellenállás is érezhető volt. Így volt hónapokon át a „jobb" középosztály beszédtémája annak a Balaton-melléki birtoknak esete, melyet egy miniszter vett át a Vitézi Széktől, potom áron, látszatra, a valóságban ingyen, mint elkobzott birtokot. De a felülről mutatott példák hatottak, a vezetőréteget gyorsan ugyanoly láz fogta el, mint a kaliforniai aranyásókat: vad szomjjal vetették rá magukat a zsidó vállalatokra, házakra, földekre, kezdettől fogva, a zsidó deposszedálási törvényt megelőzőleg kihasználva a fenyegető veszélyt, amikor „keresztények" tömegei keresték-kutatták az „eladó" zsidó tulajdont, hogy azt „megvegyék" a birtokos „szabad" elhatározásából, mielőtt kártalanítás nélkül kellett volna elvesztenie. Hasonlóképpen ebből az időből származik a zsidókézben lévő vállalatok átvétele, — ily esetekben a keresztény átvevő rendesen csak fizetett, munkanélkül kitartott cégér volt, hogy a vállalatot el ne vegyék, de persze szégyen nélkül használta ki a tulajdonos szorult helyzetét és zsarolt ki minél többet magának. Visszataszító látvány volt ez, a tánc

az aranyborjú körül, apró számítgatások, megfélemlítések és fenyegetések, miközben — jellemző módon — a „vevők" egyrésze már érezte belsejében, hogy a jóidők el fognak mulni, s olyanok is fognak jönni, amikor hasznos lehet felmutatni az adásvételi szerződést, melyet az eladó „szabad" kézből írt alá.

Bármennyire jelentéktelennek tűnik is fel a zsidó tulajdonok ilyetén megszerzése büntetőjogi s erkölcsi szempontból ahhoz képest, ami a deportálás és a Szálasi-féle tömeggyilkolás korában történt, a közerkölcsiséget tekintve ennek is nagy jelentősége van. A zsidóságnak ily, papirosoktól megengedett kifosztása folytonosan fokozott mértékben és szélesebb körökben hajtva végre, végül is teljességgel kivetkőztette nemcsak a vezetőréteget, de egyéb osztályokat is, a jog s tulajdon megbecsüléséből. A falvakban, a parasztok között széltében-hosszában lehetett hallani a zsidóvagyon elkobzásának népies tanulságait: amit az urak megtehetnek a zsidóbirtokkal, azt a parasztság is előbb-utóbb meg fogja tehetni az úri nagybirtokkal. És hogy a háború folyamán és utána annyi helyen rabolták ki a házakat, boltokat és lakásokat a „szomszédok", többnyire azzal a megokolással, hogy „megmentik" az illető értéktárgyakat és bútorokat, ennek is előképe volt a zsidóvagyon törvényesített kifosztása.

A szomszéd és felebarát magántulajdonát nem becsülték többé, ennek fejében a saját magántulajdon gyarapítására lassanként minden eszköz megengedett lett. A sarokba szorított zsidóval kötött „szabad szerződéstől" egyenes út vezetett az emberi aljasság mélységein keresztül ahhoz a tiszthez, aki az újvidéki Duna jegén a lékbedobás előtt elvette az asszonyok prémkabátját és ékszereit, s ahhoz a Szá-

lasi-féle pártszolgálatoshoz, aki mindenükből kivetkőztetve, meztelenül dobta a megkínzott embereket a Lánc-híd, Széchenyi alkotása mellett a jeges Dunába, s a felmerülő fejekre célbalőtt.

Mindennek megvolt a kezdete és semmisem maradt egyetlen tény, következés nélkül. Vezetők és tömeg erkölcsiségének megfertőzése, emberségének kiirtása ment végbe itt, szemünk előtt és aki megszólalt, elhallgattatták azzal, hogy mindez a zsidók kitalálása. Nekem egyszer azt mondták: Miért hiszed el ezeket? Túlságosan sokat érintkezel zsidókkal!

Ezekből láthatólag a morális fertőzés nem járt egyedül, vele együtt jött, — ezt is meg kell mondanom — a vezetőréteg, s vele az értelmiség bizonyosfokú szellemi eltompulása, elbutulása. Ez nemcsak politikai dolgokra vonatkozott, a politika különben is át- meg átszőtte Gömbös óta a mindennapi életet. Ő volt az, aki Mussolini és Hitler mintájára politizálni akarta a tömegeket, nemcsak a középosztályt, hanem tán még nagyobb reménységekkel a kispolgárságot is. Az olasz diktátort utánozva, Szálasi előképeként ő vesztette el eszét annyira, hogy ki merte mondani ebben az egyébként józan kritikus főkből álló országban azt, hogy elég itt egy okos ember. A középosztály és kisemberek szellemi korlátoltsága annál inkább növekedett, minél inkább sikerült a Gömbös-féle sajtónak, hogy a magyar és világpolitikát összekösse olvasói előtt az antiszemitizmussal és német barátsággal. Volt valami igaza annak a kis fasisztának, aki a nagy változás után így panaszkodott nekem: könnyű volt Önnek előrelátni a véget, amikor állandóan olvashatott svájci, francia és angol lapokat, amikor mi mindnyájan csak az Uj

Magyarsághoz és hozzá hasonló lapokhoz jutottunk! Tényleg, az értelmiséget nemcsak a hivatalos sajtópolitika zárta el a világ eseményei reális szemléletétől és értékelésétől, hanem ez az értelmiség is szívesen megmaradt e korlátoltságban, meg lévén győződve, hogy minden lap vagy könyv, mely nem Hitler dicsőségét zengi, a zsidóság hazug műve, előre kiszámítva Cion bölcseinek titkos gyűlésein. Ezredesek és miniszteri tanácsosok hitték ájtatosan az ilyeneket, tanították ezekre fiaikat, aminthogy ez a szellemi és morális rothadás a gócpontból, a hadseregből csakhamar tovaterjedt a köznevelés terére is.

Itt illeszkedett be, szinte tervszerűen, Magyarország megrontásába a levente intézmény, mely a testedzés, testgyakorlat és paramilitáris kiképzés címén egyetemi hallgatókat s falusi parasztfiúkat egyaránt ki akart venni a hivatott nevelők kezéből, átadva őket a katonai vezetésnek, melynek már megismertük céljait és jellemző vonásait. A közoktatási kormány képtelen volt védekezni e katonai invázió ellen, annál kevésbbé, mert a kormányzó szokott korlátoltságában, e téren is mindent megtett a katonai befolyás növelésére. Az egyetemeken a katonaságtól odarendelt tisztek kötelező tantárgyként tartották az ő „hadtudományi" előadásaikat, s azon hallgatók, akik nem kapták meg leckekönyvbeli aláírásukat, lettek légyen tanulmányaikban bármily kiválóak, magasabb évfolyamba nem léphettek. A leventeoktatók, utasításaik szerint szorgalmasan iparkodtak átültetni a hadseregben már gyökeret vert nézeteket a fiatalokba, elsősorban a németimádást és antiszemitizmust. A tanárok tehetetlenek voltak velük szemben még akkor is, amikor a diákoknak tudománytalan és éretlen dolgokat hirdettek. A nemzeti érzés

felkeltése címén a japán-magyar rokonságot tanították, s a magyar őstörténetből, mint hamis tant, kitörölték a finn rokonságot. Szillabusaikban kritizálták, sőt néha átok alá vették a diákok tényleges, kinevezett és működő tanárait. A levente alakulatokból kizárták a zsidó származású diákokat, s mikor ezt pl. e sorok írója mint dékán nem engedte meg, a levente vezetőség a levente órákon valósította meg. A diákokat kémkedésre, egymás feladására akarták szoktatni, szitkozódásra nevelték és nem volt ritka az olyan leventeoktató, aki leventéit erkölcstelen házakba vezényelte. Miután mindezt lehetetlen volt felsőbb helyen megakadályozni, a szerzetesrendi fiatal tanárok úgy próbálták ezt a fiatalságot megmenteni, hogy megszerezték maguknak az oktatói képesítést és maguk vették át iskoláikban a leventeoktatást, hogy az ilyeneket elkerülhessék. A fiatalok észjárása szerencsére még nem volt annyira eltompulva, mint a felnőtteké, ezért különösen a főiskolákon nem nagy sikerrel működtek a leventeoktatók — előadásaik, tudatlanságuk és modorosságuk folytán gyakran fulladtak nevetségbe, de a falvakban és a városi iparos, munkásgyerekek közt oktatásuk nagyban felelős az utóbb megmutatkozott brutalitásokért és embertelenségekért. Sok levente-pártszolgálatos és keretlegény Szálasi korában csak azt gyakorolta, aminek jogos voltára oktatója néhány évvel előbb megtanította.

Tudom, hogy ilyeneket vagy hasonlókat előadva hozzá szokás tenni, hogy óvakodjunk az általánosítástól. Én nem tehetem hozzá, mert nézetem szerint az itt leírt bajok igen is általánosak voltak, és a módszerek, melyeket elterjesztésükre fiók-Hitlereink kieszeltek, tényleg nagy tömegekre, általánosan is hatással voltak. A vezetőréteg egészben, az

értelmiség 80%-ban ezt a gondolkodást vette át, — a munkásság egyes, szervezetlen és fiatalabb kategóriái, mint már említettem, szintén behódoltak Szálasinak, aki egészen más társadalmi síkon dolgozott, éppen ővelük, rájuk támaszkodva, mint elődei, Gömbös és Imrédy. A lényeges azonban ebben a vonatkozásban az, hogy a vezetőréteg feltétlenül így gondolkodott és ezzel képtelenné vált mindennemű racionális államvezetésre. A mammon után futva, szellemi tompultságban, mindinkább kiszolgáltatva vad szenvedélyeknek, mik a reális tényekkel szemben végkép elvették a világos pillantást, a nemzeti érzést összetévesztve az idegen imádatával: vajjon elképzelhető-e, hogy ily lelki állapotban helyesen, jóúton, az örvényeket és sziklákat elkerülve lehetett az országot kormányozni?

Világos, hogy ez nem volt lehetséges, — ez a vezetőréteg a magyar politikai tehetség legmélyebb süllyedését képviselte s előkészítette a magyar állam s társadalom legnagyobb katasztrófáját.

A feladatok pedig jólismertek voltak, fiatal és idősebb szakemberek éveken át dolgozták ki és írták meg. Mindenki tudhatta, aki akarta, hogy a parasztság anyagi és szellemi felemelésére van szükség, nagyméretű földreformra, a köznevelés humanizálására és általánosítására, a nem-magyar nemzetiségek új szellemű kezelésére, mely a húsz év előtt kialakult revíziós propagandától eltért és annak káros hatásait kikerülte volna. Mindez a reform akkori hívei szemében lehetséges lett volna a kapitalista gazdasági rendben, aminthogy a sokat emlegetett minta a dán paraszt, a svájci vagy az angliai viszonyok voltak. Utólag be kell ismerni, hogy ezeknek az értelmiségieknek, akik közt szinte többségben voltak

az iskolából alig kikerült fiatalok, sajnálatos módon semmi kapcsolatuk nem volt az ipari munkássággal, sem annak pártjával. Az ipari munkásság nem tudott többé kilépni abból az elszigeteltségből, melybe az 1918—19. évek és azok emlékei taszították, s a reform polgári híveinek nagy hibája volt, hogy ezen nem akartak változtatni, sőt az igazat bevallva, erre nem is gondoltak. És amikor ennek szükségességét Bajcsy-Zsilinszky Endre és néhányan vele együtt felismerték, már késő volt a reformokra, melyeknek kora és lehetősége rég elmult és késő volt az ország együttes, vállvetett munkájú megmentésére.

A vezetőréteg tehát korlátlanul érvényesíthette akaratát azon álparlamentárizmuson keresztül, mely nem volt új nálunk, s a diktaturákat imádó korszakban, még biztosabban szállította a megbizható többséget, mint annakelőtte. A munkásság érdekében egyéb nem történt Gömbös utódai országgyűlésein, mint amit a munkásság és a Szociáldemokrata Párt magára hagyatva és általános közöny, sőt idegenkedés közepett ki tudott magának eszközölni. A parasztság dolgában Gömbös és a fasiszta kormányok tüntetőleg barátságosan viselkedtek, a sallangos népiesség minden fokozatát végigjátszották egész addig, hogy csábításukkal, a hiúság legyezésével a „népies" írókat többé-kevésbbé sikerült is soraikba átvinni, de persze a lényeges kérdésekhez hozzá sem nyultak. Ami az ő társadalmi eredetükből is érthető volt. Bethlen István hosszú kormányzása alatt nem vette igénybe az arisztokrácia, gentry és álgentry összes tagjait, maradtak még olyanok, akiket műveltségbeli és társadalmi hiányuk folytán nem tartottak érdemesnek a vezetők közé kiemelni. Ezek a maradékok lettek a Gömbös-féle mozgalom elitjévé:

rosszul gazdálkodó, vagy véglegesen tönkrement földbirtokosok, nyelvismeret, külföld ismerete nélkül, akik szívesen elfogadták Gömbös tanait és a tőle kapható állásokat, melyekből kiindulva alapos reményük lehetett anyagi helyzetük szanálására. Ők tehát nem gondoltak földreformra, de hasonlóképp közömbösek voltak a parasztság felemelése iránt Gömbös tisztttársai is, akik mint láttuk, a politikai vonal igazi kialakítói voltak. Sőt amennyiben sokan közülük német, osztrák, vagy sváb származásuk mellett ragaszkodtak az álgentry hagyományaihoz, s ezek között a legmagasabb életformának az úri földbirtokosságot tartották, érthető módon óvakodtak a földreformtól. Helyesebben: azt szívesen végrehajtották volna a zsidó- és bank-nagybirtokon, hogy abból maguknak legalább ezer holdas középbirtokokat hasítsanak ki. Gömbös utódai alatt a vezetők közt ily középbirtokosok jutottak nagyobb szerephez, ami a földreform kilátásait szintén nem emelte. Végül jött Szálasi, akinek csodálatos korlátoltságát egyebek közt az is jellemzi, hogy eszébe sem jutott a földreformmal megmozgatni és magához hajlítani a közönyös parasztságot. Magyarország a második világháború végén mint a latifundiumok országa ment tönkre, s ebből logikusan következett földreform helyett földosztás, az úri rend birtoklásának általános megszüntetése, a parasztbirtoknak majdnem kizárólagos volta.

Ez a politika ugyanígy útját vágta minden átmenetnek és békés kiegyezésnek a nemzetiségek dolgában. Magyarországgal a trianoni békében tényleg súlyos igazságtalanság történt, amikor a nemzetiségek felszabadítása címén és ezzel ellentétben több millió magyart adtak át idegen nemzetiségű államoknak. Panaszaink és a leszakított magyarság panaszai

ezzel szemben nem sokat értek, annál kevésbbé, mert csak lassacskán kezdtük megtanulni a stílust, melyben panaszainkat érthetővé tehettük. Azt hajtogatva, hogy ezeréves országot osztottak fel, senkit meg nem hatottunk. De a második világháború előtt már közel voltunk ahhoz, hogy nagy nemzetek belássák a rajtunk esett igazságtalanságot, emellett a szomszéd államokban is változások álltak be, vagy voltak várhatók, melyek az elszakított magyarság helyzetén esetleg javíthattak volna. Egyebek között a szerb királyi diktatúra is megszünt, mely fennállása alatt a jugoszláviai magyarságot állandóan nyomás alatt tartotta. A nyugati világ közvéleményére nagy hatása volt C. A. Macartney oxfordi tanár könyvének, melyben az utódállamokban uralkodó nemzetiségi viszonyokat hasonlítván össze, rájött, hogy aránylag még mi bántunk legjobban nemzetiségeinkkel. Jó hírünknek ezt az alig kibujt hajtásait verte tönkre a magyar hitleri politika. Először azzal, hogy elfogadta Hitlertől a Trianonban leszakított területek egyrészét. Hiába adott ezen ajándékoknak nemzetközi jogi színezetet a két bécsi döntés és a szlovákokkal folytatott tárgyalások, — józan ésszel nem volt kétség e területszerzések valóságos jellegét illetőleg: a hitleri erőszak juttatta kezünkre azt, aminek békés, formálisan is elfogadható visszaadását bizonyos idő mulva már joggal remélhettük. Holott akkor már mindenki tisztában volt a háború elkerülhetetlenségével, azzal, hogy Godesberg és München után Hitler tovább fog menni, de partnerei nem. Végül is fegyverrel fogják útját állni további zsarolásainak. S Hitler bukása után Hitler adománylevelei is semmisekké válnak... Persze az „ajándékot" el nem fogadni, a magyar közvélemény általános gondolkodása mellett jóformán le-

hetetlen volt. Az a húszesztendős reviziós propaganda, mely kifelé való megnyilatkozásaiban lassacskán tanult és javult, befelé megtartotta alapvető tévedését: a magyar közvélemény előtt arról a régi Nagy-Magyarországról beszélt, melyben nem voltak nemzetiségek, melyben minden magyar volt, a mienk, s melyet mi joggal kormányoztunk, ezer esztendőn keresztül. Aminthogy a visszafoglalásnál Kassa, Kolozsvár átvétele magyar ünnep volt, román és szlovák még statisztának is alig szerepelt. Erdélyt újból átvettük mi magyarok, a föld ősi birtokosai, s Teleki Pálnak a románok felé mondott szavait senkisem hallotta meg, vagy nem vette komolyan. Még mindig a földet néztük, s nem az embert, aki rajta él, megműveli, s ennélfogva ő az igazi tulajdonosa, nem pedig a fehér ló nyomán Budapestről lejött vendégek. Az „integritást" kerestük, a haza bérceit, folyóit és kastélyait, s elnéztünk a hozzánk visszakerült emberek, nemzetiségek feje fölött.

Ez volt az első hiba, melyet megtetéztünk az átvett területek közigazgatása és kormányzása berendezésével. A magyar országgyűlésbe, melynek tagjait akármily gyatra választójog és sok visszaélés mellett mégis csak választották az arra jogosultak, kinevezett képviselőket küldtünk be a visszatért területekről s ezzel a valóságban elvettük a nemzetiségek, s velük együtt az ottani magyaroknak is választói jogát, azaz rosszabbul viselkedtünk, mint a csehek és románok húsz éven keresztül. És ostobábban, — amit nem kell magyarázni... A vezetőréteg szelleme itt is nehézség nélkül érvényesült. Ugy hallottam, Teleki Pál miniszterelnök Kolozsvárra érkezve, tíz előkelő, ottmaradt románt kéretett magához másnapra, hogy nekik képviselőséget ajánljon fel és

ezzel a románságnak mégis képviseletet szerezzen Budapesten. Másnap hasztalan kereste őket: a katonai hatóság éjszaka áttette őket a határon, természetesen mindenük visszatartásával. Bocskay István mondotta, hogy őt Rudolf császár ágyuival üzte el oldaláról, ez a rövid uralmunk a Felvidéken és Erdélyben még súlyosabb hiba volt, mint egykor Rudolf császáré. Mindazt teljességgel és egészen megtagadtuk a nem magyaroktól, aminek részleges megtagadását a magyaroktól, korábban a csehek és románok szemére vetettük. Ők választásokat tartottak — olyanokat, amilyeneket, néha nem roszszabbakat, mint a mi itthoni választásaink voltak; mi megtagadtuk tőlük a polgári jogok ez elemi formáját. A közigazgatást kivettük kezükből és sok helyre tőlünk küldöttünk az ő nyelvükben járatlan tisztviselőket, akiket itthon nem tudtunk használni, s akik gyakran selejtes emberek lévén, s egyébként is a vezetőréteg gondolkodásának követői, iparkodtak új helyükön mielőbb meggazdagodni. A bajokat az erdélyi és felvidéki magyarok is érezték. A csehszlovák uralom alatt demokratikus érintkezési formákhoz szokott magyarság újra megismerte a főszolgabírói felsőbbséget, olyanok személyében, akik nemcsak a régi feudális közigazgatásnak, de az új hitlerizmusnak, a diktatúrának is hívei voltak. Húsz éven át kevesellték az utódállamok demokráciáját, s akkor odaküldték a demokrácia nyilt ellenségeit. És átültettük az új területekre a szabadságjogok korlátozásait, megkezdtük a zsidóság diszkriminálását és megajándékoztuk magunkat ottani elvett birtokokkal.

Az Úristen próba elé állított minket, amikor a nemzetiségi területek egy részét visszakaptuk. Lehetővé vált nekünk, hogy amit negyedszázados revíziós propagandánkban

kifogásoltunk és hiányoltunk, azt végre tökéletesen megvalósítsuk és példát adjunk a világ előtt, hogyan kell a nemzetiségekkel bánni, hogy azok, jogos kívánságaikat elnyerve, meg legyenek elégedve. A próbán szégyenletesen elbuktunk, az ellenkezőjét cselekedve annak, amit kellett és illett volna. Mentség gyanánt, magunk előtt, felhozhatnók, hogy nem az egész magyarság követte el mindezt, hanem csak egy kormány és vezetőréteg, anélkül, hogy a közigazgatás terén hozott hibás rendszabályokról a magyar nép többsége bárminemű tudomással birt volna. Ez igaz, s tényleg tőlünk független szerencsétlenség volt, hogy a próba elé akkor kerültünk, amikor az országot oly alacsony intelligenciájú és erkölcsiségű réteg képviselte, aminőt fentebb megismertünk. Ez mind igaz. De a tényen nem változtat: Magyarország kormányáért a történet és az ügyben érdekelt szomszéd népeink előtt az egész ország felelős. A próbán mindnyájan elbuktunk, nemcsak a kormányok, melyek nevünkben, helyettünk cselekedtek.

Ezek után pedig egyszersmindenkorra el kellett némulnia minden reviziós törekvésnek és propagandának. Erkölcsi alapunkat vesztettük azáltal, hogy amikor lehetővé vált, magunk sem bántunk jobban a nemzetiségi kisebbségekkel. Kiderült, hogy csak beszéltünk és igérgettünk, de amikor cselekvésre került a sor, mi sem voltunk jobbak a Deákné vásznánál. Bebizonyítottuk a döntő pillanatban, hogy nem tudunk és nem akarunk igazságot szolgáltatni a nem magyaroknak, s ezzel megtagadtuk a százados magyar gyakorlatot, mely a 19. század elejéig mindig fenn tudta tartani magyarok és nem magyarok békés együttélését. Nemzetiségi történeti tanulmányaimban ezt szentistváni gon-

dolatnak neveztem, mert Szent István volt az, aki írásban hagyta utódainak, hogy az országban levő nem magyar népekkel jól kell bánni. Az ő gondolatát észszerűen alkalmazva a nem magyar nemzetiségieknek meg kellett adnunk az önállóság és önkormányzat azon mértékét, melyre öntudatuk és műveltségi állapotuk szerint időnként és korszakonként jogot tarthattak. Azaz századok multával mind több önállóságra lehetett joguk. Utoljára ezt Bethlen István fogalmazta meg, amikor tekintetbe vévén, hogy Trianon óta nemzetiségeink teljes önállósággal éltek, azon esetre, ha egyszer visszatérnének hozzánk, Szent István szellemére hivatkozva, ajánlta az ország föderalizálását nemzetiségi területek szerint.[1] Azzal, hogy nem követtük Bethlen tanácsát, ehelyett a hitleri gondolattal közeledtünk a visszakerült nem magyarokhoz, meghazudtoltuk saját magunkat és végkép pontot tettünk nemzetiségi politikánkra. A kormányok pedig, melyek ilykép viselkedtek, propagandájukban mindegyre Szent István nevére hivatkoztak, mintha az ő szellemének felelne meg a nemzetiségek elnyomása. Ezzel éppúgy kompromittálták és lejáratták Szent Istvánt, mint egész létezésük alatt a nemzet és kereszténység fogalmát. Amihez, hagyományos magyar értékekhez hozzányultak, az szétesett, szétrothadt kezükben.

Befelé tehát, a visszajött nem magyarokkal szemben, erélyesen fenntartották az egységes, kizárólagosan magyar állami berendezést, ugyanekkor Hitler kedvéért oly súlyos sebeket ejtettek a magyar állam önállóságán és szuverénitá-

[1] Bethlen cikkére l. tanulmányomat a Szent István Emlékkönyv III. kötetében.

sán, amilyeneket soha, még az 1849-re következő osztrák császári abszolutizmus alatt sem kellett elszenvednünk. Értem a „volksdeutsch" törvényhozást, valamint a zsidó származású magyar állampolgároknak a németek kezébe átadását. Mindkét vonatkozásban a magyar kormány és országgyűlés százezreit a magyar állampolgároknak szolgáltatta ki idegen hatalomnak, mely egyszerűen igényt tartott rájuk, egyrészt hogy saját népét növelje a német származásuakkal, s ezeket a magyar állampolgárokkal szemben kivételes státusba emelje, másrészt pedig a zsidókat mint káros elemet elpusztítsa. Eltekintve ebben a vonatkozásban az emberi és morális momentumoktól, mindkét akció közjogi szempontból egyként szégyenletes elárulását jelentette a magyar államiságnak. A svábokat illetőleg: a magyar állam kiemelte őket a többi polgárok közül, külön jogokat adott nekik, nem kisebbségi jogokat, hanem elismerte, hogy ők egy idegen nemzetnek tagjai és a rendelkezést felettük az idegen nemzet kormányának engedte át. A háborúban álló magyar állam, melynek, ha egyszer háborúba lépett, valóban szüksége volt katonáira, idegennek minősítette polgárait, s akik már bennszolgáltak a magyar hadseregben, kiemelte őket innen, hogy más államnak szolgálhassanak. Az a sopronvidéki német, aki elmondta nekem, hogy akarata ellenére taszítottuk ki a magyar hadseregből és adtuk Hitlernek, hogy SS katonává tegye, egyszerű ténymegállapításával államiságunk lealázó süllyedését jellemezte. Hozzátehetjük, hogy az akkori vezetők közt tényleg voltak olyanok is, kik a német felsőbbrendűségben hittek és a különjogokat lelkesen adták meg a svábnak, mint egy felsőbbrendű nemzet tagjainak. Hogy pedig akkor már igen sok sváb volt, aki ugyan-

így gondolkodott, a németet magasabbrendű emberfajtának tartotta és örömmel vette, hogy ezután a világhatalmas „führer" fog reá gondot viselni: ezért is bizonyos mértékig a magyar állami volt a felelős, amely esztelenül megengedte éveken át a volksdeutsch gondolat hitleri fogalmazásának elterjesztését a saját polgárai között.

Államjogilag ugyanez volt a magyar állam eljárása, amikor zsidó polgárainak tízezreit, s végülis több százezret küldött határaira, hogy itt német közegek vegyék át és rövidebb-hosszabb szenvedés után legyilkolják. Hasonló eljárással Hitler csak már leigázott országokban tehette rá kezét a zsidókra, Hollandiában, Franciaországban, Dániában, de ezekben is ellenállott neki nemcsak a keresztény lakosság, de még az elnyomott helyi hatóságok is, Dániában a megfélemlített kormány és maga a király is. Még az olasz fasizmus is az utolsó pillanatig halogatta Hitler követeléseinek eleget tenni, s végül minél kevesebb állampolgárát adta ki ilymódon szövetségesének. Önként, lelkesen, százezres tömegekben a magyar vezetőréteg hajtotta ki a határra ezeket az áldozatokat, s ezzel tulajdonkép be is vallotta, hogy a Duna és Tisza völgyében nincs már rendezett állam, mely képes volna állami feladatainak legelemibbjét betölteni, azt, hogy állampolgárainak életét és biztonságát idegen hatalommal szemben megvédje. Az a mentség, melyet az utóbb vád alá helyezett volt kormányférfiak emlegettek, hogy t. i. munkára adták ki a magyar zsidóságot és nem tudták, minő borzasztó sors vár reájuk, természetesen alaptalan, mert Auschwitz és a többi tábor előszelét már mindenki megérezte, aki látta, minő durvasággal gyüjtötték össze a mi államunk közegei ezeket a polgárokat a vidéki városokban,

és szállították legembertelenebb módon a határállomásokra. De még ha csak munkára is adta volna ki őket az idegennek, az is önkéntes lemondás lett volna az állam lényegéről és függetlenségéről.

Végignézve a vezetőréteg működését, nem lehet kétséges, hogy már a német megszállás, 1944 március 19-e előtt sem létezett többé intakt magyar állam, mely feladatait kifelé és saját lakosságával szemben teljesíteni tudta, vagy akarta volna. Az alkotmánytól megszabott intézmények megvoltak, a parlament két háza működött, a kormányzó ott ült helyén, aláírt, kinevezett, a kinevezettek, katonák és polgáriak elfoglalták helyüket és látszólag végezték dolgukat, de az egész már nem volt igazi államélet, lesüllyedt erkölcsileg alacsony szférákba, honnan békés munkával nem lehetett többé felemelkedés. A társadalom nem is osztályokra esett szét, hanem egy kizsákmányoló rétegre, melynek a kapitalista világban is valószerűtlen gazdagodási lehetőségei voltak, s a kizsákmányoltakra, akiknek semmi támaszuk, vagy védekezésük nem volt, s végre a közömbösök nagy tömegére, akik kívülről nézték ezt a hitleri boszorkányszombatot, legföllebb azzal az érdeklődéssel, hogy ha ez is elmúlik, akkor jön végre az ő idejük. Ezt a társadalmat nemzeti célokra senki sem egyesíthette többé, de még a polgári rendet, az osztályharcos felek között annyi évtizeden át fennállott kompromisszumot sem lehetett többé helyreállítani. Reform, evolució már március 19-e előtt értelemvesztett, üres szavak voltak.

Azután jött a német megszállás és a háború városról-városra, házról-házra. Amint a büszke házsorok romhalmazzá váltak, úgy esett össze porrá és hamuvá az, ami még megmaradt a magyar államból. Jobb magyarok a németek elől

elbujdostak, mindenüket hátrahagyva az állam akkori közegei hivatalos rablásának. Az akkori kifejezés: „illegalitásba lépni", azt jelentette, hogy az illetők megtagadták az államot, s amíg az meg nem változik, nem vetik alá magukat jogszabályainak. Jött a szovjet támadás Kelet felől, maga előtt hajtva vert német és magyar csapatokat, melyek viszont erőszakkal vitték magukkal az evakuált területeknek nemcsak élelmét és állatait, hanem embertömegeit is. A török korszak óta nem látott hazánk ily népvándorlást, melynek folyamán a polgári rendezett viszonyok végkép felfordultak, állami és községi hatóságok elvándoroltak és megszüntek, helyükbe khaosz, önsegély és a „hadd mentsem, ami menthető" elv, sokhelyütt még ily köpönyeget is nélkülöző csupasz rablás került. Bűnösen értelmetlen katonai szempontok és a kormányzás vad antiszemitizmusa siettette az állami és polgári rend felbomlását: végül már százezreket tologattak Budapest egyik kerületéből a másikba; alig lakott valaki ott, ahol lakása volt, a hatóságok nem regisztrálták a lakók viszonyait, katonakötelesek nem vonultak be, s a nyilasok büntető expedíciói egyes házak ellen nem állami közegek hivatalos közbelépései voltak, hanem banditák rablóhadjáratai. Közben német katonaság és magyar kormány Szálasi alatt egymással vetélkedve szállította ki az ország értékeit, gyárakat és laboratóriumokat, kórházakat és egyetemeket, a bankok és hatósági pénztárak tartalmát, hajtották ki az állatokat, értékes méneseket, leventék és diákok ezreit. A magyar kormány Sopronban s Ausztriában tanácskozott, de többé neki sem engedelmeskedett senki.

Állam volt ez még? Magyar állam? És társadalom? Magyar társadalom?

Egyik sem volt az többé, az állam szétesett, a társadalom szétrothadt.

Egy vonalnak, hosszú történeti vonalnak, vége szakadt, dicstelenül, szégyenletesen, vagy ha jobban tetszik, groteszkül véres tragikomédiában.

Egyetlen mentség maradt: a forradalom.

III.

A FORRADALOM ELINDUL.

A reform embereinek nehéz napjuk van, amikor végre felismerik, hogy nyugodt békés fejlődés helyett az egyetlen kivezető út a forradalom. Természetes, hogy a polgári gondolkodás visszariad a forradalomnak értékeket pusztító viharától, melyről senki, még saját irányítói sem tudják előre megmondani, hol áll meg — mint az eldobott kő —, de amelyről bizonyosra vehető, hogy a polgár biztonsága, nyugodt élete, magántulajdona előtt nem fog megállani. De a polgáron kívül a humanistának is tartania kell a forradalomtól és minden erővel törekednie annak kikerülésére, hiszen az anyagi pusztításon kívül vér- és emberáldozatokkal is jár, melyek feleslegesen és értelmetlenül hullanak, mert forradalom nélkül biztosított fejlődés esetén ugyanazok az emberek, kiket a forradalom szándékosan vagy gyakran véletlenül megsemmisít, a békés átalakulás idején valószínűleg felhasználhatók lennének. Amikor tehát a polgári reform embere elveszti a békés kibontakozás utolsó reményét is, felismerve, hogy az ő szelid, emberies expediensei képtelenek a dolgokat rendezni, hogy a dolgok annyira khaotikussá váltak, hogy immár csak teljesen új, forradalmi rendezés jöhet, az a nap, melyen ezek a tények el nem utasíthatók többé, keserű nap, de elkerülhetetlen. Ha van realitás-érzékünk és nem akarjuk magunkat nemcsak könnyelmű, de már bűnös módon is be-

gubózni illuzióinkba és vágyálmainkba, akkor vállalnunk kell a keserű napot és annak következményeit.

Mert ami a fönt leírt módon saját hibánkból és belső bűneinkből elpusztult, az állam és társadalom, azt újra fel kellett építeni, hiszen a Duna és Tisza partjain sem vakuum, sem pedig anarchia nem maradhatott, — az európai népek egymásra utaltsága idején sem Európa, sem szomszédaink nem tűrhették volna azt. Az avar birodalom bukása után a mai Magyarország területe egy-két évszázadon át államtalan életet élt, de ilyenről manapság szó sem lehetett többé. Szétesett szervezetünket vagy magunknak, vagy másnak kellett helyreállítania valamilyen új formában, aminthogy a kezdeményezés a magyar állam feltámasztásához nem is tőlünk, hanem Hitlert kivérő, s Magyarországot megszálló hatalomtól indult ki.

És itt kell a Szovjetunió kormányának nyílt dícséretét először hangoztatnom. A Szovjetunió rettenetes anyagi és véráldozatot hozott, amikor a Hitlertől megparancsolt és Szálasiéktól vállalt magyarországi csatát megvívta és megnyerte. Hitler Magyarország, főként Budapest és a Dunántúl védelmével a maga szempontjából elég reális célt követett: egy-két hónappal meghosszabbítani a maga életét, melyről még ő is, még inkább katonai tanácsadói nagyon jól tudták, hogy már csak rövid ideig tarthat. Történetünk legszerencsétlenebb hetében, amikor Szálasi átvette a németektől a kormányt, Hitler nyugati hódításaiból már semmi sem maradt. A szövetségesek felszabadították Franciaországot, Luxemburgot, Belgiumot, Hollandia egy részét, október 21-én elfoglalták Nagy Károly császár egykori székhelyét, Aachent, s túlnyomó erőkkel közeledtek a Rajnához, amikor

Olaszországban Firenze és Rimini elfoglalásával utolsó akadálya is eltűnt annak, hogy a Pó-völgyét elárasztva az Alpesek hágóin délről is belépjenek Németországba. Keletről a Vörös Hadsereg diadalmas rohama országokat vett el Hitlertől és szabadított fel: Romániát, Finnországot, Bulgáriát, az ősi lengyel területeket; az egyik szovjet sereg egyesült Tito tábornokkal, a másik belépett Csehszlovákiába, október 12-én pedig, három nappal Szálasi uralomrajutása előtt egy harmadik bevonult Kolozsvárra és Szegedre. Innen már nem volt többé az Alföldön védekezés, a németek, a velük együtt harcoló magyar töredékek és a vidék hitlerizált értelmisége rendetlen futásban menekült Budapest felé. Néhány napi időközökben következett be Szolnok elfoglalása, Ujpest és Kispest, Miskolc, november 13-án a Szovjet hadsereg átlépett a Dunán és eljutott a Balatonig, karácsony másodnapján bevonult Székesfehérvárra és a budai hegyeken át teljessé tette Budapest körülzárását. A karácsonytól február közepéig tartó másfél hónap volt Hitler nyeresége, ennyivel hosszabbította meg életét, legalább 150.000 német katona halála vagy fogságbajutása, Budapest és Dunántúl városainak elpusztítása árán. Neki bizonyára megérte ezt, valamint azt a véráldozatot is, melybe a németek kiverése a Vörös Hadseregnek került. Azzal, hogy a nemzetközi jogban példátlanul legyilkolták a budapesti német erők parancsnokai a szovjet parlamentéreket, s kényszerítették a Vörös Hadsereget, hogy négyzetméterről négyzetméterre, házról házra, emeletről emeletre nyomja vissza a németeket, olyan katonailag értelmetlen, s emberileg felesleges károkat okoztak a Szovjetuniónak, hogy senki sem csodálhatta volna, ha annak kormánya, a véres harc befejeztével, eltemetvén halottait a Dunántúl földjébe, ke-

mény kézzel nyúl az eszét vesztett ország, Hitler utolsó és leghűségesebb szövetségese újra rendezéséhez. A legkevesebb, amit a németektől irányított, de az akkori magyar kormánytól és hadseregtől is vállalt ellenállásunk fejében elvárhattunk a győztestől, az a tehetetlenül lábainál heverő országnak valamiképen szovjet mintára berendezése volt, amit pedig legkevésbbé várhattunk, az a szovjet rendszer ellenpólusának, a nyugati mintájú parlamentáris kormánynak helyreállítása volt. És ez az utóbbi ment végbe, mielőtt az egész ország megtisztult volna a német csapatoktól.

Csakugyan szovjet kezdeményezésre alakult meg véletlenül Debrecenbe érkezett politikusokból az új magyar kormány, kezdettől fogva hangoztatva, hogy az országterület teljes felszabadítása után parlamentáris választások formájában meg fogja kérdezni a nép akaratát. Szó sem volt proletárdiktaturáról, s ennek nyomán a társadalom és gazdaság szocializált, kommunista vezetés alatti átalakításáról. Amint ezt ma már többé-kevésbbé meg tudjuk érteni. A szovjetemberek az ő berendezésüket magasabbfokúnak tartják, mint a folytonos kriziseknek kitett, s előbb-utóbb bukásra ítélt parlamentáris rendszereket, s ebből következőleg csak olyan népekre tartják kiterjeszthetőnek, melyek már megtették a szovjet fejlődés felé vezető lépéseket, s elő vannak készítve az új fejlődésre. Az ő szemükben a szovjet-berendezésre valamikép méltóvá kell lenni, azt kiérdemelni bizonyos magatartással, melynek nemhogy nyomait nem találhatták a megszállott Magyarországon, de az rendetlenségében, minden felülés alárendelési viszony felbomlásával, azzal hogy ember és ember között az állami, közigazgatási, társadalmi kapcsolatok megszakadtak és hogy ilyenek hiján a magyar élet tör-

vényen kívül, törvény és józan ész ellenére folyt, inkább csak elrettentő például szolgálhatott arra, milyen messze lehet egy ország és társadalma attól, hogy a szovjetberendezésbe felvehető lehessen. Persze erre mégis volt egy lehetőség, ugyanaz, mely a nagy orosz forradalomnak is kényszerű útja volt, amikor Lenin tervei szerint fegyveres erővel verték le és szórták szét a Kommunista Párttal szembeszálló erőket, s a harc során véres polgárháborúban pusztult el az értelmiség és a parasztok azon tömege, mely nem értette meg és nem fogadta el ezt a változást. Nálunk akkor csak kevés proletár közt élhetett a csodavárás, a proletárdiktatura kikiáltásának reménye, s vannak bölcselkedő hajlamú értelmiségiek is, akik a mai napig sajnálkozással hangoztatják, hogy akkoriban nem folyt vér az utcákon, nem pusztultak ki az ellenkező társadalmi osztályok, s egy ilyen véres, „szabályszerű" forradalom hijján van az országban mai napig megnyilatkozó sok nehézség. Mintha a történelem nem azt mutatná, hogy egy vérontás semmit sem intéz el véglegesen, utána sok más vérontásnak kell szabály szerint következnie. A Szovjetunió volt az, melytől függött a kérdés eldöntése, s ő úgy döntött, hogy ne legyen Magyarországon vérontás és polgárháború. Anélkül, hogy — adatok hijján — akár hozzávetőlegesen is véleményt nyilváníthatnánk a szovjet kormányférfiak akkori döntéseiről, tetteikből és azok következményeiből bizonyos, hogy ők kezdettől fogva nem kívánták a proletárdiktatura kikiáltását, az értelmiségnek és más, ellenkező társadalmi osztályoknak érvágását vagy teljes elpusztulását, amivel nézetem szerint a politikai gondolkodás és cselekvés ugyanolyan fölényes voltáról tettek tanuságot, mint aminő fényes stratégiával intézték a háborút. Igaz, hogy az angolszászoknak

megigérték az elfoglalandó államok demokratikus berendezését, de viszont ők a szovjet berendezést tartják demokratikusnak és egyébként is sokféle út állott rendelkezésre, ha akarták volna az igéret megkerülését. A valóságban már akkor elhatározták az államok demokratikus berendezését, mikor ezt megigérték. Különben nem is igérték volna meg. Így mi, magyar értelmiség, kétségtelenül ezen elhatározásuknak köszönhetjük, hogy a polgárháború nem fejezte be szellemi és anyagi javaink és életünk elpusztítását, ami pedig a háború alatt oly végzetesen folyt és biztos végpusztulással fenyegetett. A pontot, a béke pontját mégis csak a Szovjetunió tette a mi háborús életünkre.

Történeti tény, hogy a Szovjetunió nem akart proletárdiktaturát nálunk, sőt éppen ő volt az, aki az Oroszországból hazaküldött magyar kommunista emigránsok útján elejét vette a proletárdiktatura előkészítésének, s megindította a parlamentárizmushoz vezető fejlődést. Ebből következik, hogy az is távol állott tőle, hogy Magyarországot tagállamként kapcsolja be a Szovjet Köztársaságok Szövetségébe, amitől nálunk a háború végén tényleg sokan tartottak, s aminek fekete rémét a névtelen reakció ma is szereti felidézni. De vajjon mi volt célja a magyar élet helyreállításával és olyan helyreállításával, amilyent Debrecenben megkezdett? Nehéz erre kívülállónak feleletet adni, de miután bizonyos, hogy céljai közül, nemcsak első eszközként, kizárta a proletárdiktaturát és saját országa megnövelését, Magyarország bekebelezését, amint más szomszédos országaival sem tette meg ezt, nézetem szerint céljait csak egyféleképen lehet hozzávetőlegesen elképzelni.

Oroszország már az első világháború alatt sokat szenve-

dett, többet mint bármely más akkori hadviselő nép. Azután jött a forradalom, a polgárháború, amelyet nemcsak szítottak korábbi kapitalista szövetségesei, felállítva és fegyverrel és pénzzel ellátva az ellenforradalmi tábornokok seregeit, hanem maguk is kísérletet tettek az orosz föld egyes részein lábukat megvetni és azokat elszakítani. Lenin mégis győzött, polgárháborún, ellenforradalmon, Kolcsakon, Denikinen és társain, angolokon, franciákon, csehszlovák hadifogolylégiókon. A forradalom megszilárdult, már annyira, hogy megkísérelhette az új Lengyelországhoz csatolt orosz-ukrán, fehér-orosz területek visszafoglalását, amire még Wilson pontjai alapján is teljes joga volt. Kiderült, hogy az akkori Európa Szovjetoroszországtól ép úgy megtagadta a nemzetiségi elv érvényesítését, mint tőlünk Trianonban. A lengyel hadsereg francia segítséggel Weygand tábornok vezetése alatt verte vissza az oroszokat. Az ellenszenv a kommunista „experimentummal" szemben tovább terjedt, s a kapitalista országok féltükben megszilárdították a kínai falat Oroszország felé, a cordon sanitaire-t, mely majdnem húsz esztendőn át légmentesen elzárta az új orosz világot Európától. A fal mögött a forradalmi évek lángolását a szervezés komoly, felelősségteljes évei váltották fel, az első ötéves terv megkezdte a tervszerű felépítést, amelyről Európa a falon túl, semmit sem hitt el vagy nem is tudott. Európa Sztálin újjászervezett és dolgozó birodalma helyett mindegyre a forradalmi kháosz Oroszországát látta és naponta újra idézte az első évek véres jeleneteit. A népek, mint gyermekek hallgatták a hátborzongató történeteket és el sem tudták képzelni, hogy a fal mögött majdnem 200 millió ember halad lassan, de biztos tervszerűségben a jobb, emberibb élet felé.

Európából két évtizeden át áradt az ellenszenv és a Szovjetunió vezetői naponta hallgatták a falon túlról a Ceterum censeo-t, a bolsevizmus kiirtását követelő hangokat. Feltehetjük, hogy a kizártság ez állandó érzése szilárdította meg bennük a bizalmatlanságot, a gyanút Európa uraival szemben, akiktől semmi jót nem várhattak. Határaikon a szomszéd országokban egymásután olyan kormányok állandósultak, melyeknek legfőbb programmpontja a Szovjetunió elleni harc, legalábbis annak további konfinálása, az európai koncentrációs táborban való tartása volt. Hitler uralomrajutása nemcsak hogy ugyanezen cél szolgálatába állította a veszedelmes erőkifejtésre képes Németországot, de végkép megerősítette antibolsevista irányában Finnországot, Romániát, Magyarországot, sőt Lengyelországot is. Mindezen országoknak semmi követelnivalójuk nem volt a Szovjetunión, sőt vele szemben elérték nemzeti-területi követeléseiknek maximumát. A Szovjetunió nem keresett rajtuk ezekben az években semmit, főként nem rajtunk. Magyarország felé kísérleteket tett a nemzetközi viszony normalizálására, Horthy kormányával felvette a diplomáciai kapcsolatot és kérés nélkül elküldte Budapestre az I. Miklós cár hadserege által zsákmányolt honvéd-zászlókat. De bizalmat nem tudott itt kelteni, ami viszont még inkább megerősítette régi bizalmatlanságában. És hogy igaza volt, hogy részéről óriási hiba lett volna kis nyugati szomszédaiban megbíznia, ez világossá vált, amikor Románia, Finnország, Magyarország egyformán Hitler mellé állt és segédcsapatokkal támogatta annak nagy támadását kelet felé.

A három kis szövetséges még előbb elbukott, mint vezérük, Hitler. De támadásukból nagy tanulságot lehetett levon-

niok a szovjet államférfiaknak, — ha ugyan ezzel korábban nem voltak tisztában. A jövőben ki kellett küszöbölni minden eshetőséget, hogy nyugati határuk egész hosszúságában bármely pontról is támadás érhesse őket. A háború győzelmes befejezésével ez megvalósíthatóvá lett, az Északi-tengertől délre, egész Bulgáriáig. Finnország, Románia, Magyarország és Bulgária mint vesztes felek a Szovjetuniótól kapták fegyverszüneti egyezményüket és békeszerződésük alakítására is nagy keleti szomszédjuknak volt legnagyobb befolyása. Lengyelország, bár a szövetséges hatalmak közé tartozott, hasonlókép közeli kapcsolatokba került a Szovjetunióval, melynek átadta orosz lakosságú keleti területeit és ezekért a Szovjet támogatásával kapott német birodalmi földeket, többet, mint amennyit nyugati szövetségesei akartak neki adni. Csehszlovákia végül mint a Szovjetunió egyik legrégibb szövetségese, érzelmileg több mint száz év óta oroszbarát, továbbra is szoros kapcsolatban maradt vele, úgy hogy a nyugati orosz határ valamennyi állama most végre különböző okokból ugyan, de egyformán megnyílt a szovjet befolyás előtt.

Azóta ezek az országok összetartoznak, — egyformán tapadnak elválhatatlanul keleti határaikkal hatalmas szomszédjukhoz. Helyzetüket és útjukat csak akkor látjuk világosan, ha együttesen nézzük őket. Magyarország útját is a fegyverszünet óta a velük való összehasonlítás teszi érthetővé. Mindegyik országban a szovjet politika kétségtelenül egyforma célokat követ és többé-kevésbbé, csak a helyi viszonyoktól színezve, ugyanazon eszközöket használ. Egyikben sem rendezett erőszakos változást, egyikbe sem engedte be a proletárdiktatúrát, mindegyikben elősegítette a parlamentárizmus

restaurációját. De befolyását mindegyikben olyan helyzet teremtésére használta fel, amely ellene újabb támadást lehetetlenné tesz. Ami azt jelenti, hogy nemcsak jó viszonyt akar fenntartani kis szomszédaival, de még ezt megelőzőleg meg akar bizonyosodni arról, hogy azok az erők, melyek korábban ez országok szovjetellenes politikáját irányították, végkép eliminálta tnak és nem lesz többé szavuk a kormányzásban. Magyarország, Románia és Lengyelország korábbi életében az antibolsevista erők kb. ugyanazok voltak, a nagykapitalizmuson kívül az arisztokrácia, a nagybirtok, az értelmiség tekintélyes része, valamint a nagybirtokokkal rendelkező, feudális, — barokk gondolkodású egyháziak. Mindezen elemeknek politikailag ártalmatlanná tétele mind a három országban ugyanazon elvek szerint kezdődött, ha a végrehajtásban az egyes országok társadalmi strukturájának megfelelően eltérések is jöttek létre. Röviden kifejezve azt, amit természetesen csak következtethetünk: a Szovjetunió az ő egyik létcélja érdekében, hogy t. i. nyugati határain ne fenyegethesse többé aggresszió, megelégedett azzal, hogy a parlamentárizmus helyreállításával a reakció felújítását is megengedő nyugati demokrácia helyett az ú. n. keleti demokrácia alapjait tegye le, annak sajátos társadalmi formáival, illetőleg, hogy az ehhez szükséges társadalmi változás útját járhatóvá tegye.

Azt hiszem méltányos gondolkodással meg kell értenünk a Szovjetunió bizalmatlanságát és jogosnak kell tartanunk, hogy nyugati határain olyan viszonyok kialakulását támogassa kis szomszédai között, melyek a jövőben ezek részéről mindennemű aggressziót lehetetlenné tesznek. Ugy emlékszem, hogy ezt a jogát angol és amerikai államférfiak

is elismerték azon fegyveres akciók után, melyekkel a kicsinyek a második világháborúban nagy szomszédjukra ész nélkül rátámadtak. A Szovjetuniónak minden joga megvan gondoskodni arról, hogy keserű áldozatokkal szerzett győzelme után hasonló támadásoknak ne legyen többé kitéve.

Mindezt szükséges volt végiggondolnunk, hogy a magyar forradalom irányát és tényeit igazában megérthessük.

*

Eddig tehát két tényt sikerült megállapítanunk:

Az egyik, hogy ország és társadalom szétesése folytán imminens volt a forradalom.

A másik, hogy az országot megszálló szovjet hatalom nem kívánta a proletárforradalmat és azzal, hogy parlamentáris kormány alakítását elősegítette, a forradalmat békés útra terelte, elkerülve annak kezdő stádiumát, mely mindenkor véres anarchiában szokott lefolyni.

A további fejlődésnek két nagy motorja volt.

Az egyik a belső magyar, mely olyként működött, hogy a szétesett társadalom és annak csődöt mondott vezetői helyén új társadalmi osztályok jelentkeztek, amelyeknek eddig nem volt szavuk az ország irányításában.

A másik a megszálló hatalom, azzal, a nyugati szövetségeseitől is jogosnak és méltányosnak elismert törekvésével, hogy nyugati határain állandó békét teremtsen és ennek érdekében hatalomra segítse a békeszerető, nem imperialista, nem fasiszta tömegeket.

Mindkét mozgató céljai és törekvései természet szerint távol álltak attól, hogy hosszú évtizedek áldemokrata berendezései helyén a száz év előtti magyarok klasszikus demo-

krata álmait valósítsa meg, vagy pedig mintáért a jelenkori Angliához és Amerikához forduljon.

Az utcáról a parlamentbe áttett forradalomnak eleve elutasító állásponton kellett lennie az Eötvös—Szalayéktól körvonalozott szabadságjogok többségével szemben.

Az emberi szabadságjogok hirtelen megvalósításával egyszerre két erőt szabadított volna fel, melyekkel nem tudott volna megbirkózni. Az egyik, a jobboldaliság, az elmúlt korszak híveinek nagy tömegeire számíthatott, ha alkalma van azokat összeszedni és politikai akcióba befogni. Amint a németek közt is sokan, nagyon sokan vannak ma is, akik egyre azt hajtogatják, hogy Hitler idejében jobb volt, ugyanígy Szálasi idejétől elkezdve visszamenőleg két évtized hasznot húzói továbbra is abban a meggyőződésben éltek, hogy az előbbi elmúlt korszak jobb volt, hiszen jobban élhettek, s anyagi helyzetük is biztosítva volt. Nagyfokú naivság kellett volna az új vezetők részéről elhinni, hogy ezek a tömegek egyik napról a másikra belenyugodtak életszínvonaluknak már az ostrom alatt megkezdett leszállításába és őszinte híveivé váltak az új rendszernek. Sajtószabadság, egyesülési szabadság, a nyugati demokrácia alappillérei, ezek kezében fegyverekké váltak volna, teljességgel értelmetlen cél szolgálatában, visszahozni az elmultat, pontosabban: emberi erővel feltámasztani feloszlóban lévő holttestet. Némileg hasonló veszélyt hozott volna e szabadságjogok azonnali érvényesítése a másik oldal javára: az új viszonyok között legbaloldalibb párt, a parlamentáris életbe beilleszkedő kommunisták azonnal megkapták volna a még baloldaliabbakat, akik felelőtlen ígéretekkel, a proletárdiktatura képei megmutogatásával csakhamar túlszárnyalhatták volna őt.

A forradalomnak, amint Debrecenben intézményekben is kezdett megnyilvánulni, jobbra és balra egykép el kellett határolni magát s ennek eszköze volt a szabadságjogok egyrészének megtagadása. Hogy a személyes szabadság, a törvényes ítélet nélküli letartóztatástól mentesség nem állhatott helyre, mely egyébként a háborús évek alatt sem állott fenn, s helyette gyakorta jogbizonytalanság uralkodott, — az szintén velejárója volt a forradalomnak és a forradalmat megelőző viszonyoknak. A forradalom eleinte saját szakállára látott hozzá a politikai és velük vegyesen a sok közönséges bűnöző, rablógyilkos, tömeggyilkos, stb. felkutatásához és megbüntetéséhez. Megkíséreltek ugyan forradalmi jogfelfogás szerint működő népbíróságok berendezését, de az nem felejttethette el, hogy személyes szabadság dolgában egyelőre nem tért vissza az 1867 óta elvben meglevő liberális gyakorlat. Ebben a munkában olyan embereket is igénybevett, akik belsejükben hosszú embertelen szenvedés sérveit hordozták. Ez az idő, amelyben a tegnap mára fordult, de még mindig hatása alatt állott a tegnap szörnyű emlékeinek, valóban nem kedvezett az emberi jogok egyik legfontosabbika, a személyes szabadság érvényesítésének.

Mindez egyelőre nem elvi állásfoglalás volt, hanem a történet logikája szerint, a közelmult következményeként jött létre, s idővel a forradalom biztosításával helyet adhatott a szabadságjogok liberális kezelésének. Voltak azonban az állami és gazdasági életnek olyan terei, melyeken az új társadalom berendezése érdekében nemcsak ideiglenesen kellett a nyugati demokráciától eltérni. Ezeken a tereken a belső magyar szükséglet ugyanaz volt, mint amit a Szovjetuniónak is akarnia kellett az ő határai biztonsága érdekében.

A magyar társadalom eddigi uralkodó osztályai háborús politikájukkal, hitler-imádatukkal, embertelen antiszemitizmusukkal eljátszották történeti szerepüket, s a forradalomnak, melyet egyetlen lehetőségként hagytak maguk után, ezt a változást kellett biztosítani törvényekkel és intézményekkel körülbástyázni. A Szovjetuniónak ugyanez volt az érdeke, megszabadulni az ország fasiszta elemeitől, melyektől valamikor, bármikor kitelhetik egy újabb agresszió az orosz föld ellen. Ily értelmű társadalmi alakulásnak volt a leghatékonyabb eszköze a földosztás, melyet még a debreceni kormány határozott el és nemzetgyűlés iktatott törvénybe.

A földkérdésben megint bebizonyosodott, hogy a makacsul megtagadott reform végül is forradalomhoz, szélsőséges rendszabályokhoz vezet. Nem szükséges itt újból felsorolnom azon statisztikai adatokat, melyek a földtulajdonnak korábbi aránytalan és egészségtelen eloszlását bizonyítják, melyeket a földreform hívei, a fiatalabb értelmiség sok tehetséges tagja éveken át únos-úntalan ismételgetett és idézgetett. A magyarhoz hasonlóan egészségtelen volt a földbirtok eloszlása Romániában és Lengyelországban is, de sem a román, sem a lengyel nagybirtok nem rendelkezett azzal a nagy társadalmi és politikai befolyással mint a magyar. A földreform tehát, melyet a második világháború előtt még el lehetett volna intézni olyképen, hogy a nagybirtok nem pusztult volna el egészen, sőt akár politikai befolyásának egy részét is megtarthatta volna, amellett kézzelfogható kártalanítást is remélhetett volna, a forradalom légkörében elvesztette gazdasági jellegét és tisztán politikai, társadalmi kérdéssé vált. A multhoz, benne ezer holdjainak sértetlenségéhez ragaszkodó nagybirtokos réteg nem argumentálhatott többé gazdasági érvek-

kel, mint pl. azzal, hogy ő a többtermelő, nem a kisbirtok, ő a gazdasági növények nemesítője, s ha megsemmisítik, az export hijján államcsőd, benn pedig éhinség áll elő. Ezek a forradalomban senkit sem érdekeltek többé, bár a vezetők talán maguk is tudták, hogy a nagybirtok felosztása magával fogja hozni a termelés lényeges csökkenését holdankénti termésben csak úgy, mint az egész, országos termés mennyiségének leszállásában. Amint ez be is következett. A kérdés nem gazdasági volt többé, hanem társadalmi és politikai. A forradalom társadalmi változást akart, gyökereset, mellyel a nagy- és középbirtok hatalma végleg kiküszöbölődik és a földosztás minél több nincstelennek vagy törpebirtokosnak ad önálló exisztenciát. Az évtizedeken át elkerült földreformból így lett valóságos felosztása az egész magyar termőföldnek, termelési szempontból egy időre bizonyára irracionális földosztás, az addigi tulajdonosok nagyon távoli, szinte légies kártalanításával, de a társadalompolitikai cél megvalósult. A közép- és nagybirtok egészében atomizálódott, szétesett, s ezzel eléretett Szalay Lászlóék célja: megszabadítani a községi és vármegyei igazgatást az arisztokrácia befolyásától. De persze nem éretett el az ugyancsak tőlük követelt szabad község, szabad megye, mert ezek felállításához nemcsak az arisztokrata befolyás megszüntetése, hanem a parasztság politikai tanultsága is szükséges, aminek érdekében az elmúlt század jóformán semmit sem tett. Az egész processzust az új vezetők a forradalomban szokásos energiával és sietséggel folytatták le: az új kisbirtokosok a földeket hivatalos mérnöki segédlet nélkül maguk cövekelték ki, s ingatlanaikat csak most utólag telekkönyvezték. Viszont a földosztó törvénynek és utólagos rendeleteknek a volt birtokosok ja-

vára történt rendelkezéseit sokhelyütt nem teljesítették, az „úri" birtokosoknak nagyrészt el kellett hagyniok házaikat, kastélyaikat, melyek megfelelő földbirtok hijján úgy sem voltak karbantarthatók és lakhatók. A forradalmi változás, a parasztság honfoglalása mégsem járt oly véres kísérőjelenségekkel, mint akár az egykori francia, akár az új orosz forradalom. A deposszedált birtokosok, főként az arisztokrata nagybirtokosok, szintén nagy józanságot tanusítottak: nem mentek emigrációba, lázítani az új rendszer ellen — az emigránsok, akik e háború befejezése óta a mai rendszert megtagadva hagyták el az országot, mind polgári eredetűek, s köztük olyanok, akik maguk is aktív szereplői voltak a forradalomnak. Belenyugodtak a változhatatlanba, életszínvonalukat leszállították, s polgári foglalkozások után néztek. Azok a fiatalok, akik már a harmincas években morális züllésnek indultak, természetesen nem emelkedtek fel a nagy sorscsapás hatására, de a többségről el lehet mondani: nem volt előrelátása a jólétben, de van magatartása az őt ért balsorsban. A nemzet közösségéből nem szakították ki magukat.

Bár az egyházi kézben levő nagybirtok terjedelemben távolról sem érte el a világi nagybirtokot, politikai szempontból felosztása vagy fennmaradása nem kevesebb jelentőséggel birt. A katolikus egyház, melynek kezében volt az egyházi nagybirtok túlnyomó része, az ország lakosságának kétharmadát számíthatta hívei közé, s e hívek számára eleve nem lehetett közömbös, mi történik az egyházi nagybirtokkal, melynek feladata vallási, közcélok szolgálata volt. Igaz, hogy már az első világháború óta mind többen akadtak jó katolikusok, akik nem hittek többé a barokk egyházfő eszményében és nem tartották sem szükségesnek, sem a val-

lásos életre hasznosnak, ha a püspök a „püspökvárban" elzárkózva csak régi szertartások betartásával engedte magához híveit és székhelye utcáin kétlovas batárban ülve, de soha gyalog nem mutatkozott. A fiatal Prohászka Ottokár, aki egyedül, gyalogosan, esernyővel kezében vonult be a század elején székvárosába, ezzel a cselekedetével nem csinált iskolát. De nemcsak ezt a hideg pompakifejtést, hanem az ennek alapjául szolgáló nagybirtokot sem tartották már sokan a modern vallásos élethez illőnek. Itt különösen hatott a francia katolicizmus példája, mely elvesztvén egyházi birtokait, nemcsak a katolikus szellemiségnek, de a vallásosságnak is valóságos újjászületését érte meg. Sokan kezdték sejteni, mintha ehhez, a tiszta vallásos szférákba emelkedéshez szükséges lenne előbb a nagybirtok kölöncétől megszabadulni. Miként ezt a szentéletű és amellett nagybirtoka jövedelméből egyházmegyéjét templomokkal, kolostorokkal, vallási intézményekkel nagyszerűen ellátó Hanauer István váci püspök is látta; ő volt az, aki az októberi forradalomban utóbb azt hiányolta, hogy nem vette el az egyház birtokait. De sem a hierarchia, sem a katolikus hívek többsége nem jutott el általánosságban ehhez a felfogáshoz, aminek megvan a magyarázata azokban a kapcsolatokban, melyek az egyházat és híveit a Horthy-korszakban is az államhoz fűzték.

Az első világháború előtt a katolikus néppárt gazdasági és társadalmi programmjában haladóbb volt, mint az uralkodó szabadelvűpárt és a hivatalos politika. Az 1918—19-es évek mozgalmaiban a néppárt is szétesett, s akik belőle még tovább is szerepet kaptak a politikában, mindinkább háttérbe szorultak, lassanként már azért is kivesztek, mert Horthyék-

kal szemben megtartották legitimista meggyőződésüket. Katolikus politika az országban nem számított, s amennyiben ilyen néven mégis szerepelt, sőt utóbb meg is erősödött, ez a budapesti városi párt volt, melynek vezetője, Wolff Károly, az ellenforradalommal szoros kapcsolatot tartott, maga is az egyik ellenforradalmi, antiszemita titkos társaság vezetője volt. A tőle irányított párt, melynek tanai Budapestről a vidéket át- meg átjárták, a valóságban egyáltalában nem volt igazi katolikus lelkületűnek mondható, nemcsak azért, mert a zsidóság ellen leplezetlen, vad gyűlöletet hirdetett, hanem mert idők folyamán mind többet vett át a hitlerizmusból, politikájában pedig a hitlerista gondolatok térfoglalását, sőt megvalósítását egyengette. Vezetői között nem voltak egyházfők; a püspöki kar, melynek alig volt rá befolyása, mégsem tagadta meg, nem is igen tagadhatta meg, hiszen a hitlerizálás eleinte nem nyíltan, csak a titkos társasági tagokon keresztül történt, másrészt pedig a párt, mint Budapest „keresztény pártja", mindenkor kilépett a katolikus érdekek védelmében, értve ezalatt a rég elavult barokk igényeket, melyeket a párt vezetői szinte groteszk módon próbáltak az ő hitlerizálásukkal összeegyeztetni. A belsőleg is keresztény tömegeket elsősorban azzal nyerték meg, — s ugyanezzel az egyháziakat is — hogy Budapesten a vallási szükségletek kielégítésére minél több templom építését vitték keresztül.

Rejtélynek tarthatnók, hogyan tudott ez a gondolkodás két évtizeden át katolikusnak látszani, sőt ugyanezen időben a magyar katolicizmusra, pártpolitikán és katolikus intézményeken keresztül befolyást gyakorolni, — ha nem ismernők a katolikus élet történetét az utóbbi fél évszázadban. A század végefelé a katolikus városi tömeg, vele az értelmiség, már

szinte tisztára névleges katolikus volt, legföllebb ha templomba járt, a 18. századi felvilágosodás és a századeleji jozefinizmus közömbösítő, minden hitéletet ellanyhító késői hatására. A katolicizmust a századvégi ú. n. egyházpolitikai harc és vele a néppárt alakítása ébresztette fel e lanyhaságból, de még ekkor sem mélyült el hirtelen a vallásosság, csak a politika támadt fel és vett fel katolikus színezetet. Az egyéni vallásosságot csak lassan tudta elterjeszteni a középosztályban néhány lelkes pap, először a jezsuita Tomcsányi, utána hirtelen, miként felhős égből kitörő napsugár, Prohászka Ottokár. Ők és Prohászka kísérői és tanítványai voltak, akik a magyar férfiakat és nőket a szentmise megszokott és únott hallgatásán túl a szentségekhez is visszavezették és megtanították Istent keresni és cselekedeteiket ehhez a célhoz szabni. Persze hatásuk csak az értelmiségre terjedt ki, a városi munkásságra alig, a vidéki parasztság pedig tovább élte sok formalizmussal, de sok tradicióval is kevert vallásos életét, mely néhol nem igen maradt el az értelmiség közönyétől. De sem Prohászka püspök, sem társai nem voltak politikusok: a lelkeket Isten felé vezették, de a közéletben és politikában nem tudták, talán nem is igen keresték az egyéni vallásosságnak megfelelő helyes katolikus utat. Maga a püspök utóbb keserűen megbánta az ellenforradalmi politikába való betévedését.

Valóban, az ellenforradalom és annak embertelen titkos társaságai felvéve a keresztény jelzőt, könnyen megnyerhették maguknak az értelmiséget, mely ha vallásosságát részben visszaszerezte is, politikai dolgokban teljesen járatlan maradt, és így gondolkodás nélkül ment a keresztény jelszavak után, melyeket a „kereszténypárt", Wolff Károly pártja hangozta-

tott. Igy történt, hogy a hitleri hatás növekedésével sok katolikus embert lehetett látni, aki jó katolikusként járult a szentségekhez, azt hitte, hogy Egyházának és annak látható fejének engedelmeskedik, s emellett szíve teli volt gyűlölséggel, vérszomjjal, kapzsisággal, mert azokat, akik nem tartoztak pártjához, vagy nem hittek Hitlerben, törvényen kívülieknek tartotta, akiknek nincs joguk az emberi szabadságokhoz, s ezért vagyonuk, biztonságuk, életük is szabadon elvehető. Tiszta keresztény élettel, gyakori áldozás mellett, megfért politikai síkon oly elvadulás, mely az ellenfélnek egyelőre minden gonoszt kívánt, s utóbb hidegen, sőt lelkesen tudta végignézni ezen gonoszságok végrehajtását ártatlan felebarátain. Ez a gondolkodás, ha nem is mindenütt ilyen szélső formában, csak úgy terjedhetett el, hogy az arra hivatott katolikus intézmények, elsősorban a katolikus sajtó egyrésze is a Wolff-párt befolyása alatt állott, amint ez a vezető katolikus napilapon világosan megfigyelhető volt. Egyszer, még a háború előtt ez ujságnak legalábbis változékony politikájára utaltam egyik vezetője előtt, aki erre bizalmasan fülembe súgta, hogy anti-hitlerista cikkeket az öregebb előfizetők számára irat, de másnap ezek fiai számára már kénytelen pro-hitlerista cikket iratni, mert ezek már eltértek apáik gondolkodásától. A magyar katolicizmus wolffpárti iránya, az értelmiségben uralkodó, s ekkor már erkölcsileg menthetetlen volt, amint ezt az utóbbi időben sokan látták, így maga Bangha Béla, az irány egyik erőssége, aki halála előtt egy új katolikus napilap alapításának gondolatával foglalkozott, a hitlerizálás ellensúlya gyanánt. Ugyancsak ezt a gondolatot fejezte ki a háború alatt néhány független embernek, arisztokratának és

egyetemi tanárnak, meg néhány katolikus társulat férfi és női vezetőjének memoranduma, melyben Esztergom előtt kifejtették aggodalmaikat, hogy ha a sajtó és az intézmények vezetői továbbra is ezt az irányt terjesztik, ezzel súlyosan kompromittálják az egyházat a jövőben, amikoris Hitler kétségtelen bukása után erősen baloldali helyzet fog előállni az országban. Egyébként az aláírók mindnyájan szégyenletesnek tartották, hogy a katolikus külső alatt Hitler pogány, kereszténységellenes gondolatai és módszerei terjedjenek.

De ez a wolffpárti hatás, mely a főváros közgyűlésén keresztény köpönyegben nem egyszer embertelen antiszemita nyilatkozatokban és tettekben szólalt meg, szerencsére még nem volt olyan erős, hogy a megpróbáltatások idején, mely a német megszállástól kezdődött, nagyobb tömegeket elkábíthatott volna. A zsidók üldözése idején a szerzetesrendek házai, így a jezsuiták, ciszterciták, lazaristák, stb. tömeges bűvóhelyekké váltak, ahol a szerzetesek gyakran életük kockázatával mentették a zsidók életét, tekintet nélkül arra, keresztény hiten voltak-e, vagy sem. Az apácarendek többsége hasonlóképp lelkes és veszélyes munkával engedelmeskedett Krisztus parancsainak. Ezek a bátor és önfeláldozó emberek bizonyították be e súlyos időkben a magyar egyház katolikus voltát, köztük a Szent-Kereszt Egyesületnek vezetői, a kalocsai érsek, gróf Zichy Gyula, Almásy József, P. Jánosi, P. Köhler, a világiak közül Cavallier József. Egyes püspökök, így a győri, csanádi, kassai, ellenálltak városaikban a ghettók felállításának, s e magatartásukban csak az erőszaknak engedtek. A tömegekből azonban sokan hívei voltak a fajelméletnek, és azon brutális végrehajtásnak, mely a Sztójay- és Szálasi-kormány alatt meg is valósult. A magyar hitleristák ki is

használták a keresztény tömegek ily hajlamosságát: a nyilaskeresztespárt tüntetőleg összekötötte tanait a kereszténységgel, megjelent egyházi felvonulásokon, mindegyre miséket rendelt céljai érdekében, annak dacára, hogy ez a legtöbb kolostorban és templomban visszautasításra talált. Az akkor már súlyos beteg hercegprímás jámbor, tisztaszándékú ember volt, aki azonban korábban könyvekkel párnázott négy fal között élt, s ideérkezve alig volt képes átlátni az akkori politikusok intrikáin és cselszövényein, az ú. n. úri huncutságon, mely utóbb a nyilasok durva hazudozásainak adott helyet. Az új pogányság közeledő veszélyét világosan látta, s engem mint az ő esztergomi nyári egyeteme vezetőjét, antihitlerista munkámban állandóan támogatásában részesített. Kísérleteit, a hívőket országosan szószékről felvilágosítani, a kormányok hazug ígéretekkel és fogadkozásokkal szerelték le. A protestáns tömegek sem jobbak, sem rosszabbak nem voltak a katolikusoknál, vezetőik között is voltak, ha nem is meggyőződésből, de a körülmények folytán hallgatók, vagy hallgatólag helyeslők, de voltak bátor lelkek is.

Egészben véve a nagy változás bekövetkezésekor, mindegyik keresztény egyháznak megvolt a lehetősége, hogy az új demokratikus erőket elismerje, esetleg hozzájuk csatlakozzék. Ennek nem is volt feltétele, hogy a multat megtagadják, hiszen elvileg és hivatalosan nem helyeselték az elmúlt korszakot. De ahogyan a föntemlített memorandum előre látta, szükséges volt az új világban bizalmat kelteni aziránt, hogy az egyházak nem fogják támogatni azokat, akik az országot veszejtő politikát akarják újból visszahozni. Erre pedig egyetlen természetes garanciának látszott a sajtó és az intézmények vezetőinek kicserélése, elküldvén azokat, akik cselekvés-

ben vagy gondolkodásban az előző korszaknak meghajoltak, s helyükbe olyan katolikusokat téve, akik ilyennel nem kompromittálták magukat. Mondjuk, olyanokat, aminő volt a francia katolikusok többsége, az összes belga, hollandus és angol katolikusok, vagy Faulhaber biboros és más harcos német püspökök követői. Olyanokat, aminőket a tragikus véget ért, szentéletű győri püspök, báró Apor Vilmos képzelt el, amikor ma is élő munkatársaival kidolgoztatta ennek a nézete szerint katolikus szempontból feltétlenül szükséges átalakulásnak részleteit. A sajtó teljes megváltoztatása és demokratizálása, az egyházból a laikus élet felé kiépített intézmények vezetőinek hasonlóképen radikális kicserélése és ezáltal lemondás az elmúlt rendszer feltámasztásáról, az új demokrácia felé fordulva. A tervet tudtommal Serédi hercegprimás is magáévá tette és végre akarta hajtani, amint az ország megszabadul Hitler uralmától. Sajnos sem ő, sem a győri püspök, sem más kiváló katolikusok, akik már korábban eljutottak e felismerésekre, így gróf Széchenyi György és Almásy József, aki a hitlerizmus ellen írta a tízparancsolatról könyvét, nem érték meg a felszabadulást és e tervek megvalósulását.

Mindezekből a tervekből nem is lett semmi. A változáskor a hatalom új embereit a tények nem győzték meg arról, hogy bármi változás történt a katolikus tömegek politikai vezetésében, aminthogy a laikusokat összefogó és politikával érintkező intézmények élén meg is maradtak a régi vezetők, amennyiben azok nem követtek el kimutathatólag hitlerizáló és az új büntetőjogba ütköző cselekményeket. Az új helyzetben mindegyiknek egyéni hajlékonyságán és utólag feltámadt jobb belátásán múlt, hogy az új hatalommal

ne törjenek ki felesleges konfliktusok. De ebben a változatlanságában a magyar katolicizmus, melynek fent vázolt gyengesége folytán annakidején nem volt lehetősége a hitlerizmus ellen saját erejének megfelelő széles frontot építeni, az új világban éppenséggel nem tünhetett fel megbizható partnernek, s így történt, hogy jóformán az egész egyházi nagybirtok felosztás alá került, az Egyházzal folytatott komoly tárgyalás nélkül. Ugyanekkor két másik országban, ahol az egyházi birtok a mienkhez hasonlóan hatalmas és kiterjedt, ahol a társadalmi és gazdasági átalakulás ugyanoly elvek szerint indult meg, mint nálunk, az *egész* egyházi birtokot meghagyták a régi tulajdonosnál. A lengyel és román egyházak nagybirtokosok maradtak, a magyar elvesztette minden földjét. Közrejátszott itt kétségtelenül az is, hogy a mi egyházunk nagybirtokos korában nem gyökerezett oly mélyen a népben, hogy ettől támogatást várhatott volna birtoka megvédésében, mint a két említett külföldi, — hiszen épen ezen erős meggyökereztetés végett lett volna szükség már régebben az egyházi birtok reformjára. Most, mikor az Egyház forradalmi úton elvesztette birtokait, s ezek a paraszthívek kezébe kerültek, megnyilt ugyan az út a hívekhez közelebb férkőzésére, miként egy magas dignitárius mondotta az egyházi birtok elvételekor: hála Istennek, az egyház megszabadult ettől a kölönctől, — de a változás egyúttal rendkívül nehéz helyzetbe hozta. Különböző fokú nagyszámú iskoláinak, karitatív intézményeinek, kolostorainak és minden egyes egyházi embernek létalapjai rendültek meg olyan időben, amikor az országban alig maradt vagyon, mely segítségére jöhetett volna. A francia laicizálás egészen más viszonyok közt történt, gazdag kapitalista országban, hol a hívek áldozat-

készsége bőségesen pótolta az államtól elvettet. Nálunk a gazdasági összeomlás után nem volt miből adni, s az utóbbi évtizedek politizált vallásos élete miatt az áldozatkészség sem lehetett nagy. Szerzetesrendeink, apácáink hősies önmegtagadással tartották fenn e máról-holnapra elszegényedett országban intézményeiket.

*

A kétféle nagybirtok szétosztása megszüntette a nagybirtokosok tradicionális hatalmát a törvényhozásban — főrendiháznak vagy felsőháznak nem volt többé értelme, annál kevésbbé, mert az új emberek végre logikusan levonták a következményeit annak, hogy Horthy kormányzó annakidején kiűzte az országból a királyt: az új állam köztársaság lett, nem ugyan népköztársaság, talán hogy az 1918-as emlékek felidézését elkerülje, vagy hogy a népköztársasággal újabban összekötött szovjet-formát se idézze. De nemcsak a központi kormányban szűnt meg a nagybirtok arisztokratikus és egyházi befolyása, a vidéken is, ahol a nagybirtokkal együtt a tőle befolyásolt, gyakran egyenesen tőle függő falusi intelligencia, főszolgabíró, szolgabíró, jegyző, tanító kezéből is kiesett a hatalom. A vidék megnyílt új közigazgatás berendezésére, ami nem volt könnyű munka, s köztudomás szerint ma sincs megoldva.

Közben meg kell említenem a fasizmus lehetséges feltámasztói között a középosztályt, melyet az új rendszernek annál inkább érdeke volt eliminálni a hatalomból, mert mint láttuk, annak túlnyomó többsége valamikép ludas volt a hitlerizmus elterjedésében. Ez az értelmiség a háború befejeztére már eléggé szétesett. Leginkább kompromittált tagjai a

németekkel együtt elhagyták az országot, s az itthoni új berendezések híreire nagy tömegükben nem is tértek vissza. Katonatisztek, politikusok, tisztviselők, nyilas publicisták voltak közöttük, akiktől ilykép megszabadult az ország. Az erőszakkal kivitt leventék és más elbolondított fiatalok nagyrésze már hazatért. Az itthon maradtak a nagybirtokhoz hasonlóan elvesztették befolyásukat. A hadsereg, s benne a vezérkar felbomlásával az ország a hitlerizáló irány legveszélyesebb és legtöbb rosszat okozott vezetőitől szabadult meg. A középosztály legnagyobb része hivatalnok volt, de nemcsak ezek, hanem a városokbeli szabad foglalkozásúak és a vidék most említett értelmiségi emberei, akik többnyire elhagyták állásukat, a háború végét teljes anyagi leromlásban érték meg. Mire a rend helyreállt az országban és az ingóságok tulajdonjoga újból érvénybe került, ennek a középosztálynak életszínvonala soha nem látott mértékben leszállott, s különösen az inflációs időkben az értelmiségiek, s köztük az ország szellemi munkásainak elitje is állandóan küzdött az éhséggel, hideggel és megszokott élete mindennemű hiányával. Az új államhatalom emellett megkísérelte a fasizmusban bűnösebb középosztálybeliek megbüntetését és a hivatalokból eltávolítását, többszöri átvizsgálásokkal, igazolásokkal, B-listákkal, amik nem jártak túlságos eredménnyel, már csak a régóta meggyökerezett protekciós rendszer miatt sem, melynek nálunk megvolt az az érthető alapja, hogy értelmiség és kormányhatalom túlságosan keskeny réteg, ahol mindenki ismeri egymást és megtalálhatja a maga számára szükségelt protektort. Ezen nem sokat segített az új kormányhatalomnak részben nem középosztálybeliekből való összetétele, mert viszont az új emberek a pártoknak voltak

exponensei, s a pártokhoz már általában könnyebb volt hozzáférkőzni, különösen az első időkben. Csak be kellett lépni. Ilykép mindezen vizsgálatok után is persze maradtak helyükön, akik nem odavalók, de akadtak olyanok is, akiket meg lehetett volna tartani. Mindezek után ez az anyagilag leromlott középosztály megint irányíthatóvá lett, régi szokása szerint alárendelte magát az államhatalomnak, s ha ez fel tudja kelteni benne a szilárdság benyomását, ép oly kevéssé kell tartani tőle, mint a nagybirtoktól.

A nagytőke már a hitlerizáló kormányoknak sem volt feltétlen követője, különösen nem a két legutolsónak. Ebben ösztönszerűleg is követte az arisztokráciát, mint ezt előbb említettem. De mivel a háború után olyan demokráciáról volt szó, mely a munkásság érdekeit jóval inkább hangsúlyozza, semhogy ez a közép- és keleteurópai kapitalizmusnak inyére lehetett, számolni kellett a nagytőke ellenségeskedésével is. Az első berendezkedéskor ez még nem volt világos, az előbbi rendszertől elűzött kapitalisták hálásan jöttek vissza, s bevonultak a kormánykoalició egyik pártjába. A küzdelem velük csak utóbb vált aktuálissá.

Végignézve mindezeket az osztályokat, marad az ipari munkásság és a vidéki parasztság. A dolgok logikája szerint a hatalomnak a forradalom útján az ő kezükbe kellett esni. Emlékezzünk vissza, hogy a nagy orosz forradalom is ennek a két osztálynak egyetértését hozta létre, a többi társadalmi osztály félredobásával. Ugyanez a helyzet nálunk a háború befejeztével szinte magától állott elő, — nálunk sem volt más osztály, mely az országot az államcsődből és éhségből kivezethette volna. E z é r t sem volt szükség a döntő pillanatban proletárdiktatúrára; a kérdés most már az volt, hogy

hogyan tartható fenn e két osztály egyezsége és közös uralma a parlamenti kormányforma mellett, amely az általános szavazatjog fennállása esetén a hatalmatvesztett osztályoknak is befolyása alá kerülhet.

Ebből a célból különböző kísérletek történtek a parlamentáris kormányzás eshetőségeinek korrigálására. Ilyen volt a nemzeti bizottságok intézménye, mely talán a legelső politikai összefogás kísérlete volt, még a debreceni kormányt megelőzőleg, a németektől felszabadított területeken. Az első nemzeti bizottságok a falvakban és városokban olyan egyénekből állottak elő, akiket a közönség egyelőre elfogadott vezetőknek. Utóbb, de még igen korán a nemzeti bizottságok összeállítását az időközben megalakult négy vagy öt párt vette kezébe, illetőleg a bizottságok tagjai e pártok tagjai voltak és ezek utasításait követték. Első formájukban a bizottságok összehasonlíthatók voltak az ősgyűlésekből kifejlődő vezetőségekkel, melyekből út nyíllhatott a „szabad község" felé; azóta azonban, hogy a pártokból tevődtek össze, kétségtelenül vesztettek jelentőségükből, s egyszerűen a pártok helyi végrehajtó szerveivé váltak, de mint ilyeneknek is megvolt az a szerepük, hogy a pártok helyi torzsalkodásait megszüntessék, a békét fenntartsák és a politikát a koalició, tehát az új demokrácia szellemében mutassák be a falu népének. Gyöngéjük volt, hogy a parlamentárizmus felújításával és a szótöbbség általános érvényesítésével kitűnt, hogy nagyobb részüknek nincs formális mandátumuk, csak a község konszenzusa tartja őket, mely azonban idővel megváltozhat és sokhelyütt a pártélet hullámzásával meg is változott. De éppen ezen régi konstrukciójuk és a létükhöz fűződő pártérdekek akadályozzák vá-

lasztási alapon megújításukat. Bár a nemzeti bizottságokba többször is akartak új életet lehelni, ez eddig inkább csak nagyobb, országos alkalmakkor sikerült.

Sikeresebb fegyver az új demokrácia fenntartására a szakszervezet és az üzemi bizottság. Mindkettő az ipari munkásságra vonatkozik és az új demokráciában ennek szerzi meg a döntő befolyást. Az új szakszervezetek a két munkáspárt közti megegyezés alapján jöttek létre, s úgy ők, mint a Szakszervezeti Tanács, a két munkáspártnak együttes szervei. Mint pedig a gyári munkásság összefogói, politikai működésének irányítói, rendkívüli hatalommal rendelkeznek. Konkurrencia és számbavehető ellenfél hijján képesek lennének, ha akarnák, Budapest életét egy nap alatt megbénítani. De a koalíciós kormány idején nem ez a céljuk, hanem a munkásság anyagi és szellemi védelmén túl, annak politikai befolyását is erősíteni. Ezért van a Szakszervezeti Tanácsnak helye az ipari munkássággal bíró városok nemzeti bizottságaiban; e célból történt, hogy a Tanács kiküldöttje helyet foglalhatott az igazolóbizottságokban, dokumentálva ezzel, hogy a pártokon kívül az ipari munkásság összességét is közelről érdekli, milyen férfiakból van egy-egy hivatal, akár egyetemi fakultás is, összetéve. Ha jól emlékszem, arra is kísérletek történtek, hogy a parlamentben is külön helyük legyen, a kerületileg megválasztott képviselők mellett, a Szakszervezeti Tanács küldöttjeinek. Amennyiben az itt vázolt politikai irány tovább fejlődik, bizonyos, hogy a szakszervezeteknek mind nagyobb szerep fog jutni. Mögöttük reális erő van, s ez erő gyakorlása bizonyára nagy felelősségre és meggondoltságra szoktatja vezetőiket.

Hátrább van kialakulásban, eredményekben is az üzemi bizottság. Ahol ennek megvolt az előzménye, jól szervezett és az üzem dolgaiban szakszerűen dolgozó munkásságban, ott az üzemi bizottságnak is megvolt a feladata és értelme. Működése természetesen magával hozta a gyárak kapitalista vezetőségével és annak kapitalista szempontjaival összeütközés lehetőségét, sőt még amíg ez utóbbi nem ismerte fel a helyzetet, szükségét is, amint ilyen összeütközések főként kezdetben sűrűn megestek; a régi rendszer hívei ezek alapján a gyáripari termelés csődjéről, anarchiájáról beszéltek. Ott, ahol nagyszámú régi szervezett munkásság dolgozott, ahol a szakszervezetek és a munkáspártok beleszóltak a dolgokba, a rend mindenkor helyreállt, természetesen a tőke képviselőinek különböző pozíciókból ki kellett szorulniok. Amennyiben az üzemi bizottságok kiépítik alkományukat és annak kereteiben, államilag elismerve fognak dolgozni, bizonyára meg fognak felelni céljuknak; egyrészt a munkásság érdekei védelmének a tőke profitja ellenőrzésével és lefaragásával, másrészt a nemzetgazdaság érdekében a termelés minél nagyobb fokozásával. Kevésbbé sikerült az üzemi bizottság alapítása és működése olyan intézményekben, melyek tulajdonképeni feladata a szellemi munka volt, a benne dolgozók nagy része értelmiségi ember, akik a régi formákhoz ragaszkodva idegenkedtek a munkásokkal és alkalmazottakkal együtt élni, de az üzemekbeli testi munkások, altisztek, stb. az első időben mint reakció-gyanusakat nem is engedték volna őket a bizottságokba. Itt a kezdet küzdelmes hónapjai után a dolgok ellanyhultak, s amint ezek az intézmények ténylegesen dolgozni kezdtek, kiderült, hogy pl. a klinikát a professzoroknak kell vezetni, másként az képtelen

működni, aminél fogva ily helyeken az üzemi bizottságok visszaszorultak. Egyébként a szakszervezetekkel való kapcsolataik révén ezután még inkább megvan a lehetőségük, a sok nehézséggel küzdő, többnyire állami intézmények számára az ipari munkásság segítségét és szimpátiáit megszerezni.

Az országos politikát és benne a parlament működését igazában a politikai pártok irányítják, ezek koalíciója mozgatta az ország életét. A koalícióban eredetileg öt párt volt, az országos választások óta négy, a valóságban pedig a dolgokat a többségi Kisgazdapárt és a két munkáspárt együttesen intézték. A koalíció élete a két általános választás közt állandó krizis volt, melyet sohasem oldottak meg véglegesen. A két munkáspárt végcélja természetesen a marxizmus tanainak megfelelően a kapitalizmus megsemmisítése és a polgári életforma felszámolása. Holott a többségi párt nemcsak hogy a kapitalizmus léte vagy nem léte iránt többé-kevésbbé közömbös parasztságot képviselte, de azt a polgárságot is, mely a kapitalista világszemléletben nőtt fel és attól nem akart elválni. A koalíciós kormányzásban nemcsak krizis, de végleges szakítás, országos katasztrófa lehetősége is benne rejlett kezdettől fogva, s most visszatekintve a két választás közti időre — az új, augusztusvégi választások előtt egy hónappal írom a sorokat — el kell hogy ismerjük a koalíció szükségszerűségét és az ország számára hasznos voltát. A folytonos krizisekre folytonosan újabb kompromisszumok következtek, s ezeknek jellemzője többnyire az volt, hogy engedményeket a polgári és nagy- meg középparaszt érdekeket képviselő többségi párt tett a két munkáspártnak. De lehetetlen volt nem tennie és a kormányzást egyedül venni kezébe

a munkáspártok eliminálásával. Ez nem kevesebbet jelentett volna, mint a város és vidék nyílt küzdelmét, amikor is a munkásság első pillanatban hatalmába kerítheti volna Budapestet és a többi várost, viszont a többségi pártnak nem volt meg az a szilárd szervezete, mellyel a parasztság tömegeit céljai érdekében felhasználhatta volna. Igy érthetők az engedmények, melyeket programmjától eltérően tett a többségi párt a kisebbségnek, többnyire a magántulajdon és a polgári érdekek, nem egyszer a szabadságjogok gyakorlása dolgában. Persze a többségi párt ügyesebb és előrelátóbb vezetése, amihez a párt homogeneitása is kellett volna, kikerülhette volna a kriziseket, s ezzel többet érhetett volna el, mint utóbb a helyzetek kiéleződése után.

A koalició kriziseiből ugyan rendesen a munkáspártok kerültek ki megerősödve, de viszont ezeknek is nagy önmegtartóztatásra volt szükségük, s ennek érdekében híveik szigorú fegyelmezésére. Mindkét munkáspárt, bár különböző útakon és eltérő időbeli lejárattal, ugyanazon célokat követte, amely célok teljes megvalósítása messze-távolba került abban a pillanatban, amikor a nyugati demokrácia szerinti parlamentárizmus újra helyreállt. A koalició tagjai nem voltak hasonlíthatók azon ismert utasokhoz, akik beszállva ugyanazon vagónba, mindegyik akkor száll le, előbb vagy utóbb, amikor neki tetszik. A koalicióból, éppen mert szükségszerű volt, nem lehetett kiszállani. Ezért kellett azoknak is, akiknek megfelelt az irány, megtartóztatniok önmagukat, és főként párthíveiket a munkástömegekben, akik a forradalomtól többet vártak, mint kaphattak. Az első inséges és inflációs esztendőben a két munkáspártnak volt köszönhető a fegyelem, melynek a munkások alávetették magukat és az ő

megfeszített munkájuk a romok eltakarítására és a helyreállítás megkezdésére. Visszatekintve erre az időre, lehetetlen el nem ismernünk, hogy amikor az értelmiség soraiban sokan kételkedtek, lehet-e még valaha is feltámasztani ezt az országot és sokan keresték a réseket, melyeken át a háború borzalmaitól mentes, a kapitalista világ kényelmét biztosító országokba húzódhatnának, az ipari munkásság egészében érezte és bizonyította is, hogy „e kívül nincsen számodra hely." Téli hidegben kezdett hozzá utak és hidak helyreállításához, a lerombolt gyári üzemek felépítéséhez, lerongyoltan, fagyoskodva és éhezve. A háború végén a földmívelő parasztság is sokat vesztett, de ugyanakkor megkapta azt, ami járt neki, a földet, s ezzel életszínvonala helyreállításának biztonságát. Még többet szenvedett a középosztály, elvesztvén hatalmi pozícióját, sokan, igen sokan ingóságaikat, cók-mókjukat; az infláció alatt mindnyájan közel jutottak az éhinséghez, — de ez a korábban nagyrészt hitlerizált középosztály a változás után még kábultan állott, elhatározásokra képtelenül. Egyedül az ipari munkásságnak köszönhető, hogy az új élet feltételei, a rendezett termelés és helyreállítás megindulhattak, s lassankint mindnyájan visszanyertük bízalmunkat és bátorságunkat a magyar élethez. A munkásság ezzel a magatartásával bebizonyította hazafiasságát és jogot szerzett az új élet irányítására és hatékony ellenőrzésére.

A munkások azt cselekedték, amit a két munkáspárt vezetősége kívánt tőlük. Itt külön meg kell emlékeznünk a Kommunistapárt szerepéről. Ennek vezetői nagyrészt régi tagjai voltak a pártnak, még az 1919-es forradalomból, akik azóta bejárva Német-, Franciaországot, harcolva Spanyolországban, kitanulták azt a kormányzási és közigazgatási mes-

terséget vagy művészetet, melyet Lenin óta a Szovjet emberei fejlesztettek ki és gyakoroltak. Ezzel a tapasztalatukkal és ügyességükkel azonnal átvették az újjáépítés vezetését, kijelölték a racionális sorrendet és aszerint dolgoztak. Levonták az 1919-es bolsevista kudarc tanulságait, nem beszéltek többé a nagybirtok államosításáról, a kolchosz-rendszerről, ellenkezőleg ők voltak a motorai a teljes földosztásnak, mellyel mint láttuk, az ancien régime vezető osztályát egyszerre megsemmisítették, másrészt óvakodtak az egyházzal való konfliktustól, vallásellenes nyilatkozatoktól, emlékezvén arra, hogy annakidején a nagybirtok államosítása és a nyílt egyházellenesség volt a forradalom bukásának, az ellenforradalom győzelmének legfőbb előidézője. Feladatuknak tekintették híveiket a szélsőségtől visszatartani, próbálták megnyerni a középosztályt is; annak egyes csoportjai számára szakszervezeteket alkotva. Ebben résztvettek a szociáldemokraták is, akik egyrészt régi, megbízható híveikkel nagy motorjai voltak a helyreállítási munkának, másrészt pedig nyugati kapcsolataik állandó felhasználásával az ország speciális fejlődése iránt sokhelyütt szervezték meg a megértést, amire szükségünk volt.

De ugyancsak az ő feladatuk volt, mint a leginkább baloldali párté, őrködni az új irány megtartásán és hogy a fejlődés hirtelen vissza ne forduljon abba az irányba, mely Magyarország tönkretételével úgy is befejezte pályáját. Kezdettől fogva kézenfekvő volt, hogy ez a levitézlett „reakció" most a nyugati demokráciához fog fordulni, melynek liberalizmusa elvből menedéket ad minden bukott iránynak. Ezzel szemben a kommunisták a keleti demokrácia felé próbálták vinni a fejlődést, erélyes harccal a közelmult ellenében, —

harci eszközeik közé tartozott a rendőrség is, melyet első pillanattól kezdve ők szerveztek, s emellett előkészítették a keleti demokráciának nálunk is megvalósítható berendezéseit gazdasági és társadalmi téren.

Mielőtt a kezdetek után a további fejlődést megrajzolnánk, meg kell kísérelnünk, ha még oly távolból és felületesen is a nagy új szomszéd alakjának felvázolását, aki nélkül további történetünk el sem képzelhető.

IV.

AZ ÚJ SZOMSZÉD

A háború végével a megszállott ország automatikusan elvesztette Trianon óta visszaszerzett területeit, a trianoni határok helyreálltak a szomszédokkal, akik a régiek maradtak: csehszlovákok, osztrákok, délszlávok és románok; mégis köztük egy nagy, lényeges változás állott be: Csehszlovákia keleti tartományát átadta a Szovjetuniónak, mely azt mint Kárpátukrajnát közigazgatásilag a kievi ukrán köztársasághoz csatolta. Ezzel Oroszország a középkor óta újra közvetlen szomszédunk lett.

De minő különbség van a két Oroszország közt! Középkori szomszédunk, a régi orosz állam, a kievi nagy fejedelemség bomlásából származó több különböző kis fejedelemség volt, egymással marakodó, s emellett egymásból házasodó rokon uralkodócsaládokkal, melyek az Árpádokkal is állandóan összeházasodtak, — a két nép, magyar és orosz érintkezése helyett az uralkodó családok voltak kapcsolatban, s ha egyik kis orosz fejedelmet rokonai elűzték trónjáról, a magyar udvarba menekült, segítséget kérni, amit a magyar király, a kis szláv uralkodóházaktól eltanult rokoni szeretettel nem is tagadott meg. A magyar királyok így gyakorta jártak hadaikkal azon a szomszéd földön, melyet magyarul Halicsnak, Ladomérnek neveztek, aminthogy az orosz Lwow, a későbbi Lemberg is korán megkapta ősi magyar nevét,

Ilyvót. A dinasztikus kapcsolat sohasem terjedt ki a népek érintkezésére, sőt még a magyar nagyurakat sem érdekelte, akik egyszer az orosz rokonai érdekében makacsul harcoló II. István királyt azzal kényszerítették a visszavonulásra, hogy ők hazamennek, harcoljon ő egyedül.

Történetünk egyik jelentéktelen epizódja ez a régi középkori orosz-magyar érintkezés. Annál nagyobb hatású az a tény, hogy Oroszországgal a második világháború során újból érintkezésbe jutottunk, a háború végén orosz seregek szállták meg országunkat, orosz seregek, — melyek már nem hatalom nélküli kis államok, dinasztiák csapatai voltak, hanem a modern világ leghatalmasabb hadserege, a Szovjetunió Vörös Hadserege. A csehszlovák, osztrák, jugoszláv, román határ nem változott, mögötte ugyanazon régi országok terülnek el, mint korábban, Trianon óta, — annál nagyobb a változás az északkeleti határon, ahol a korábban Csehszlovákiával csak laza összefüggésben levő tartomány, épp emiatt Prágától is elhanyagoltan, benne egy magára hagyott és senkitől sem támogatott töredéknép helyett egyszerre megjelent a Föld egyhatodát birtokló Szovjetunió a közép- és újkorban soha nem látott hatalmi szervezetével. Az alig tíz milliónyi magyarság szomszédul kapta most a 200 milliós nagy szláv államot. De nemcsak számok érzékeltetik a változást, mely északkeleti határunkon beállott. Az új szomszéd volt az, melynek hadat üzentünk, mely reátámadt csapatainknak maradványait a német seregekkel együtt maga előtt kergetve, elfoglalta Magyarországot, győzelmének folyományaként a fegyverszüneti egyezmény és a békeszerződés alapján megszállás alatt tartja. Magyarország szuverénitása a megszállás miatt és

annak ideje alatt nem volt teljes szuverénitás, de ezen időből sok kötelezettségünk van, mellyel a vesztett háború után a Szovjetuniónak még évekig tartozunk, az ő angolszász szövetségeseinek teljes beleegyezésével. Realista módon végiggondolva a helyzetünket, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy kisebb szomszédaink, így Csehszlovákia és Jugoszlávia, valamivel távolabb Lengyelország mind katonai szövetségesei a Szovjetuniónak és így azon esetben is, ha a Vörös Hadsereg nem állana többé az országban és visszavonulna a kárpátaljai határra, amint a békeszerződés végrehajtása során meg fog történni, akkor is benn fogunk maradni a harapófogóban, melyet Északról Csehszlovákia, Délről Jugoszlávia hadserege képez együtt a Keleten álló Vörös Hadsereggel. Talán nem árt ezt a napjainkban létrejött szövetségi rendszert is megemlíteni, mely összehasonlíthatatlanul egységesebb és nagyobb hatalmat képvisel, mint az egykori kisantant, — sokan voltak eddig is, akik politikai céljaikat és elhatározásaikat anélkül hozták, hogy ezt a helyzetet tekintetbe vették, vagy akár csak sejtették volna.

Ha pedig így áll a dolog, akkor kétségtelen, hogy minden korábbi külpolitikai elképzelésünk, mely nem vette tekintetbe a velünk határos Szovjetuniót, tárgytalanná, lehetetlenné vált. A kiegyezési korszakban Magyarország, a régi nagy, a hasonlókép régi nagy Ausztriával volt szoros kapcsolatban; az első világháború mindkét partnert darabokra törte ugyan, de a megmaradt két szomszédos rész, a kis osztrák köztársaság és a trianoni Magyarország egyesülése sokáig volt sokaknak politikai kívánsága, vagy legalább titkos álma. Abban a khaoszban, melyet Trianon, valamint az akkor többnyire diktatúrás kisantant államok értetlensége hozott a

Duna völgye népeire, még lehetett erről álmodozni, — azóta, hogy az orosz hadsereg ott áll az Alföld peremén a Tiszánál, osztrák-magyar, Habsburg-államrendszerről, s hasonlókról csak gyermekmesékben lehetne beszélni, — ha ez érdekelné a gyermekeket. Horthy korszaka, miközben magával hozta az osztrákoktól rég levetett rossz szokásokat, nem szeretett hallani magyar-osztrák kapcsolatokról, de annál többet beszélt a lengyel és olasz szövetségről. Olyanok is voltak, akik megijedtek a hitlerista Németországgal való kizárólagos szövetségtől, s ezért vele szemben lengyel-magyar-horvát-olasz vonalat képzeltek el maguknak, mint amely mögül egykép megvédhetjük állami függetlenségünket a németek, csehek és a kisantant támadásaitól. Hol vannak ma már ezek a külpolitikai elmefuttatások, melyek néha könyvekké dagadtak, s melyekből teljes külpolitikai tájékozatlanság mellett a hitlerizáló ország sorsán való nyugtalanság is ki volt itt-ott olvasható!

Nem lehet a térképen színek szerint válogatni ki a partnereket, aszerint, hogy melyik ország van nekem szimpatikus színre festve; mindezeket a játékokat csak addig engedhették meg maguknak a felnőttek, amíg a Duna völgye, a benne uralkodó félelem, gyűlölet, irigység, egymástól taszító erők miatt tényleg anarchia völgye volt, s benne mindennap minden lehetséges volt. Azóta más a helyzet. Minden megszilárdult és állandósult, nemcsak hatalompolitikában, hanem társadalmi és gazdasági téren is. Az a körülmény, hogy a Duna völgye és a benne fekvő államok a Szovjetunió szomszédaivá váltak, ugyanolyan helyzetbe hozta őket, mint amilyenbe kerültek a Szovjetunió északibb és délibb limitrof államai. Magyarország ma benn van a Finnországtól Bulgáriáig ter-

jedő vonalban, mely magában foglal legyőzötteket és a béketárgyalás asztalánál a győzők sorában ülőket, cseheket, lengyeleket, románokat és jugoszlávokat. Győzelem és vereség különbsége legelőször abban oldódik fel, hogy mindnyájan szomszédai vagyunk a Szovjetuniónak és ennélfogva az ő politikai, gazdasági és társadalmi befolyása alá kerültünk. Ennek bizonyítékait könnyű volna az egyes államok legújabb fejlődésében kimutatni, de erre nincs szükség, mindnyájan ismerjük az irányt és az eredményeket abban a vonalban, melyet ma gyakran — nem minden mellékíz nélkül — szovjet-szférának szokás nevezni. A valóságban csak a háború következéseinek a változhatlan földrajzi helyzettel való kombinációjáról van szó. Oly kiterjedésű, hatalmú és hogy úgy mondjam, az államok társaságában annyira egyéni színezetű állam, aminő a Szovjetunió, nolente-volente is hatást gyakorol kis szomszédaira, s a Szovjetuniónak nyugati határán ma tényleg csak kis szomszédai vannak. Mindeddig azt hittük, hogy Árpád vezér nyugatra helyezett bennünket, örökre elszakítva azon keleti népektől, melyek közt nőttünk fel önálló nemzetté; — most már tudjuk, hogy ez a felismerés is csak relatív igazságot tartalmaz: Eurázsia újra elért bennünket, sokszínű népeivel ismét szomszédságba kerültünk, amennyiben évezred folyamán életben maradtak és ma is benne élnek a Szovjetunió szilárd kereteiben.

Mindebből a lehető legkönnyebb levonni a következtetést arra a magatartásra vonatkozólag, melyet ma és holnap követnünk kell. Nem beszélhetünk hintapolitikáról sem két hatalmas szomszéd között, mert csak egyetlen szomszédunk van, a Szovjetunió, — Nyugat felől az évszázadokon át hatalmas Németbirodalom földjének egyelőre khaotikus

formátlanság a sorsa, melyből felosztottság és legalábbis egyes részeinek a Szovjetunió befolyása alá kerülése fog következni. De nem álmodozhatunk többé a híd szerepéről sem Nyugat és Kelet között. Nemcsak azért, mert ez a „Kelet" Nyugat felé terjedésében már áthömpölygött a mi hosszúsági fokunkon, hanem azért is, mert csak egyik szerény kis pontja vagyunk annak a varratnak, amely északról délre haladva összeköti egymással ezt a szinte mondhatjuk, két világrészt. A Szovjetunió egyébként is súlyt helyez minden országgal az egyenes kapcsolatokra és nincs szüksége e téren sem közvetítésre. A hidat is odadobhatjuk az ócskavas közé, ahol már örökre pihen politikai multunk sok értelmetlen, nagyzásból született, meg nem valósítható frázisa.

Az egyedüli következtetés, mely lehetséges, nem egyéb, mint őszintén elfogadni a helyzetet és megtalálni azt a magatartást, mellyel szomszédaink, elsősorban keleti nagy szomszédunk bizalmát megnyerve, az új és nézetem szerint változhatlan viszonyok között Magyarország békés fejlődését biztosíthatjuk. Később más kapcsolatban fogok rámutatni, miért nem sikerült ez utóbbi két esztendőben a bizalmat megnyernünk, — itt csak általánosságban szeretnék két lényeges tényezőt megvilágítani, melyek a magyar-szovjet viszony kezdeti alakulására döntő fontosságúak voltak: az egyik, hogy minő nehézségei vannak a bizalomnak magyar részről, amelyek leküzdendők, a másik, hogy a Szovjetunió berendezésében és népének, hogy úgy mondjam, természetrajzában, minden lehetőség és képesség megvan, hogy a számunkra békés jövőt biztosító bizalom kicsírázzon.

Lássuk előbb a mi oldalunkat, ahol két letagadhatatlan faktummal kell szembenéznünk. Ha ezt nem tennők és elfor-

dítanók arcunkat tőlük, ezzel nemcsak egész előadásunk komolyságát és hitelét kockáztatnók, hanem kint, a szovjet oldalon is, őszinteséghiányban marasztalhatnának el. Az egyik faktum az, hogy széles rétegekben ma is élnek a szovjethatalomról harminc év óta terjesztett véres képek, melyek elrettentés céljából hozzátartoznak a „cordon sanitaire" felszereléséhez. Nehéz számbelileg összehasonlítást tenni azon anyagi és emberáldozatok közt, melyekbe a francia és orosz forradalom végső győzelme került. A statisztika különben itt sem tudna sokat segíteni a történeti szemléletnek, hiszen két nehezen összehasonlítható államról és helyzetről van szó. Franciaország a 18. század végén és az 1917-es forradalom Oroszországa egymástól elütő kiterjedéssel, lakosságszámmal és struktúrával birt. Mindkettőben évekig dúlt a polgárháború, de míg Franciaország ebben a nagy vajúdásban egyedül maradhatott, s idegen seregek nem növelték területén a vérontást, addig Lenin forradalmának a belső ellenségen kívül idegenekkel is kellett harcolnia orosz földön. A forradalom e kétarcú történetét még nem ismerjük eléggé, — a borzalmakról, melyek lefolytak, s a borzalmak mögött új élet és új emberiesség meggyökerezéséről és kihajtásáról mi magyarok csak Alexej Tolsztoj nagy regényéből, a Golgothából kaphatunk komoly, mély és művészi benyomásokat. De egyszer majd az orosz forradalom is meg fogja kapni az ő Michelet-jét, aki az 1793. év Terreurjának történetét, Nantes-ban, a legvéresebb Vendée szomszédságában írta meg ilyképen: „Munkámmal elmerülök a télben és az éjszakában. Viharok vad szelei csapkodják két hónap óta ablakomat és kísérik mély vagy sikongó hangjaikkal 93-nak Dies-irae-jét, melyen dolgozom. Nekem ezek harmóniák,

melyeket meg kell köszönnöm. Látszólagos haragjukkal, éles füttyeikkel, baljósan vidám kopogásával a jeges esőnek ablakomon, nagy és jó dolgot közöltek velem, azt, hogy ami halálnak látszott ez időkben, nem volt halál, hanem maga az élet, az elkövetkező megújulás."

A forradalom e legnagyobb értője félszázaddal később írta meg a francia borzalmakat és leírásaiban a véres jeleneteken át, melyekből semmit sem hallgatott el, megmutatta a vérző népet is, mert hiszen az a sok szenvedés, kínzó fájdalom, nyomor és nyomán éhinség, mind-mind ugyanannak az egy népnek volt nyomora, akkor, amikor tényleg elkövetkezett számára a dies-irae. A nagy író kiásta a levéltárakból a forradalom lelkesítő és vigasztalan tényeit egykép, s a végén részvétet keltett az emberi szívekben ezirányt a nemzedék iránt, melynek keresztül kellett mennie a sötét úton, hogy az utána következők már újra napsugaras utakon járhassanak. Ma még nem ötven, de már harminc éve elmult az orosz változásnak, s bizonyos, hogy már ma is sokan ugyanily szemlélettel tekintik Lenin forradalmát s bármenynyire sajnálják is a forradalmi áldozatokat, oroszokat úgy mint franciákat, számolnak az el nem utasítható valósággal: az orosz forradalomból egy még nagyobb és még szilárdabb állami realitás nőtt ki három évtized alatt, mint 1793-ból a 19. század Franciaországa.

A mi közönségünk sokáig nem jutott el erre a szemléletre, nem vette észre a forradalomból kiemelkedett új orosz életet, s a szovjetellenes propaganda elvette lehetőségét annak, hogy a tényekről, a forradalomutáni orosz életről a szovjet uralom alatt meggyőződhessék. Ezek az elavult, de a szovjetellenes propagandától újra és újra kifényesített kli-

sék az akadályai ma is sokfelé a szovjet hatalom tényleges megértésének és az iránta való bizalomnak. És ezen nem lehet ellenpropagandával segíteni, csak lassú, kitartó felvilágosítással, melynek harag helyett fölényesnek, lenézőnek, vagy akár gúnyosnak kell lenni, aminthogy inveterált dajkameséket sem lehet, nem is kell egyszerűen felháborodással elhalványítani. Az idő és a szomszédi együttélés sokat fog itt segíteni. A leggyorsabb hatása lenne, ha minél több magyar szemlélhetné meg az új nagy szomszédországot, tapinthatná ki annak formáit és ismerhetné meg annak emberies, emberséges népét.

E három utolsó szó átvezet bennünket a másik gátlásra, mely még ma is sokhelyütt akadályozza a melegebb, bensőségesebb viszonyt. Nem kell mondanom, hogy a háborúval, annak a mi területünkön lefolyt jelenségeivel kapcsolatos és a háború befejezése után még egy ideig történt dolgokra gondolok, melyeket felesleges itt részleteznem, de lehetetlen rájuk nem mutatnom. Ezeknek eddiglen nehezen elmosható, nehezen kitörölhető hatásuk volt sokfelé. A tényeket, tudjuk, a szovjet vezetők maguk sem helyeselték és iparkodtak megakadályozni, elejüket venni, de először is háború volt, kegyetlen háború, melynek kegyetlen brutalitását nem a Vörös Hadsereg diktálta, hanem a németek és valljuk be, az ő uszályukba fogódzva részben magunk is. Ha tekintetbe vesszük azon embertelen bánásmódot, melyben a mi seregünk kémelhárító, vezérkari főnöki bírósági és egyéb szervei részesítették a mi saját véreinket, s ha nem felejtjük el a nyilaskorszak tömeggyilkosságait, dunai noyade-jait és egyebeket, akkor elhihetjük azokat a borzalmakat is, amelyeket részben ugyanezek a tisztek követtek el az előrenyomulás és meg-

szállás alatt az orosz népen, főkép Ukrajnában. Részben ők, részben mások, saját egyéni szadizmusból, vagy akár a németek, az ő bálványuk parancsára. Mindig ugyanaz a tragédia, az evangéliumi „amit nem akarsz magadnak" parancsának vak áthágása. Mondják, hogy a Magyarországra belépett csapatok, amelyek a Kaukázustól a Donig és Dnyeperig a németek ellen folyvást harcolva erősen megfogytak, a felszabadított ukrán területen egészültek ki. Fiatal legényekből, akik ott végigélték a német rémuralmat s akiknek családja nagyrészben nem tudta végigélni és megélni a felszabadulást. Nem tudom, így volt-e, de az bizonyos, hogy a magyarországi hadjárat, lépten-nyomon megjelenő utcai harcaiban, a háború e legvadabb és legszenvedélyesebb formáival, még a római triariusok fegyelmét is felbomlasztotta volna egy időre. S a kemény harcok után jöttek a tétlenség hónapjai, melyek a fegyverben álló seregekre mindig és mindenütt ugyanoly hatást gyakoroltak... Az orosz nép nem volt kegyetlen, közte egyenként sok jóindulatú, barátságos ember volt, akikkel nem egyszer megtalálta a magyar megszállott nép az emberi kontaktust, amint erre talán mindnyájunknak vannak tapasztalataink. És az orosz katonák cselekedetei harc közben is ösztönszerűek voltak, mint amikor egy rendes embert hirtelen elönt a vér és nem tudja magát ellenőrizni, azaz a szenvedély cselekedetei és sohasem hidegvérrel előre kitervelt kegyetlenség vagy szadizmustól rendezett tömegjelenetek. De mindezt előre hasztalan mondanánk azoknak, akik szívükben a z o k r a a napokra vagy hónapokra emlékeznek, — itt is az idő segít, mely begyógyítja a sebeket és elfelejtteti a sérelmeket. És segít a két népnek kölcsönös jobb megismerkedése, békében együttélése, aminthogy már

eddig is sok esetben kifejlődött így, összeszokáson keresztül a kölcsönös megbecsülés és barátság. Az elmúlt két év történeténél azonban ezt a hangulatot is a gátló körülmények közé kell számítanunk.

*

A következőkben ressentiment-tól mentesen a megszakítás nélkül újragyártott rágalmakat félretolva, néhány lapon át képet szeretnék adni a magyar olvasónak új szomszédunk államáról és berendezéséről, — bármennyire eltévesztett dolognak látszik is, a Szovjetunióról néhány lapon át beszélni. Mint nem marxista, olyan olvasókhoz fordulok, akik maguk sem azok. De talán marxista honfitársainkat is érdekelheti az emberi méltóságra és szeretetre való, növekvő törekvés, mely Lenin és Sztalin alkotásaiban mindinkább megfigyelhető. Aminthogy ezt meg is figyelhetjük egyszerűen polgári szemmel, félretéve minden bölcselkedést, államtudományt és nemzetgazdaságot.

Ugyanúgy félretehetjük a nagy ellentéteket: keleti és nyugati demokráciát, politikai és szociális demokráciát, politikai szabadságot és szociális, meg gazdasági egyenlőséget. A szovjet berendezést, ha kívülálló szemléli, rendszeresen ez ellentétpárok hatása alatt áll, amikor is a saját, nyugati berendezését ideálizálva azt normának tekinti, amely norma persze a valóságban nem is létezik. Mi magunk is ily norma szerinti demokráciát és szabadságot keresünk és hiányolunk a szovjet berendezésben, s ugyanakkor nem vesszük tekintetbe, hogy a dualizmus öt évtizede alatt, a parlamentáris rendszer fennálltakor az országnak mindig olyan kormánya volt és ez a kormány mindig olyan irányban vezette az

ügyeket, ami az ország többsége akaratának nem felelt meg. Elfelejtjük, hogy nemcsak ezen félszázad alatt, de a Horthy-korszak húsz éve alatt is, tehát az ú. n. nyugati demokrácia hetven évében egyetlenegyszer bukott meg parlamenti választások alapján az a kormány, mely a választásokat rendezte, nálunk ugyanúgy egyszer, mint Romániában is. Azaz egész demokratikus korszakunkban korrumpált választásokból kikerült négy-ötszáz ember kormányozta az országot, a neki — és a koronának tetsző minisztériumok által, — s ezt nevezzük demokráciának, parlamenti választói jognak, pártalapítási szabadságnak, amikor, még hozzá az ellenzéki pártok eleve ki voltak zárva a kormányalapításból. Ezzel a multunkkal hátunk mögött, kissé furcsának látszik demokráciát és szabadságot keresgélnünk, ha szemünket a Szovjetunióra fordítjuk! És ezt a meggondolást alkalmazhatjuk szinte mindegyik európai országra, aminthogy a francia, német, spanyol, olasz, balkáni demokrácia egyképen olyan kormányzási formának bizonyult, mely hónapról hónapra, félévről félévre krizisekbe, tíz-húsz évenként pedig valóságos katasztrófákba döntötte a „demokratikus" államot. Csak éppen a Szovjetuniótól szokás számon kérni azt az ideális demokráciát és polgári szabadságot, mely csak könyvekben létezik, mint tudósok posztulátuma!

Ha összehasonlításból indulunk ki, ezzel már is döntöttünk az ellen, amely nem egyezik meg ideális követelményeinkkel. Valamikor, száz esztendővel ezelőtt, az amerikai demokráciát önmagában szemlélték, franciák és magyarok is, és csak az objektív vizsgálat befejeztével vonták le következtetéseiket, a saját viszonyaik átalakítására. Azt hiszem, ma is ez az egyetlen helyes út, nem sandítani egyre a nyugati beren-

dezések felé, hanem ezt a keleti életet önmagában, mint a saját nép felemelésére irányuló munkát tekinteni.

Lenin és vele Sztálin a szovjet államot „új módon demokratikus állam"-nak nevezte, új típusúnak, — minden más állammal összehasonlítás nélkül, — és hozzátette, hogy ez az új állam a proletárok és általában a vagyontalanok érdekében jött létre és létezik. Ez a demokrácia Lenin szerint nem lehet „teljes" demokrácia és nem terjedhet ki a proletáriátus diktatúrája alatt mindenkire, szegényre és gazdagra egyaránt. Azaz az új állam kezdettől fogva döntött a szabadság és egyenlőség vitájában: megtagadta a gazdagok szabadságát és megkísérelte a vagyontalanok felemelésével a gazdasági egyenlőség létesítését. Azóta persze végbement az egyenlősítés, a viszonyok ujjáalakultával megszűnt a lehetősége a kizsákmányolásnak, a munkanélküli jövedelemnek, a gazdagok osztályának, s ma már arról van szó, hogy ez az osztálytalanított társadalom hogyan vezettessék egészében jobb, emberibb élet felé.

Azaz ma is van vezetőréteg, ilyen nélkül nem lehetne rendezett állam, csak anarchia. És most ha tudósan vagy politikus módra akarnék írni, elmondhatnám a szovjet alkotmány idevágó paragrafusait, melyek pontosan megszabják a képviseleti szervek választási módját, valamint az állam törvényhozó és végrehajtó hatalmát gyakorló testületek, Legfelsőbb Tanács, minisztertanács, stb. tagjainak kiválasztását. És tárgyalhatnám azt a kérdést is, hogy mindezek a képviseletek és megbizottak mennyiben kerülnek ki közvetett és közvetlen választás útján a népből és hogy mindez helyes-e, meg hogy nincs-e ezekre a kérdésekre nyugaton hasznosabb vagy igazságosabb elv és gyakorlat érvényben.

A fontos az emberek és tömegek életében nem ez. A fontos az, hogy akik kormányozzák a népet, azok a *népért* dolgoznak és hogy a mai kormányzók, Lenin öregedő társai, Sztálin és akik még körülötte vannak, azon harcos bolsevista generációból valók, amely egészében feltette életét arra, hogy a népet a cári és kapitalista elnyomás alól felszabadítsa. Sok éves harcban állottak, életüket kockára tették, nem szereztek maguknak gazdagságot, még csak házakat sem, nem is harcoltak parlamenti többségért, miniszteri állásokért és befolyásért, egyedül azért, hogy szegény népük felszabaduljon a láncokból, melyeket századok raktak rájuk s megnyiljék számukra az emberi élet lehetősége. Ha végiglapozzuk Lenin végtelen számú írásait és cikkeit, vagy Sztálin nagy, rendszerező munkáit, ha végig futunk a polgárháborúk és idegen intervenciók véres eseményein és összeszámoljuk, hány fronton, hány hadjáratban mentette meg Sztálin és Vorosilov és Budjenyij az orosz népnek ezt a gigantikus szabadságmozgalmát az elnyomó erőktől, akkor lehetetlen fel nem ismernünk, hogy ezek a férfiak mind *mások* szabadságáért és jólétéért, nem a magukéért harcoltak. Elmondhatjuk róluk, hogy kemény harc volt, hitetlenek és gyakran irgalmatlanok voltak, de egyúttal önzetlenek és önfeláldozók. Amint a cári uralom alatt sem maguk dicsőségére szenvedtek el börtönöket és mindent ami azokkal járt. Lehet, hogy a hatalom is szemük előtt lebegett, sőt bizonyos is, mert hiszen a hatalom megszerzése nélkül nem tehettek volna semmit népükért, de megszerezték azt és megszerezvén, arra használták fel, hogy hetven százalékában analfabéta népüket iskolába vigyék, az éhhalállal küzdő népnek új gazdasági szervezetet adjanak, mely egyszersmindenkorra megszabadítsa a munkásnépet

azoktól, akik a más munkájából, nem pedig sajátjukból szoktak élni, s amely szervezet lassanként, — egyszerre nem lehetett, — felruházza, lakással és az élet kényelmével lássa el a népet. Ez a nép ma egyenesen jár, szabad emberhez illően szabadon lóbálja karjait, elfogultság nélkül néz az ember szemébe, nem fél beszélni, még a gyermekek sem dugják el idegenek elől arcukat anyjuk szoknyájába, s az egész nép nyiltan, tárgyilagosan, szabad mozdulatokkal, lendülettel beszél idegenekkel is.

Ezek az öreg bolsevisták a forradalmat megcsinálva, nem vesztették el idegeiket, mint a nagy francia forradalom legtöbb alakja, és megszerezvén a hatalmat, nem vesztették el meggyőződésük tisztaságát. Bizonyosak lehetünk benne, hogy a hatalmon is éppúgy önzetlenek maradtak, amilyenek voltak a cári börtönökben. Csakhogy közben helyzetük nagyot változott. A börtönökben elpusztulhattak; ott még, a forradalom előtt, lehetséges volt pótlásuk. De akik egyszer győztek a forradalomban és akik megalkották a nép javáért dolgozó új államot, azoknak léte összeforrott az államával, hogy a még rendelkezésükre álló időben kiemeljék a szörnyű nagy tömegek hangyabolyából a hozzájuk hasonló, vezetésre teremtett embereket. Ebben a munkában nem akadályozták és nem is segítettek nekik nyugati mintájú demokratikus testületek, parlamentek és pártok és ilyen segítségtől szabadon átadhatták magukat emberismeretüknek. Sőt még a hivatal, sem a polgári, sem a katonai nem akadályozhatja őket az egészséges kiválasztásban. Azok, akik a nép jólétéért élték a veszélyes életet, s akiknek kezében megvan a hatalom átadásának, az abban való részeltetésnek minden lehetősége,

a vezetőség szelekciójával önmagukon keresztül a felszabadítást, Lenin szabadságharcának vonalát folytatják.

A felszabadítók és utódaik valóban nem mondhatnak le a hatalom jelen formájáról, ha van lelkiismeretük és szeretik népüket. Az orosz nép, mint minden nép, mely elvesztette és elhagyta múltját, maga körvonalak nélküli hatalmas tömeg, felhőkhöz hasonló, melyek folyvást változnak és új meg új alakokat mutatnak. De rajta kívül ott van sok tízmillió más nép, s az öntudatosodás kezdetén, még saját földjére szögezve, partikuláris érdekeinek kitéve. És ott van a magántulajdont megszüntető kommunista gazdálkodás eddig elért foka, a termelő eszközök közösségbevételével, mely annyira eltér az emberiség évezredes magántulajdoni hajlamaitól, sőt a természetjogtól is, hogy fenntartása állandó figyelmet és felügyeletet, eligazítást kíván. Nyugati értelmű demokrácia térhódítása a mai helyzetben kétségtelenül politikai anarchiát, új és vad kizsákmányolás mellett éhinséget és a birodalom szétesését, minden harcát mindenki ellen jelentené.

Pedig a vezetők nem elvi ellenségei az emberi szabadságjogok bevezetésének, amint ezeket az ősi természetjog, vele a keresztény tan, az amerikai függetlenségi nyilatkozat, és az emberi jogok francia forradalmi deklarációja körülírta. Lenin sem tartotta véglegesnek a diktatura fenntartását és később be akarta hozni a szabadságjogokat. Sok jel mutat arra, hogy a mai kormányrendszer is komolyan mérlegeli, mikor lehetséges ez anélkül, hogy az elért eredmények veszedelembe kerülnének. A Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójának 1936-ban kiadott alkotmánya 125. §-ában világosan megmondja, hogy a dolgozók érdekére és a szocialista

rendszer megerősítésére a szovjet polgárok 1. szólásszabadsággal rendelkeznek, 2. sajtószabadsággal, 3. gyűléstartási és egyesülési szabadsággal, 4. az utcai felvonulás és véleménynyilvánítás szabadságával. Személyük is sérthetetlen, letartóztatásukhoz bírósági vagy ügyészségi rendelet szükséges. Az alkotmány a lakás sérthetetlenségét és a levéltitkot is biztosítja. Ezeknek életbeléptetésére ugyan nem volt kedvező az idő, mert ekkor már készülni kellett a legnagyobb mérkőzésre, mely a németek és a többi világ, benne a szlávok közt valaha is megtörtént, s amely az évezredes küzdelmet csakugyan el is döntötte. És a tényleg kitört háború nemcsak a szovjet birodalomban, de a nyugati demokratikus országokban is félretolta a szabadságjogok egy részét, a nemzeti erő teljes kifejtése és egyesítése érdekében. De itt is vigyáznunk kell és óvakodnunk az a priori összehasonlítástól. A fent felsorolt szabadságjogok tényleg érvényben vannak ma is az egypárt rendszeres Szovjetunióban, — csak ha azt keressük, hogy különböző pártállású embereknek meg vannak-e mind ezen szabadságaik, azaz ha kezdettől fogva a nyugati rendszert keressük a szovjet rendszerben, akkor mondhatjuk, hogy általában nincs szabadság. A Szovjet földön állva ezt egyáltalán nem mondhatjuk, aminthogy minden átlag szovjet polgár mosolyog az idegenek azon gyermekes feltevésén, mintha ő nem lenne szabad és az országban nem lenne szabadság.

Nemcsak a nyugattól való igazi eltérésnek, de az új típusú demokráciának is alapját képezi politikai síkon az egypárt rendszer, gazdaságilag a termelő eszközök közös tulajdonba vétele. Az egypárt a proletárdiktatura előfeltétele, megvalósítója és a forradalom állandó hordozója. Teljesség-

gel különbözik a nyugati országoknak s köztük Magyarországnak kommunista pártjától. Ezekben a kommunista párt sok egyéb párt egyike, mely elfogadta a parlamentáris rendszert, s annak játékszabályai szerint próbálja a hatalmat, parlamentáris országban a többséget megszerezni. Ennek folytán minél több párthivet kell szereznie, azaz épp oly kevéssé válogathatja meg híveit tisztesség és erkölcs szempontjából, mint azt más pártok sem teszik és nem is tehetik. Azaz a nyugati kommunista pártok nem elitpártok és funkciójuk is egészen más, mint az orosz kommunistapárté. Ez utóbbi megalapításakor kisebbség volt: Lenin az ő bolsevistáit előbb kemény mozgalmi küzdelmekben, majd a forradalom vérzivatarában tette egyetlen párttá, megsemmisítve a többieket. Ez a kialakulás magában véve is a legszigorúbb szelekciót jelentette: a félénkek, a gyönge meggyőződésüek, a zavaros fejüek, az engedelmeskedni, egyúttal parancsolni nem tudók előbb-utóbb kiestek. Ami maradt és ami hasonló szigorú válogatással azóta a béke éveiben bekerült a pártba, az valóságos elit, képes az ő kis számával — állítólag csak háromnégy millió párttag van, — a birodalom kormányzását, a gazdasági és szellemi élet vezetését magára vállalni. Külföldi ember nem tudja megkülönböztetni őket a nagy tömegtől, elvegyülnek benne, de az ember tudja, hogy a rendszer állandóságát ők biztosítják — és megvesztegethetetlen tisztaságát is. Az emberek mindenütt egyformák, s ahol sok párt van, egymásnak könnyen elnézik az állami berkekbe merészkedő tisztességtelenséget; a szovjet kommunisták azonban, Lenin személytelen hagyományait követve, az állami és közösségi élet terén távol tartják a korrupciót, magyarul szólva a panamát. A szovjet életben a fennlevők és az elit nem nyujt és nem

nyujthat rossz példát, — ebből a szempontból mindenki megállapíthatja a helyszínén, hogy erkölcsösebb a demokratikus, kapitalista államok vezetőrétegénél.

Ezt a szilárd magatartást nemcsak nevelésüknek köszönik, hanem hitüknek a kommunista világnézetben, s annak alapelveiben, azaz Marxnak Lenintől és Sztálintól az orosz viszonyokra és a modern időkre alkalmazott tanaiban. Mindnyájan atheisták, a vallásokat babonáknak minősítik, — ez ma is szabály és kötelező a párttagokra, ez és sok egyéb távol tartja őket a keresztény világnézettől, melytől idegenek, de talán nem lesznek mindig azok. Annyi bizonyos, hogy ez a párt fennállása óta felszabadította a földkerekségnek tekintélyes részét és viszi előre, műveltségben, anyagi jólétben és — megint tegyük hozzá — tisztességben a birodalom egész lakosságát. Ma már, amikor a birodalom belső és külső biztonsága felett a Vörös Hadsereg és a belügyminisztérium fennhatósága alatt álló államrendőrség őrködik, a párt működése az alkotmánytól megszabott parlamentáris formákba is beleilleszkedett. A Szovjetunió területén az összes állami, autonóm és közigazgatási állásokat titkos szavazással az általános, egyenlő és direkt választójog alapján töltik be. A választásoknál forma szerint az egypárt rendszer olykép érvényesül, hogy a „pártonkívüliekkel", a szovjet nép óriási többségével közös blokkot alkot a kommunista párt, természetesen anélkül, hogy a pártonkívüliek külön pártszervezettel birnának. A párt, mint a munkásosztály vezérkara, a munkásosztály legjobbjainak gyüjtőhelye, — ezek a kifejezések Sztálin megfogalmazásában ma általánosak, — a pártonkívüli tömegek politikai véleményének állandó kialakítója; tagjai adják a hangot a különböző politikai és közigazgatási taná-

csokban, az üzemi tanácsokban, a szellemi foglalkozásúak asszociációiban. Befolyását és hatását szellemi és erkölcsi fölényének köszönheti, politikai és gazdasági szempontból tagjai egykép jól értesültek és a legfőbb vezetés elképzeléseit képesek a tömegekkel elfogadtatni, melyek egyébként is évek hosszú során át teljes bizalommal néznek a legfőbb vezetésre. Ehhez képest a párt működése manapság rábeszélő, s egyáltalán nem parancsuralmi. Az alkotmány szerint a jelöltek felállítása a társadalmi szervezetek és a dolgozók egyesüléseinek feladata, azaz a kommunista pártszervezeteké, a szakszervezeteké, a szövetkezeteké, ifjúsági szervezeteké és kultúregyesületeké. A jelöltek listája azonban a „nép" elé kerül, gyárakban és kolhoszokban nagy viták folynak le, hogy az illető üzemből való jelöltek megérdemlik-e a jelöltetést, nem lusták-e, nem követtek-e el dolgokat, amik a gyári közösség szempontjából elítélendők és ezen megbeszélések után gyakori, hogy az illetőket törlik a listákról, helyükre az üzemektől arra érdemesnek találtakat vesznek fel. Mi, akik a választási hazudozásokhoz és egyéb kortesfogásokhoz gyermekkorunk óta hozzászoktunk, s akik tisztában vagyunk azzal, hogy a nálunk évtizedeken át életben volt „nyugati demokrácia" alatt mennyi személyi érdek érvényesül, ezt szinte megváltozhatatlannak tartjuk; egészen különös és szokatlan az a komolyság és a választás napján a lelkesedés, ami a szovjet választásoknál megnyilvánul. A választási helyiségek feldíszítve, zene vagy legalább gramofonszóval várják a szavazókat, akik tisztában vannak vele, hogy szavazatukkal azok munkáját könnyítik meg, akikről tudják, hogy egyedül segíthetik, — és legjobb tudásuk szerint elő is segítik az egész szovjet nép javát. Mi itthon régi tapasztalatból tudjuk, hogy

szavazatunkkal sok embernek nyitunk meg érvényesülést a politikai, s rajta keresztül a gazdasági pályán, akikről eleve gyanítjuk, hogy nem a legérdemesebbek, — sok jelöltünk, köztük nem egy pártvezér a szovjet választásokon már az üzemi megbeszéléseken elbuknék, ha neve a nép előtt korrupció eseteivel kapcsolatban vált ismertté. Mindebből összefoglalva megállapítható, hogy az egypárt rendszer mai orosz szervezetében tényleg képes a nemzeti, hazafias, gazdasági szempontoknak megfelelő irányban mozgósítani a választókat, s ezek azzal az ünnepies felelősségérzettel gyakorolják jogaikat, amit az állam, az ő államuk érdeke joggal megkíván. A szovjet választásokról gyakran mondták, hogy egyetlen jelölőlistájuk miatt csak bohózatnak minősíthetők, — én inkább a közép- és keleteurópai államokban száz éve szokásos „demokratikus" választási rendszert tartanám felelőtlen játéknak a legfőbb államérdekekkel.

A kommunista pártnak legfontosabb, felvilágosító, ellenőrző és előrelendítő szerepe a gazdasági élet terén van. A szovjet életben nincsenek világnézeti viták, a szellemi vonalak nagyjában meg vannak vonva, s az állam egyébként is a gazdasági élet egy új koncepcióján nyugszik, úgy, hogy a gazdaság eligazítása a legtöbb erőt igénybevevő probléma. Kezdetben volt a gazdagok deposszedálása. S ez a tény az, ami a kapitallizmus szovjetellenes gyűlöletét állandóan ébren tartja. Azóta azonban már rég kialakult az új gazdasági rendszer és a gazdasági egyenlőség kialakításában nem az többé a feladat, hogy a túl nagyranőttek a sorba visszaszoríttassanak, hanem hogy a túlkicsinyek és velük az egész sor felemelkedjék. A cél az ország jobb anyagi és vele értelmi helyzete, ennek fokozatos emelése. Eszköze a termelő-

eszközöknek államosítása vagy szocializálása, ami nem azonos a magántulajdon megszüntetésével. Csak olyan magántulajdon nem lehetséges, amely más ember munkaerejét veszi igénybe, illetőleg kihasználja. Amit az ember jogos keresetéből kényelmére, pihenésére, művelődésére félretesz és vesz, az nemcsak tulajdona, de örökölhető is. Így a legkülönbözőbb tereken működő vezetők, főhivatalnokok, tábornokok, akadémikus tanárok, kerületi párttitkárok, vezető mérnökök, művészek, írók, de mindenki más is, aki munkájával jogosan megszerezte a tárgyakat, magántulajdonként birhatja gépkocsiját, lakásának teljes felszerelését, ékszereit, stb. és vidéki nyaralóját, melynek maximális nagysága állítólag öt szobára terjed ki, természetesen kerttel együtt. Maga a földtulajdon szocializálása sem ment végbe a magántulajdonnal vegyítés nélkül: a kolhoszbirtok jövedelmének egy része a kolhoszt megművelő parasztok tulajdonába megy, azok személyi jövedelme lesz, s ezek mindegyikének van még külön magántulajdonként háza, mellette kis kert és föld, háziállatokkal együtt. A kolhosz-parasztok, akik Moszkvához közel laknak, épp úgy bevisznek Moszkvába a házakhoz a tejet, mint Budapesten korábban a sváb asszonyok, — s az így eladásra kerülő tejet saját tehenük szolgáltatja. A magántulajdoni formákhoz hasonlítanak a kisipar terén uralkodó viszonyok, ahol azonban a saját boltban vagy műhelyben dolgozó kisiparosok szövetkezetekben vannak tömörítve, azokból kapják a nyersanyagot, azokkal vannak elszámolásban, még az adókat illetően is. Magánkereskedelem már nincs. Az árukat az állam a városokba nagy magazinok útján szállítja és osztja ki, falvakon kis boltokban, mindennek árát ő maga szabja meg. De a megrögzött keres-

kedelmi, az oroszoknál különösen elterjedt csereberélési hajlamnak is megvannak a lehetőségei, az ú. n. szabadpiacokon, ahova helypénz nélkül hozhatják be a falusiak a már említett magántermelésű áruikat, élelmiszereket, s a városbeliek is eladhatnak vagy cserélhetnek, amire szükségük van. Nagyobb értékű darabokat az állam bizományba vesz, szőnyegeket, képeket, porcellánt, bútorokat nagy üzletekben megállapított áron kiárusítja. Ujabban a szövetkezeti termelésű javak, kolhoszok élelmiszerkészletei is külön, saját boltokban kaphatók, rendesen valamivel olcsóbban, de gyakran silányabb minőségben is, mint az állami eredetűek.

A lényeges azonban a termelő eszközök állami tulajdona és a termelés tervszerű irányítása. Ezek annyira ismeretesek, hogy részletesen nem kell velük foglalkoznom. Csak arra a tervszerűségre mutatok rá, mellyel a sztálini gazdaságpolitika a forradalom és a háborúk alatt teljesen szétzüllött gazdasági életet helyreállította különböző ötéves terveivel, melyek közül az elsőt már négy év alatt sikerült megvalósítani. A gyáripar helyreállítása érdekében először a nehézipart, az energiaforrásokat, a tömegszállítási és közlekedési eszközök és szerszámgépek gyártását vették elő, valamint az élelmiszeripart. Utóbb következett a könnyűipar, a tömegek közhasználatú tárgyainak gyártása, ami azonban megakadt abban a pillanatban, amikor Sztálin megállapította a Hitlerrel való háború kikerülhetetlen voltát. Ettől kezdve ruha, házi- és konyhaeszköz gyártása megszünt, a 7—8 emeletre felhúzott lakóházak tető nélkül maradtak és minden átállott a hadiipar szolgálatába. Nincs benne kétség, Sztálin is inkább vajat adott volna népének, mint ágyút, de n e m adott, mert az országot végromlástól kellett meg-

mentenie. Az orosz nép új, — szovjet-patriotizmusát, — amelyről alább szó lesz —, lehetetlen nem csodálni, amellyel magára vette éveken át az életszínvonal leromlását és súlyos szenvedéseket. Ennek a nehéz periódusnak a következménye, hogy idegeneknek ma is elsősorban az oroszoktól hordott ruhanemű divattól elmaradt, kopottas volta, s azután a lakások túlzsúfoltsága tűnik fel annyira, hogy sokan ebből a tényből szeretik megállapítani a szovjet civilizáció alacsonyabb voltát. A valóságban a béke beköszöntésével újra megindult a közszükségleti cikkek gyártása és piacra dobása; a házak dolgában is javulás van: a félbemaradt házak elkészültek és újakat építenek, de a lakásviszonyok a háború alatt főként Moszkvában erősen megrosszabbodtak: a menekülők millióri költöztek be, akik egyelőre nem térhetnek haza, mert Hitler elpusztította városaikat és falvaikat, — és a régi, két és félmillió lakósú Moszkva ma ötmilliót vagy annál is több embert foglal magában úgy, hogy a lakáshiány végső legyőzése csak újabb ötéves terv keretében lesz lehetséges.

Egybevéve mindent, a szocializálás megítélésénél, mely ma a Szovjetunióban fennáll, két döntő kérdésre kell választ adnunk. Az egyik, hogy a magántulajdon háttérbe szorítása megakadályozza-e az életszínvonal emelését, a másik, hogy minő hatással van ugyanez a lakosság erkölcsi állapotára. Az elsőre nézve lehetetlen nem látni, hogy a szovjet lakosság anyagi helyzete és megélhetési viszonyai a cári uralom, vagy 1917-ben az ellenforradalom győzelme esetén összehasonlíthatatlanul rosszabb lett volna, mint a mai rezsimben. Nincs szándékomban rámutatni arra a nagy fellendülésre, mely a gyáripar helyreállítása után minden téren mutatkozott, s amely az új világháború előtt még a nagy városok népessé-

gének is nemcsak szükséges, de bőséges, olcsó élelmezést is biztosított. Inkább arra mutatok rá, hogy amíg az első világháborúban a cári gazdaság és társadalom nem birta ki a német háború teherpróbáját és összeroskadt alatta, addig Sztálin szocializált gazdasága és egyedül a munkateljesítményen alapuló társadalma a II. Vilmos császárénál sokkal súlyosabb hitleri támadást is kivédte, majd legyűrte és olyan végleges, teljes és hibátlan győzelmet aratott, amire a világtörténetben alig van még egy példa. Az ország megvédésére és a nép eltartására, a szocializált gazdaság legalább is egyenértékűnek bizonyult a tőkés rendszerrel, ha nem magasabb értékűnek.

Erkölcsi téren is világos a helyzet. Mondtam már, hogy az új rendszerben nincs korrupció, ami az állami és gazdasági életnek, amint Európában Nyugatról, Angliából Keletre megyünk, mindinkább növekvő rákfenéje. Bizonyára megtörténik, sőt gyakori is lehet, hogy az egyes üzemek beszerzői apró csalásokat követnek el, erre vonatkozik időnként a lapokban tisztogatási akció követelése. Az is megesett, főként a háború alatt, hogy egy-egy kolhosz-paraszt a közösből elszántott maga számára saját földje mellé egy-két holdat, de a csalás, megvesztegetés, korrupció az állami szférákat, pláne a központiakat soha nem érte és nem érhette el. Az állam tiszta és tisztakezű elvben és gyakorlatban, amit kevés demokratikus országról lehet elmondani. Az állam nem is részrehajló, nem favorizál sem egyéneket, sem foglalkozási ágakat a többiek rovására, mint ez a mi államainkban lépten-nyomon megtörténik, s amint az — a fejétől büdösödik a hal elve alapján — a központból menthetetlenül szétterjeszti a korrupciót a magánosok milliói között. A termelés produktumainak szétosztásánál is részrehajtha-

tatlanság érvényesül, s mindaz, ami a nagy tömegek szükséglete, a lehető legolcsóbb árakon kapható, így a közszolgáltatások, villanyos, földalatti közlekedés, világítás, gáz, víz, lakás. A jegyre kapható árucikkek, élelmiszer, ruhanemű, szintén feltünően olcsó és olyan esztendőkben, mint a békeévek, vagy amikor nem volt elemi csapás, aszály, bőségesen kapható. Amikor pedig éppen ily bajok, rossz termés esetén, nehézségek vannak, átmenetileg mindenki egyformán sort áll a tej, vagy kenyérüzletek előtt.

Mindez bizonyára erkölcsösebb, mint a kapitalista gazdálkodásban, ahol ugyan a közszükségleti és az élet kényelmére szolgáló javak nagyobb számban vannak, de egyenlőtlen megosztásban, kevesek részesülnek bennük. A szovjet rendszer nem ismer hirtelen konjunkturákat, melyeken egyesek munka nélkül, erkölcstelen módon gyarapodnak, sem váratlan letöréseket, melyek a tömegek menthetetlen leromlását okozzák. A tervgazdálkodás, tárgyilagosan és becsületesen vezetve, kétségtelenül erkölcsösebb a monopolkonszernekre és bankokra bízott gazdasági anarchiánál, ahol az egyéni tőke és vagyon növelése a cél. Az okos, hozzáértő és szilárd alapokon nyugvó tervgazdálkodás jobban tudja biztosítani az életszínvonal állandóságát és lassú emelkedését, mint az erőknek „szabad játéka", azaz, helyesebben, a hatalmasok gazdagodási vágya. Ezt belátni, nem kell a marxizmus hívének lenni, néhány pápai enciklikából is meg lehet tanulni, hogy a szegényeket és gyöngéket nem szabad védelem nélkül hagyni, a gazdasági erők embertelenségének áldozatául. Nem is szólva arról, hogy ahol nincs meg a vagyongyüjtés szabadsága, a hirtelen egyéni meggazdagodás lehetősége, ott egy csomó bűn is tárgytalanná válik és az anyagiak-

ban való bűnözés, ami másutt, a nagykapitalista körökben, nemzetgazdasági problémának számít, itt rendőri problémává egyszerűsödik.

Magasabb szempontból vett erkölcsös magatartás figyelhető meg a szovjet rendszerben a magasabb értékű szellemi munka megbecsülését illetőleg. Nálunk a forradalom kezdetén majdnem általános volt a felfogás, hogy lehetőleg mindenki egyenlő fizetést, munkabért kapjon. Mindenütt arra törekedtek, hogy a legalsó tanulatlan kategóriák, legalább is elérjék fizetésük segítségével a tanultabbak életszínvonalát. Az OTI orvos jó ideig kevesebbet kapott, mint altisztje. Ez a felfogás kétségtelenül a gazdasági egyenlőséget akarta megvalósítani, de olyan formában, amely mellett rendezett gazdaság és élet nem állhat fenn. A Szovjetunió a forradalomnak e nem gondolkodó, érzelmi stádiumán már rég túljutott. És mindenkit szolgálatai, s azok értéke szerint támogat. Az életszínvonal azon különbségei, melyek a cári uralom alatt a munka nélkül élők jólétéből és a dolgozók nagy tömegeinek rosszul fizetettségéből származtak, eltöröltettek, s helyükbe az életszínvonal új, de már megszokott különbsége lépett. Ma a tábornoknak lényegesen több a jövedelme és magasabb az életszínvonala, mint a közkatonáké és kisebbrangú tiszteké; ugyanúgy az életforma legmagasabb fokain állnak az állam és párt főfunkcionáriusai, az Akadémia tagjai, minden tudós és művész, s a gazdasági élet vezetői. Ezen senki sem akad fenn, mert mindenki tudja, hogy akik az államot és gazdaságot vezetik, ezt csak olyképen tehetik, hogy a fejükkel dolgoznak, tehát egész más munkabeosztási, művelődési, közlekedési, stb. szükségleteik vannak, semmint a nagy tömegeknek. Senki sem akad fenn azon, hogy a felsoroltak-

nak gépkocsijuk van, mely nemcsak hivatalos utakra szolgál, hanem az illetőnek és családjának pihenésére is. Szükség esetén azonban az egyenlőség még a testi munka terén is helyreáll. Így látható úttestjavításoknál Moszkvában sok értelmiségi ember, férfi és nő, mert az ilyen sürgős munkáknál az úttest mellett épült házak lakói meghatározott számban kénytelenek résztvenni az ásásban vagy lapátolásban, tekintet nélkül foglalkozásukra. Aminthogy a gyárak háború alatti kitelepítésénél, amint a személyzet megérkezett a kijelölt keleti helyre, mindnyájan, a gyárvezető főmérnöktől elkezdve egyformán dolgoztak a lakások és gyárépületek elkészítésén, vakoltak és falaztak és ácsoltak, s az értelmiségiek csak akkor hagyták abba a testi munkát és tértek vissza szellemi foglalkozásukhoz, mely a gyárüzemben feladatuk volt, amikor már elkészült a gyár. És ebben sem ők, sem a munkások nem találtak csodálatosat; az emberi egyenlőség az életszínvonal különbözősége mellett is élő tudat mindenkiben.

Így értelmezendők az életszínvonal skálája szerint, azon jogok is, melyeket a szovjet alkotmány férfiaknak és nőknek, minden állampolgárnak biztosít. Ezek: a munkához, a pihenéshez, a művelődéshez és öregség és betegség, meg munkaképtelenség esetén állami gondoskodáshoz való jog. Mindegyiknek megvannak a jogaik, de a kolhosz-parasztnak kétségtelenül másfajta munkához van joga, mint az élettan tanárának, énekesnőnek, vagy írónak. Ahol azonban a dolog természete szerint nincs szükség a különbségtételre, ott lehetőleg megmarad az egyenlőség, így a pihenés terén. Az évi egyhónapos pihenést, nemcsak a kiemelt értelmiségiek, hanem a dolgozók százezrei töltik el évente a Kaukázus és

Krim legszebb vidékein, régi villákban is, de legtöbbnyire már a szovjet államtól felépített és „nyugati luxussal" ellátott szanatóriumokban. Az egyhónapos szabadság mindenkinek kijár és ezekben a fürdőpalotákban nevetségesen csekély összegekért tölthetik el az oda beutaltak. Még a magasabb műveltséghez is hozzájuthat bárki, akinek arra hajlama és tehetsége mutatkozik. A falvak lakosságából folyton kiválasztják a tehetséges fiúkat, akiket a városba visznek kitanítani, akiket az állam ingyenesen taníttat és iskolái végeztéig ösztöndíjjal támogat. A legfelsőbb fokon csak most szorították meg az ösztöndíjak kiadását, — ezentúl csak a legjobb érdemjegyűek kaphatják, ami persze nem azt jelenti, hogy most már a „gazdagok" tanuljanak, hanem hogy a kikerülő magasműveltségű osztályt csak a legjobbak, nem pedig a közepesek vagy gyöngék számára akarják megnyitni.

Mindez, hiszem, eléggé bizonyítja, hogy a szovjet rendszerben megvan az ember szeretete, minden emberé és megvan, bár egész más indító okokból az a társadalomfenntartó erény is, melyet keresztény nyelven karitásznak nevezünk.[1]

*

Még néhány szót a szovjet népről, ami persze a legkockázatosabb, lévén a „nép" fogalmilag igen, de az életben alig megfogható, még csekély emberszámú népek esetében is, hát még a szovjet népnél, mely az oroszon kívül annyi más nyelvű s fajú népből adódott össze.

[1] Ebben a részletben saját tapasztalataimon kívül felhasználtam egyes helyeken Hawlett Johnson könyvét: Szovjethatalom, Szikra kiadás, 1947. és Moór Gyula: Tegnap és holnap között, Révai, 1947. c. műveket.

A szovjet nép nehezebb viszonyok között él, mint Európa más népei. Elsősorban a klima teszi ezt, mely már Moszkvában is sokkal hidegebb, kevesebb napsugarat ad, mint másutt. Amikor ezeket írom, augusztus havában, két hét óta mindennap órákon át zuhog az eső, mintha vödörből öntenék. Télen a hó oly sűrűen hull, hogy a hópelyhek megszakítatlan vonalakat alkotnak, melyeken lehetetlen két lépésnyire átlátni. Már a hóeltakarítás is nagy többletmunkája a városi lakosságnak, melynek nemcsak az utcáról, de a tetőről is le kell sepernie a hótömegeket, különben egy-egy meleg napon beáznak a hótömeg aljáról a háztetők, vagy nem birják el a folyton növekvő hó súlyát. Ezzel az éghajlati helyzettel függnek össze a közlekedési nehézségek, melyek szintén hozzájárulnak, hogy a szovjet nép keményebb életmódot folytasson, mint más. Az elmúlt szigorú télen a közlekedési miniszternek többször kellett Szibériába röpülnie, ahol a Moszkva és más nyugati részek felé irányított szén- és élelmiszervonatok körül a vasutasoknak 40—50 fokos hidegben kellett dolgozniok és a miniszter személyes biztatására és a kötelesség szavára dolgoztak is. Senki sem tudja, milyen mértékben történt a háború alatt és utána Szibéria vidékeinek betelepítése. Nagy új városok épültek, sokfelé aszerint, amint új nyersanyagok kerültek elő a föld méhéből. Több ilyen gazdasági telep épült a Jeges-tenger közelében, így a Komi-köztársaság, a Pecsora mellett, nagyon nehéz életviszonyokkal. De a nép mindezt vállalja, s ha jól hallottam, a Komi-köztársaságba a munkások 3 éves szerződéssel kezükben mennek dolgozni. A mai életet persze még nehezebbé tették az elmúlt háború pusztításai, amelyek kiterjedésben és elvakultságukban oly nagyok voltak, hogy a Szov-

jetunió veszteségei mindenképen a legnagyobbak a szövetségesek között. Belorussziában és másutt sokhelyütt még ezen a télen is föld alatt laktak az emberek, s ahol a városok, gyárüzemek, falvak, gazdaságok helyreálltak, ez is mind a szovjet nép többletmunkájával járt, aminőt más népek nem teljesítettek. De elvégezték zúgolódás nélkül és ma is végzik anélkül, hogy panaszkodnának és az idegeneket saját sebeik kiteregetésével untatnák. Ebben csak az angolok hasonlítanak hozzájuk, akik szintén sohasem panaszkodnak idegeneknek az őket ért háborús pusztulás miatt.

Mindez együttvéve okozza a szovjet nép kemény életét és a megfeszített munkát, melynek alá kell vetnie magát, nem is szólva arról, hogy a fentemlített gyártási nehézségek folytán a kényelmesebb élethez szükséges tárgyak tömegei is csak ezután fognak elkészülni. Lehet, hogy a nép munkatempója lassúbb, — ezt nyugatiak gyakran mondják róla — de nem tudom, még oly gyakorlott amerikai és francia munkások is elérnék-e ezt a tempót is, ha ilyen éghajlati és egyéb viszonyok közt élnének. Bizonyos vagyok benne, hogy nem, már csak azért sem, mert testi konstitúciójuk sem elég szilárd ahhoz, hogy az itteni testi munkás életét kibirhassák. Több tudós orvos barátom van, akik a háború végén sok orosz katonát kezeltek és arra a meggyőződésre jutottak, hogy ez a nép az egészség dolgában egészen fölényes fajta. Romlatlan, terheltségektől nem nehezített konstitucióval, a testi fájdalom szokatlan mérvű tűrésével és példátlanul nagy regenerálódási képességgel. Ha a világ uralmát csak az egészség és a tömeg szabná meg, azzal a nagy szaporodással, mely szintén megvan az orosz népben, akkor már akár a holnapi napon ő lenne a világ egyhatoda helyett az egésznek az ura.

És mint egészséges és bátor nép, a szovjet nép is jóindulatú, jószívű, távol minden kegyetlenségtől, irigységtől, bosszúvágytól. Bármit szenvedett a világháború alatt, ezért senkit sem gyűlölt és Sztálinnak kellett kijelentenie, hogy az ellenséget, a németet gyűlölni k e l l, aminthogy ennek a közömbösségnek, vagy nevezzük szelídségnek a példáit ma is láthatjuk. Legjellemzőbb, amit egy amerikai ujságíró figyelt meg a háború végén, de amit más szemtanuk is megerősítettek: akkor, amikor több mint 60.000 német hadifogoly vonult át Moszkva külső bulvárján, élén száznál több német tábornok. A lakosság összecsődült s egy szó, egy szidalom, egy pisszegés nélkül nézte végig kegyetlen ellenségének e szégyenteljes átvonulását. Egy öregasszony előrefurakodott azzal, hadd nézze meg azokat, akik két fiát megölték. Néhány percig szótlanul nézte, s azután legyintett kezével: nekem már elég volt ebből, — elment. A németek távoztával pedig felvonultak Moszkva város tűzoltó és utcatisztító gépei, megöntözték és lekefélték a szovjet utcáról a német bakkancsok nyomát, mire a tömeg hahotázva szétoszlott.[2]

Nemcsak azt mutatja ez a tényleg megtörtént anekdóta, hogy a szovjet vezetők ismerik népüket, nem is csak azt, hogy ráhatásukkal nem a bosszú képzeteit akarják bennük felkelteni, hanem inkább humorban feloldani azt a feszültséget, melyet a németek borzalmas hadviselése okozott, hiszen abban a várakozó tömegben, teli ukrán és belorussz menekültekkel, sokan két gyermek helyett egész családjuk kiirtását szenvedték el. Az Akadémia ünnepségein beszéltem egy leningrádi tanárnővel, akinek tizenegy hozzátartozója

[2] Stephens, Russia no riddle. New-York.

pusztult el Leningrád ostroma alatt fegyvertől vagy éhségtől — mindez együttvéve leginkább mutatja, hogy erős lélek és a saját ügye igazságában való erős hit dolgában ma alig van nép, mely az oroszhoz hasonlítható lenne. Párisban vagy Budapesten vak bosszú hangjai és cselekedetei nélkül alig történt volna meg az átvonulás, — humor és hahota, vele kapcsolatban, teljességgel elképzelhetetlen más népeknél. De ez a humor is egészen más, mint pl. az ú. n. pesti humor. Nyoma sincs benne a cinizmusnak, rosszmájúságnak, technikájához pedig nem tartozik az erkölcsi dolgok kigúnyolása. Aminthogy a modern nagyvárosok erotikája, annak „irodalmi" lecsapódásai is ismeretlenek itt, nem is türnék el, sőt sokhelyütt nem is értenék meg, aminthogy a csalások, sikkasztások hőseit, a valutapiacon meggazdagodottakat sem lehetne itt kirakatba tenni, amint a mi ujságírásunk ma is cselekszi, szemforgatás közben, mintha erkölcsi prédikációt akarna tartani, s ezért keresné fel a piszkot és megvetésre méltó dolgot. Ebben épen úgy hajlamos vagyok a szovjet társadalmat erkölcsösebbnek tartani a mienknél, mint a családi élet dolgában is. Ha a válások könnyűek is, a családi élet mégis melegebb, s nem korlátozódik a nap néhány órájára. A szülők többet vannak együtt a gyermekekkel, mint egy átlagos budapesti családban. Budapesten elképzelhetetlen volt a legújabb időkig, hogy pl. az Angol-parkba tömegesen tóduljanak estefelé egész családok, férfi viszi a kisgyereket, mellette az asszony vezet két-három nagyobbacskát. Az itteni „kulturparkok" teli vannak ily családokkal, valamint zárt csoportban bevonuló, egyenruhás tanoncokkal és tanonc lányokkal. És a kultur-parkokban vendéglők, mutatványos bódék mellett klasszikus szobrok másolatai, kü-

lön épületben képtár, könyvtár is van, az utóbbinak olvasói számára elkerített helyen függő ágyak állnak rendelkezésre. A könyvek pedig elsősorban az orosz irodalom klasszikusai, nem pedig „könnyű olvasmány", detektívregény vagy pornografia; ilyenek ismeretlenek a mai Szovjetunióban. A nagy tereken rendezett karácsonyi vásárokon mindig ott van egy pavillon, melyben csak Puskin verseit árulják.

Talán nem kell több bizonyíték arra, hogy az orosz népnek egészséges, erőteljes hajlamait az államhatalom emberies irányba, a művelődés útján fejleszti. Régebbi időkre vonatkozik az a „pedagógiai hősköltemény", melyet egy olyan tanító írt, akire a polgárháború idején elvadult gyermekeket, köztük súlyos fiatalkorú bűnözőket biztak, s aki évek kemény munkájával, eréllyel és egyúttal az emberi lény szeretetével kinevelte őket becsületre, tisztességre, a munka szeretetére, a Szovjetunió hasznos, vezetőhelyekre is került polgáraivá.[3] Ez a könyv sokban hasonlít Jung-Stilling, a parasztfiúból lett szemorvos önéletrajzához, mely tudvalevőleg Goethe-nek egyik kedves olvasmánya volt, azzal a különbséggel, hogy amíg a német nevelési „regény" egyetlen embernek felfelé haladó útját rajzolja, addig Makarenko az egész kollektivitás példáján mutatja be a szovjet sikeres erőfeszítéseit, embereknek mocsárból felemelésére. A könyv egyúttal azt is illusztrálja, minő zűrzavarból kellett Leninnek és Sztálinnak felépítenie az új szovjet embertípust és megtalálnia a hozzá szükséges eszközöket.

Az új szovjet ember azonban nem szakadt el minden

[3] Makarenko, Új ember kovácsa, pedagógiai hősköltemény, fordította Lányi Sarolta, Új Magyar Könyvkiadó, 1947

hagyománytól. Nem szakadt el a régi nemzeti szokásoktól, mellyeket a népi öltözet, népköltészet dolgában a szovjet kormány nemcsak az orosznál, de a birodalom minden nemzeténél szorgalmasan, nagy áldozatokkal ápol, és magas művészi színvonalra emel. Bartók és Kodály álma, hogy a művészi színvonalra emelt ősi népzene az egész nemzet tulajdona legyen, a Szovjetunióban már megvalósult. De a gondolkodást leginkább befolyásoló hagyományok, a vallásiak és a hazafiasak is tovább élnek ebben az újtípusú szovjet államban.

Az előbbiek ugyan a forradalom zivatarában eltűntek és úgy látszott, mintha sorsuk a teljes megsemmisülés és vele az örök feledés lenne. Lenin új rendjének három nagy ellensége volt: a cári állam, a kapitalizmus és a cár patronatusa alatt álló görögkeleti egyház. A három szorosan összefüggött egymással és az egyiket épségben hagyni annyit jelentett volna a forradalom számára, mint letenni a fegyvert mind a három előtt. És a pravoszlav egyház nemcsak a cárral és államával azonosította magát, a népben is mély gyökerei voltak. A forradalommal szemben a régi rendszer mellett állt és hozzá ragaszkodott, amivel lehetetlenné tett minden egyezkedést. A forradalom tehát eltiporta és történeti materialista elveinek megfelelően intézményeket szervezett még nyomainak is kiirtására. Kiderült azonban egyrészt, hogy a vallás nehezen téphető ki a nép lelkéből, másrészt, hogy a pravoszlav hitnek, miután már végkép elszakadt a cárizmustól és a régi világtól, nem feltétlenül kell az új állam ellenségének lennie. Emellett tudvalevőleg Lenin nem tartotta lehetségesnek közigazgatási rendszabályokkal eltávolítani a milliós tömegek hitét, s a marxista materializmus szerint ily rendszabályokra

annál kevésbbé van szükség, mert a szocializmus végleges megvalósításával a teljes társadalmi boldogságban a régi vallások úgyis maguktól el fognak enyészni.

A helyzetet Sztálin világos pillantása ismerte fel; ő vonta le annak konzekvenciáit is. Az alkotmányba belekerült a vallás teljes szabadsága, egyúttal az egyháznak teljes elválasztása az államtól és iskolától. Az állam nem adta ki a nevelést a kezéből, de megengedte a szabad vallásgyakorlatot minden hívőnek. A forradalom kezdeti gyakorlatától még nagyobb eltérés volt ez, mint Leninnek Nep-rendszere, az állami gazdálkodásnak ez az átmeneti fellazítása. A templomok azonban megnyiltak — és meg is teltek hívőkkel, ami igazolta Sztálin éleslátását: a pravoszlav hit tovább élt a hívek közt, s nem volt értelme ezt az érzést elnyomni azóta, hogy az egyház elfogadta az új államot. Helyreállt a régi egyház szervezete, élén a moszkvai patriarkával és a metropolitákkal, újra megindult a papképzés: a patriarka szemináriumát állítólag Sztálin segítségével állította fel. Ma pedig egyházi ünnepeken a templomokból körmenetek indulnak ki és térnek vissza, tehát az egyház nincs a templom falai közé zárva. A húsvéti éjféli misén a patriarka dómjában annyian vannak, hogy az utcán külön istentiszteletet kell tartani. Moszkva városának a tatár időkben várrá kiépített négy kolostora volt 50—80 kilométerre a várostól, a legrégibb és leggazdagabb Zagorszk, ahol egy vasárnap a főtemplomba alig tudtam bejutni, mert egész déli egy óráig tele volt hívekkel, egyik mise követte a másikat, a búcsúsok ki- s betódultak és ebédre a vár pázsitján heveredtek le, akárcsak nálunk Máriabesnyőn. Ebben a kolostorban akkor 22 szerzetes és 7 novicius volt. De előfordulnak a „késői hivatás"

esetei is, melyek leginkább mutatják az élő hit erejét: az egyik egyetemi tanár a vallásgyakorlat szabaddátétele után lett pap és ma az egyik moszkvai kolostor főnöke. És ha szabad ily egyéni emlékezés: amint betegségem idején itthon papbarátaim és szerzetes tanítványaim sokszor megemlékeztek rólam szentmiséjükben, ugyanezt ajánlta fel és tette meg a moszkvai patriarkának finom műveltségű, aszkéta főesperese a Gorkij-utca melletti görögkeleti templomban, amiért neki ép úgy le vagyok lelkileg kötelezve, mint itthoni barátaimnak.

Nincs benne kétség, hogy a pravoszlav egyház szabadságát csak azért és addig élvezheti, amíg ellentétbe nem jut az állammal. Erre azonban nincs oka, mióta a szabadságát megkapta, sőt ellenkezőleg, jelek mutatkoznak arra, hogy az egyház az új államban is megtalálta az utat és hozzásímul anélkül, hogy dogmáit és moráljét fel kellene adnia. A jelenlegi patriarka, Alexej a katyni vizsgálatnál, a németektől meggyilkolt lengyel tisztek holttestei felett, a vizsgálóbizottság egyik tagja volt, és egész művelt egyéniségével nagy benyomást tett az ott levő angolszász szövetségesekre. Személyes kapcsolatai az anglikán és más nyugati, valamint a szerb és román ortodox egyházzal, egyúttal a szovjet állam kapcsolatait is jelentik. De az egyház és állam érdekközössége mély érzelmi alapon, igazában a második világháború folyamán derült ki.

A külső világ előtt a Hitler elleni háború bizonyította be végérvényesen, hogy a szovjet államot nem kényszer, nem a szuronyok hatalma tartja egybe, hanem tökéletes azonosság a vezetők és vezetettek érzelmében és gondolkodásában, a mindenkire kiterjedő és mindennél hatalmasabb hazasze-

retet. Aminthogy ezt a háborút ma már mindenütt a „nagy honvédő háborúnak" nevezik, mindazon nép önvédelmi harcának, mely hazájának tartja a Szovjetuniót. Tisztább és világosabb igazolást kevés kormányzat kapott a világtörténetben, mint most a szovjet rendszer: negyedszázaddal előbb, véres forradalomban és polgárharcok közepette vette át, az egész világ ellenzésétől kísérve a hatalmat, s most az egész világ szövetségeseként küzdhette végig a tökéletes győzelemig, a legkeményebb harcot, melyhez minden polgára, kivétel nélkül, egyforma áldozatkészséggel járult hozzá. A németek hasztalan kerestek réseket, melyeken benyúlva elválasszák a főnéptől, az orosztól ezt vagy azt a kisebb népet, avagy a szabadság, tőkés gazdagság igéretével galvanizálják életre a rég kihalt polgári vagy paraszt önérdekeket. Az együttes küzdelem a betolakodó idegen ellen megmutatta a nép teljes egységét, s egyúttal hiánynélküli bizalmát vezetőiben. Ha valaki még úgy képzelte volna el magának Oroszországot, mint a népek börtönét, melyben a vezetők puszta erőszakkal tartják fenn uralmukat, annak most, végkép ki kellett ábrándulnia ez ócska képzetekből. Az a nép, melyet Lenin felszabadított, szabad emberhez illő bátorsággal és jövője iránti bizodalommal vette kezébe újra a fegyvert, hogy még egyszer kiérdemelje szabadságát. Ebben a harckészségben nem volt különbség polgár, ci-devant arisztokrata, vagy annak leszármazója és kommunista között. A háború azt is bebizonyította, hogy a társadalom osztálynélküli és mint ilyen, minden tagja egyformán gondolkodik és cselekszik. Ugyanígy a görögkeleti hívők is: a pravoszláv egyház és papjai semmiben sem maradtak el a patriótikus háborús célok támogatásában. Az egyház is beleépült a hazába, ezt is meg-

mutatta a háború, a tények rideg, szeretetlen, meg nem csalható mutogatója.

Az elmúlt világháború sok hasonlóságot mutatott fel orosz vonatkozásaiban a Napoleon elleni harcokhoz. Kutuszov és Szuvarov újra élő alakokká váltak, a kormány maga emelte ki időszerű nagyságukat a nép előtt. S a háború óta is tovább folyt a történeti tudat erősítése, annak bemutatása, hogy a szovjet nép csak egyik nemzedéke annak a sok-sok nemzedéknek, melyek élete teszi együttvéve az orosz történetet. Másszóval, az orosz kommunista kultúrának sikerült asszimilálnia a cári, a kapitalista, a feudális korszakokat, amint már a forradalom sem rombolta le, büszke épségükben meghagyta Leningradban Nagy Péter, II. Katalin, III. Sándor cár szobrait és féltő gonddal konzerválta a cári és egyéb kastélyokat. Nagy regényírók és kitünő színészek hozzák közel a szovjet néphez Rettenetes Iván és mások alakját, — mindent, ami a történetben emberi nagyság, vagy igazi, orosz jellem volt, átadnak ma a szovjet közönségnek, a régi orosz nép legitim utódjának. Legutóbb az egykor elbukott Szebasztopol egyik védőjét, Nachimov admirálist ünnepelték nagysikerű mozidarabban — szobra ott áll a Néva kikötőjében.

Higyjék el honfitársaim: a Szovjetunió nemcsak a világ egyhatoda, nemcsak keret, mely százféle népet foglal egybe, nemcsak a leggazdagabb ország természeti kincsekben, hanem polgárai gondolkodását tekintve is egységes ország. A sokféle nemzetiség életét a legliberálisabb nemzetiségi törvény szabályozza, Sztalin alkotása, aki már Lenin mellett is a nemzetiségi kérdés szakembere volt. A nem orosz nemzetiségek nemcsak hogy szabadon, az állam költségén művelik

nemzeti kultúrájukat, de sok közöttük, így a mi rokonaink is, nemzeti egyéniségük fennmaradását és feltámadását a szovjet uralomnak köszönhetik. Mindet összeköti azonban ugyanazon szovjet patriotizmus, s benne mint központi élmény, Sztalin alakja. Az ő nevét eddigi előadásomban is sokszor kellett említenem, amikor nagy újításokról, szerencsés kezdeményekről volt szó. Az ő személye a Szovjetunióban a legnagyobb tisztelet és szeretet tárgya. Mindenki ismeri hosszú, keserves küzdelmeit a nép szabadságáért Lenin oldalán, mindenki tudja, hogy a szovjet gazdaságot ő állította talpra, ő indította meg a közszükségleti és élvezeti cikkek termelését egy lerongyolt, széttépett és kiéhezett országban, s ő szüntette be mindezt egy tollvonással, amikor a háborút közelinek érezte. Leghatalmasabb alkotása a Vörös Hadsereg, az ő vezetésével szabadította fel a szovjet földet és nyomult be Európa közepéig, a történelem egyik legnagyszerűbb stratégiai tervét megvalósítva. A Vörös Hadsereg az ő hadserege és az orosz népé: hadsereg és nép közt lehetetlen az ellentét, mindkettő ugyanaz és mindkettő Sztalin mögött áll, bízva az ő előrelátásában és parancsaiban. Elhihetjük, az a számtalan Sztalin kép, mely lépten-nyomon, hivatalpalotákban, kunyhókban, utcán és felvonuláson látható, az orosz nép valódi érzelmeinek kifejezése, nem bizantinizmus és nem is az orosz ikonok meghosszabbított, újszerű gyakorlata. A szovjetnép szereti Sztalint, akiről tudja, hogy egyszerű életmódban, szinte remeteségben dolgozik az ő javán, tegnap és ma és holnap.

*

Akitől fiatal korában elvették illúzióit az őszinte szó és írás hatását illetőleg, az öreg korában sem esik vissza ily

illuziókba. Ma is tisztában vagyok és előre látom azon szélsőséges reakciót, melyet Szovjetoroszország viszonyainak fenti leírása kelthet fel azon honfitársaimnál, akikről, sajnos, eleve nem tudom feltételezni, hogy megértik, miért kellett erről a dologról is őszintén és nyiltan, hátsó gondolatok nélkül megmondanom véleményemet. Annak kifürkészhetetlen akarata, aki sorsunkat intézi, szomszédunkká tette ezt a különleges berendezésű óriási birodalmat, s ilyen vagy olyan életünk most attól fog függni, milyen viszonyt tudunk kialakítani ővele. Ehhez pedig első feltétel, hogy megismerjük szomszédunkat, aki mellé sodort bennünket a világtörténet szele.

A fenti leírásban saját tapasztalataimat adtam, amit magamtól láttam és észrevettem, anélkül, hogy mutatta vagy mutogatta volna valaki. De viszont nem is akartam rendszereket vagy tudományos tablót írni. A kommunizmus elveit sem, amelyekről tudom, hogy sokhelyütt ellentétben vannak azzal, amit mi a természetjog komplexumaként tisztelünk és óhajtunk. De az életben az elvek is újra alakulnak, s amint láttuk, hogy a kollektív gazdálkodásban is maradt magántulajdon, mely még a hazafias munkát és kötelességteljesítést is, annak mértéke szerint jutalmazza, hasonlóképen egyéb tereken is emberies formában, emberiességet emelve nyilatkozik az államhatalom, melyről egyébként is tudjuk, hogy nemcsak a Szovjetunióban, de a földkerekségnek egyetlen államában sem sikerült eddig megkeresztelni. Mert ha egyetlenegy igazi keresztény államhatalom volna szerencsétlen korunkban, akkor nem tört volna ki sem az első, sem a második világháború, s nem kacérkodnának ma sem az emberek a harmadikkal, az atomháborúval.

Általában az államok között épen a természetjog szem-

pontjából nincsenek oly nagy különbségek, legfeljebb abban, hogy egyik itt mond ellent a természetjog követelményeinek, a másik amott, különböző tárgyakban. És a kapitalista berendezést, mely jelenleg a Szovjetunióval szemben áll, tudtommal még egyetlen természetjogász sem találta követendő mintaképnek. Másrészt pedig kétségtelen és minden ujságolvasó észreveheti, hogy a Szovjetunió eltérő berendezése mellett is, alapító tagja a nemzetek mai szövetségének, mely a békét akarja fenntartani, két évtizedre szövetségese a kapitalista Angolországnak és számtalan kereskedelmi és politikai szerződése van más államokkal. Ami szabad a távoli Szovjetunióval, az ajánlatos, szükséges, sőt létfeltételünk ne- és független Brit Birodalomnak, jó viszonyra törekedni a

A forradalomnak, melynek sodrában írjuk ezeket, egyik
künk, a szomszéd Magyarországnak.
legfontosabb kérdése, mennyiben fogadjuk el és mennyiben tudjuk kifelé kifejezni ezt a tételt, melyet megkerülni nem lehet.

V.

A KÖZEPOSZTÁLY TRAGÉDIÁJA

Láttuk már, hogy a hitlerizmus alóli felszabadítás után a szovjet megszállás alatt a politikai élet a régi formákban, a parlamentárizmus formáiban indult meg és ami kevés hang hallatszott a proletárforradalom érdekében, azt éppen a proletárok pártja, a kommunista párt hallgattatta el. A helyzet eleinte sokkal nyugalmasabbnak és egyszerűbbnek látszott, mint 1918-ban, az októberi forradalom idején, amikor annak polgári hordozói forradalmi lendülettel hangoztatták forradalmi szándékaikat anélkül, hogy tisztában lettek volna azzal, hogy a p o l g á r i forradalom ideje rég lejárt és ők maguk minél inkább félreverik a harangokat, annál inkább elősegítik az idők méhében egyetlen lehetőségként megmaradt forradalmat, a negyedik rendét, a proletárokét, melytől maguk is remegtek és amikor tényleg megjelent, el is menekültek előle. Egészen másként történt most három éve. Forradalom helyett mindenki demokráciát emlegetett, ezt az ártatlan, veszélytelen jelszót, melyet azok is szívesen elfogadtak, akik előző napon még a „rohadt", „angol-zsidó" jelzőkkel tisztelték meg későbbi bálványukat. A demokratikus jelszó kezdettől fogva sokféle értelemmel birt, de időbe telt, amíg az ellentétes értelmek megvilágosodtak, szétváltak és egymás ellen felvonultak.

Ebben a kezdeti stádiumban a kritikus pont a közép-

osztály volt, a legszélesebb értelemben véve: mindenki, aki nem tartozott az ipari munkássághoz és a földmívelő parasztsághoz. Ez utóbbi kétségtelenül még sokkal nagyobb nehézségeket okozhatott volna, ha az új irány nem nyeri meg magának még idejében a földosztás által, melyről már szólottunk. De éppen ez a földosztás, a maga szélsőséges formájában, mely messze túlhaladta a leghaladóbb korábbi párt, a kisgazdapárt földreformtervét, továbbá az addigi jogi és közigazgatási formáktól való kötetlenségében kellett, hogy jelet adjon a „középosztálynak" és a hatalom minden addigi birtokosának az új jelszó, a demokrácia jelentését illetőleg. Meg kellett érezniök, hogy ez a demokrácia nem jelentheti a társadalmi rétegeződés korábbi formáját és annak helyreállítását, melyben a döntő határvonal az „úr" és „nem úr" között volt állandósítva. A parlamenti élet első mozgalmaiban porondra lépő pártok demokráciája lényegesen más volt, mint a középosztályé, a szociáldemokráciáé csakúgy, mint a még meglehetősen ismeretlen „keleti" demokráciája a kommunistáknak.

Elkövetkezett az első választás ideje. A szovjet megszálló hatalom olyan korrekt módon viselkedett, amire más megszálló hatalmaknál alig lehet a második világháború után példát találni; az egyetlen korlátozást az addig megalakult, a német uralom alatt föld alatt élő pártok maguk léptették életbe, amennyiben más pártot nem engedtek megalakulni és az első képviselőválasztáson fellépni. Ilymódon az összes fellépett pártok demokraták voltak, az új nemzetgyűlés kivétel nélkül demokratákból állott és a demokrácia általános érvényben, tartalmi ürességben és ellentmondásos jelentésben csakhamar elérte a korábbi korszaknak „kereszténynemzeti"

jelszavát. A két marxista munkáspárt demokráciáját illetőleg könnyű volt az eszmei tisztázódás, annál nehezebb a többségi pártot illetőleg. Többségi párttá, hatalmas többséggel a többi párt ellenében, a korábbi kisgazdapártot tették egyrészt a parasztok, akik a földosztás birtokában egyelőre pozitíve alig foglalkoztak politikával, másrészt a már említett középosztály, mindazok, akik a demokráciát hangoztatva nem is gyanították a társadalmi változást, s helyette a rend, a békesség, az ő kicsi, de többé-kevésbbé biztosított exisztenciájuk állandóságát remélték szavazataikkal elérni. Ezen célok érdekében a kisgazdapárt látszott a legalkalmasabb segítőeszköznek, mely már korábban is súlyt helyezett polgári tagozata megerősítésére, s amely mint nem marxista párt, természetesen antimarxistának volt tekinthető azok részéről, akik már korán megérezték a demokrácia jelszava mellett a forradalom jelentkezését is.

A többségi párt katasztrófája már akkor elkezdődött, mikor ezek a demokratikus és antiforradalmi szempontok többséggé tették a nemzetgyűlésen. Magyarországon rég közhellyé vált, hogy nincs polgári osztálya, ami azonban csak akkor elfogadható és helyes megfigyelés, ha viszonyainkra nyugateurópai mértéket alkalmazunk és polgári osztály alatt nagypolgárságot, anyagilag független, svájci vagy angol vágású polgárokat, tőkéseket értünk. A valóságban azonban a polgári életforma szeretete, öltözködéstől a könyvekig és a mérsékelt, többé-kevésbé humanizált kifejezés-formákig nemcsak a többnyire rosszkeresetű szabadfoglalkozásúak és az állami és magántisztviselők tulajdona volt, hanem sokkal szélesebb néptömegeké, iparosoké, borbélyoké, pincéreké, vasuti és más „kisembereké." Amennyiben ezek nem tartoztak

a marxista pártokba, polgároknak számították és magukat is annak tartották. Igen sokan, ha másként nem, az asszonyokon keresztül élénk kapcsolatot éreztek az egyházakkal. Mindezek a tömegek, mint nem-marxisták, a többségi pártra adták szavazatukat és tőle várták a polgári élet fenntartását és a rend, nyugalom helyreállítását, melyben csekély jövedelmük jövedelem marad és nem válik semmivé.

Mindezek nem vették észre, hogy már a forradalom levegőjében lélegzenek és ezt senki, pártjuk sem mondotta meg nekik. Ezek a tömegek tudomásul vették, helyeslőleg vagy nem, a radikális földosztást, — az abban vesztes nagybirtokosokkal alig lehettek személyes kapcsolataik s így azok további sorsával nem törődtek; szemük előtt folyt le az ipari munkásosztály kísérletezése, hogy forradalmi túlsúlyának a parlamenten kívül, az üzemekben adjon kifejezést; mindenfelé forrottak a dolgok. A közuti vasutak kommunista jelszavakkal teleaggatva szállították a többségében épen nem kommunista érzelmű publikumot, a gyárakból és az üzletekből a tulajdonos és alkalmazottjainak osztályküzdelméről jöttek a hírek. Az előbb középosztálynak nevezett tömeg rosszalólag csóválta fejét, nyugalmat óhajtott és azt hitte, a problémák mind elintéztettek akkor, amikor Hitler megbukott és Magyarország megszabadult a német befolyástól. Ami hátra van, az egyedül a megszálló szovjet sereg kivonulása a békekötés után és akkor „megint a magunk urai leszünk."

Ebben a meggyőződésben éltek azok is, akik korábban a német uralom ellenségei voltak és sokan közülük a nyilasok és hitleri szövetségeseik elől menekülni kényszerültek, vagy pláne személyükben is súlyos üldöztetéseket szenvedtek.

Mindezek abban a hitben tértek vissza többé-kevésbbé elpusztult tűzhelyeikhez, hogy az ország új berendezése rájuk vár és az ő vezetésük alatt fog végbemenni az újjáépítés. Ebben a meggyőződésben erősítette meg őket az első időkben a legkülönbözőbb foglalkozási ágakban végrehajtott ú. n. igazolási eljárás, melynek során a németellenes cselekedetek és gondolkodás bizonyítása igazolta az egyéneket. Másról egyelőre nem volt szó, s amint a dolgok tovább haladtak, a németellenesek értetlenül és idegenkedve vették tudomásul, hogy az új viszonyok között a politikai és társadalmi vezetéshez más valami is szükséges, nemcsak az elmúlt rezsimbeli jó magyar és nem antiszemita gondolkodás.

Talán itt jelentősége volt annak a ténynek is, hogy a munkáspártok távoltartottak minden olyan akciót, mely a polgári tömegekkel véglegesen meg tudta volna érttetni, hogy új társadalmi átrétegeződésről, forradalomról van szó, amikor nem is folytathatjuk ott a dolgokat, ahol a Gestapo elől menekülve abbahagytuk. A munkáspártok makacsul ragaszkodtak a demokrácia jelszavaihoz, nem építettek barrikádokat, nem „vették át a hatalmat" és azt is eltürték, hogy a választásokon kisebbségben maradjanak. Növekvő hatalmukról a „többiek" egyideig csak mint túlkapásokról, visszaélésekről vettek tudomást, egyes esetekről, melyeknek jóvátételét néha meg is igérték, néha tényleg meg is tették. Mindez arról győzte meg az embereket, hogy átmeneti rendetlenségről van szó, amilyen nélkül egy vesztett háború el sem képzelhető és kevesen jöttek rá, hogy valami végkép elsüllyedt a multba, s ami helyére jön, annak felépítésében mindnyájunknak, nemcsak a forradalom eredeti hordozóinak részt kell venni.

Ez az „átmenetiség", vele a hit és reménység, hogy a régi rend előbb-utóbb helyre fog állani, jellemezte az általános hangulatot, mely a munkáspártokon kívülieket, elsősorban a többségi párthoz csatlakozott tömegeket elfogta. És ezt a hangulatot nagyban megerősítette a külpolitikai helyzet szemlélete, amint ez a tömegekben elterjedt. Polgári tömegeink tudvalevőleg sohasem tűntek ki külpolitikai helyzetünk reális mérlegelésében. Anélkül, hogy a távolabbi multat elővennénk, elég rámutatnunk, mennyien és milyen meggyőződéssel voltak hívei a német szövetségnek, mely meghozta a „revíziót." A forradalom jelentését fel nem ismerők most más illusióknak is áldozatul estek. Annak dacára, hogy igen sokan közülük a háború utolsó pillanatáig a legnagyobb gyűlölettel tekintettek a két angolszász világhatalomra, Angliára és az Amerikai Egyesült Államokra, a szovjet megszállás óta minden reményüket ebben a két államban összpontosították. Anélkül, hogy tudták volna, ugyanazt cselekedték, amit a háború alatt Kállay Miklós miniszterelnök, aki a hivatalos német szövetségi vonal mellett és mögött mindenképen egyezkedni próbált az angolszászokkal, hogy Magyarország előttük és ne a Szovjetunió előtt tehesse le a fegyvert. (Megfordítva, mint 100 évvel előbb Görgey Artur.) Ez természetesen dőre remény volt, az angolszászokat szoros szerződések kötötték Oroszországhoz, mely éppen akkor viselte a közös hadviselés legvéresebb terhét és szó sem lehetett róla, hogy az angolszászok, Roosevelt vezetése alatt, a szerződéseket kijátszák. Hogy Magyarországot a Hitler-uralom alól az angolszászok szabadítsák fel, nem pedig a szovjetoroszok, ennek a lehetősége teljesen megszünt akkor, amikor az amerikai vezérkar élén Marshall tábornok, s vele igen nyoma-

tékosan Roosevelt elnök elutasította Churchill azon haditervét, mely szerint Normandia és Franciaország helyett a nyugati szövetségesek az Adriai tengeren, vagy pedig a Balkánfélsziget nyugati vagy keleti partján szálljanak partra, s onnan hatoljanak Magyarországra és Ausztrián át Hitler birodalmába. Ezeket Roosevelt fia adja elő elég részletesen, atyjáról írt könyvében, s egyebek közt azt is, hogy az elnök tisztában volt Churchill elleni döntésének jelentőségével: azt mondta, hogy a nyugati, franciaországi partraszállás esetén az oroszok mélyebben fognak benyomulni Középeurópába, mint Churchill terve esetén, de hozzátette, hogy ez jó-e vagy sem, az igen sok körülménytől fog függeni. Annyi bizonyos, hogy a normandiai partraszállás óta Szovjetoroszországra maradt e keleti részek megtisztításának súlyos feladata, hiszen Marshall elsősorban azért nem vállalta az adriai partraszállást, mert nézete szerint az amerikai hadseregre túlságosan véres és hosszadalmas feladatokat rótt volna. Az is bizonyos, hogy miután Berlint, Bécset, Budapestet a Szovjetuniónak k e l l e t t felszabadítani (a másik fél nem vállalván ezt), szövetségesei nem tehettek egy gyufaszálat sem előnyomulása útjába, mely az ő győzelmüket is teljessé tette.

Krónikus külpolitikai tájékozatlanságunk, sötét értetlenségünk egyik legsúlyosabb esete, hogy ezt a tényállást vezetőink akkor, tömegeink pedig azóta még jó ideig nem tudták felfogni és nem akarták elfogadni. Pedig a szövetségesek minden hivatalos lépéséből kitűnt, hogy a békeszerződés elkészítéséig terjedő időszakra Magyarország csakúgy, mint a Szovjetuniótól felszabadított más csatlós államok elsősorban a Szovjet igazgatása alá tartoznak. A yaltai egyezményben Roosevelt, Potsdamban már Truman elnök adott át lényeges

jogokat ez országokat illetőleg a Szovjetnek; Romániát, Bulgáriát és Magyarországot a Vörös Hadseregnek adták át megosztatlanul megszállásra és az egész élet ellenőrzésével és újjászervezésével megbizott ú. n. ellenőrző bizottságnak szovjetorosz elnöke lett, akinek vezetése és működése mellett a bizottság egy-egy amerikai és angol tagja mindvégig diszkréten háttérben tartotta magát. A világon semmi, de semmi jel nem mutatott arra, hogy Anglia vagy Amerika ki akarná ragadni e volt csatlósállamokat a Szovjetunió kezeiből. Ez volt a reális helyzet, melyet talán éppen azért, mert reális volt és félre nem magyarázható, a polgári tömegek nem tudtak megérteni. De a helyzet nemcsak azért vált mind súlyosabbá, mert tömegeink idő múlásával sem értették meg, hanem azért is, mert közben, Roosevelt elnök halála után kezdtek nyiltan kiütközni az ellentétek a szovjet és az angolszász, helyesebben amerikai felfogás között. Mint tudjuk, Roosevelt régi munkatársai egymásután háttérbe szorultak az amerikai politikában. S bár talán ez a politika Truman elnök első idejében nem is postulált oly nyilt szovjetellenes állásfoglalásokat, mint utóbb a mai napig, de az amerikai sajtónak tekintélyes része azzal, hogy az atombombát mint általános panaceát minden lehetséges ellenség, így a Szovjet ellen is kijátszotta, ezzel felmerülhetett és fel is merült az a gondolat, hogy e két vagy három szövetséges a közeljövőben egymás ellen fordulhat.

Több sem kellett a mi közönségünk elégedetlen részének! Először is mindazok, akik egy esztendővel azelőtt még valóságos undorral fordultak el „Amerika hangjá"-tól, most orákulumként keresték fel, mióta az új csodafegyverről hallhattak tőle. Az atombomba tökéletesen azt a szerepet vette

át gondolkozásukban, mint nemrégiben a hitleri V. 1. és V. 2. és az annyiszor beígért német csodafegyverek. Az atombomba felfedezése és tökéletesítése kétségtelenül súlyos gond és nagy felelősséggel nehezedik rá azokra a tudósokra, akik vele foglalkoznak, mint erről több nyilatkozatuk is tanuskodik, de ránehezedik a felelősséggel bíró hadvezérekre is, emellett az is ismeretes, hogy az atomkutatás más országokban is folyik, ami a dolgot erősen komplikálttá teheti, — mindez a mi közönségünk szóbanforgó részét a legkevésbbé sem érdekelte. Ugyanoly értetlenül várja e nyugati csodafegyvertől egy neki nem tetsző helyzet megváltoztatását, mint ahogyan Hitler csodafegyverei is kielégítették a m e s é v e l egész addig, amíg beköszöntött az ellenkező valóság. Nem hiszem és nem akarom megsérteni népemet, melynek évtizedeken át elég sok hibáját és hiányát tártam fel, de azt mégsem hiszem, hogy ez a csodavárás népünk régi naivságából és illuzionizmusából származnék, — ehelyett inkább azt kell feltennem, hogy az a tényleges elbutulás, mely a hitlerizmus éveiben közönségünk egy részének szellemiségét megtámadta, tovább él, ellenkező előjellel. Az angolszászok elleni csodafegyverek hitét most a tőlük feltalált új csodafegyver hite váltotta fel. A funkciója mind a kettőnek ugyanaz, t. i. egy kis középosztály anyagi és hatalmi helyzetének biztosítása itt a Duna medencéjében. Hozzá kell tennünk, hogy ez a középosztály a háború és pusztításai, vallamint a nem neki kedvező új rend és az infláció következtében tényleg még inkább elszegényedett, ami bizonyos mértékig érthetővé teszi beteges ragaszkodását a csodafegyver atombombához és mindenhez, ami a multat visszaadhatná neki.

Ezt a hangulatot meg kellett rajzolnom, mert a többségi

párt hangulatát is gyakran olyanok adták meg, akik ilymódon érzelmeikkel és ködös világpolitikai elképzeléseikkel gondolkodtak. Érzelmeikre nagy hatással voltak azon benyomások és emlékek is, melyek az orosz megszállás első idejéből maradtak fenn. Nem feladatom itt adatokat felsorolni, sem pedig az első nemzetgyűlés párttörténetét képviselőházi naplókból és hirlapokból rekonstruálnom, de egy-egy megtörtént „kis tény" akár csak egy anekdota, nagy jellemző erővel bír ily általános előadásban. Mikor a kormány és a munkáspártok a parlamentben sürgették a Nemzeti Bank aranykészletének az amerikai zónából visszaszállítását, épp a többségi párton hangzottak el olyan kijelentések, hogy ez nem szükséges, maradjon csak ott az arany, jó helyen van ott, stb. Ilyen és hasonló kijelentések csak arra voltak alkalmasak, hogy a megszálló hatalmak képviselőit figyelmeztessék a hangulatra, mely éppen a többséget nyert pártban ellenük fennállt és mind több esetben megnyilatkozik. Ez a hangulat még annyira élénk emlékezetében van mindenkinek, hogy felesleges tovább bizonyítanom és áttérhetek arra, amit már most is, nem sokkal a történeti processzus lefolyása után, mégis a történeti felelősség megállapításának kell neveznem.

Tényleg ez a többségi párt, s ennek vezetői, köztük a hivatalos felelősséggel is megterhelt, külföldre szökött miniszterelnök, semmiképp sem menthető fel azon felelősség alól, hogy az utolsó lehetőségét is elvették annak, hogy a fenti legszélesebb értelemben vett középosztály mint többékevésbbé zárt egység az ország újjáépítésében a számarányának és intelligenciájának megfelelő szerepet vállalja. Ennek eleinte, s különösen az első választás után megvolt a lehetősége. Nem kellett volna egyéb, minthogy az e társadalmi

rétegekből kikerült többségi párt ráálljon a realitás talajára, belássa a régi társadalmi és gazdasági helyzet végleges elmultát és azokkal együtt, akiknek a forradalom átadta a hatalmat, próbálja meg kialakítani az új Magyarországot. Nagyon elhasználták már ezt a kifejezést is, pozitív munka, mégis ezt kell használnom, pozitív munkával kellett volna résztvenni az új helyzet követelményeiben; a földosztásban és a földhöz juttatott parasztság gazdasági és kultúrális tanításában; a nagy üzemeknek az állam és a nép szolgálatába állításában, ami a kapitalizmus korábbi helyzetének természetesen ártott volna; az ipari munkásság gazdasági, kultúrális és politikai törekvései támogatásában és nem utolsó sorban azon szerep őszinte, realisztikus elismerésében, melyet a háború és az angolszász szövetségesek egyformán átengedtek Szovjetoroszország, az új szomszéd javára. Mindez nem történt meg. Bár a párt hivatalos nyilatkozatai a reális politika dolgában rendszerint semmi kívánnivalót nem hagytak maguk után, a cselekedetek és a tömegek tényleges gondolkodása egészen mást mutatott. A párt nevében szereplő aktorok csekély kivétellel az értelmiség soraiból kerültek ki, akik a földosztás dolgában is a párt elődjének kevésbbé radikális megoldásához vonzódtak. A kapitalizmus kérdésében a párt a priori tőkepártoló volt, nem utolsósorban azért, mert a hitleri pusztításból megmenekült tőkések, bank- és gyárvezérek a pártban tömörültek és annak gazdasági politikájára döntő jelentőségűek voltak. Sem ezek a többé-kevésbbé élemedett és sokmindent tapasztalt tőkések, sem pedig a pártnak tapasztalatlan értelmiségi fiatalemberei, akik együttvéve csinálták az eredetileg parasztpárt politikáját, a parasztok közönyössége mellett, egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy a dolgok úgy ma-

radhatnak, amint az ipari munkásság hirtelen és váratlan előretöréséből mindjárt eleinte kialakultak. Kapitalisták és értelmiségi vezetők sziklaszilárdan hittek a nyugatról előbb-utóbb elinduló nagy angolszász hullámban, amely a negyedik rend hatalmát épp úgy el fogja söpörni, mint ahogyan a megszálló sereget is ki fogja űzni az országból. Bíztak a nyugati, főkép északamerikai lapok szovjetellenességében és készpénznek vettek minden felelőtlen borközi nyilatkozatot, amit amerikai közkatonáktól, vagy üzlettel foglalkozó alantas tisztektől hallottak.

Semmi szükségét nem látták tehát annak, hogy az új alapokon siessenek az ország felépítésére, hiszen minden úgyis meg fog változni és akkor folytatni kell, ahol a forradalom előtt elhagyták. Az nem volt lényeges, hogy ez a tömeg igen eltérő nézetekkel birt azon pontot illetőleg, ahonnan újra kell majd folytatni a magyar történetet. A Horthy-korszak szégyenletes bukása után voltak, akik a legitim Habsburg királysághoz akartak visszatérni mások öregkori vágyódással az októberi forradalomnak praeszocialista és praekommunista ideálja felé fordultak vissza, voltak azonban sokkal többen, mint ez a két előbbi kategória, akik ha nem is Hitlert, de valamiféle hitlerutánzatú magyaros sovinizmust szerettek volna megvalósítani újabb antiszemitizmussal, a munkás- és parasztosztály végleges háttérbe szorításával. A hitlerellenesek közül viszont sokan azért fordultak ellene az újnak, mert nem találták meg benne azon emberi szabadságokat, melyek érdekében korábban kitették magukat a nyilaskorszak törvényellenes üldözéseinek. Miként már említettem, az új időben a rendfenntartó szerveket a porondra legelőször és már szervezetten kilépő kommunistapárt állí-

totta fel s rájuk állandóan nagy befolyással volt, viszont a tömegek itt felvázolt gondolkodását ismerve, a letartóztatás és internálás eseteit sokkal könnyebben és gyakrabban produkálta, semmint a régi közjogi és jogászi gondolkodással megfért volna. Ezek a belenyúlások az egyéni szabadságokba sokszor preventív természetűek voltak, a forradalom fenntartására s mint ilyenek persze semmiképp sem számíthattak azok helyeslésére, akik alig várták a forradalom végleges legyőzését.

A többségi párt hivatalosai sokszor felléptek a személyi szabadság felfogásuk szerint méltánytalan korlátozásainak esetei ellen, — egyéb pozitivumot nem is igen lehet találni működésükben. Mivel a helyzetet átmenetinek tartották, hosszabb tartamú és mélyebbre járó akciókba alig fogtak bele. Két dologra lett volna sürgető szükség. Az egyik a felosztott nagybirtokon helyetfoglaló kisgazdák gazdasági vezetése, amire annál nagyobb szükség lett volna, mert hiszen az új telepesek közül sokan nem értettek a mezőgazdasághoz. A nagybirtok gazdasági szervezete szétesett, a gazdasági szakemberek ezerszámra munka nélkül maradtak, ahelyett, hogy közülük a politikailag nem kompromittáltakat az új telepesek gazdasági vezetésére alkalmazták volna, együtt és vegyest a már szakképzett fiatal parasztgazdákkal. A többségi párt részéről a parasztság szervezése inkább politikai célzattal történt, a nevelés és annak egyik eszköze, a szövetkezeti tömörítés csekély eredménnyel járt. E mulasztás következménye volt a mezőgazdasági termés nagyobb csökkenése, mint aminőre a földosztás idején is szükség lett volna, továbbá a gyümölcstermesztés és szőllészet sokfelé való lehanyatlása. A másik sürgős szükséglet volna a gyáripari termelés átfogó ren-

dezése, a tőkésekkel az új helyzet olymódon való megértetése, hogy a háborús pusztítás után az ipari termelés könnyebben induljon meg és ne legyen kitéve tulajdonos és üzemi bizottság és szakszervezetek folytonos huzalkodásának. Mint már említettem, a tőkések előszeretettel keresvén fel a többségi pártot, ez utóbbi egyáltalán nem volt képes e téren kezdeményező lépésekre, azokat átengedte a munkáspártoknak, köztük a mindig éber és kéznél levő kommunista pártnak. A gazdasági élet nagy cselekedetei; a nagy gyárak és bankok államosításai, az ár- és bérrendszer józan és méltányos berendezésének kísérletei; a többségi párt belső, lelki ellenállása révén jöttek létre, s bár benne több lelkiismeretes gazdasági szakértő is működött, ezek munkájának nem lehetett látszata, mikor a vezetőség nem az adott magyar helyzet hausse-jára törekedett, hanem keblében mielőbbi baisse-re spekulált. Egy téren azonban a párt sokat megtett; a pártnak mint gazdasági egyednek, sőt szinte közjogi tényezőnek kialakítását. Vele együtt az összes elismert pártok jövedelmező vállalatokba kezdtek, a mozikat felosztották egymás között, épületeket foglaltak el, bankok vezetését és üzleteket felosztottak és tagjaikat mindennemű előnyökben és támogatásban részesítették, amihez szegény pártonkívüli hallandók nem jutottak. Innen csak egy lépés volt a korrupcióhoz, melyet a többségi párt egyáltalában nem tartott távol magától és ezzel nem szolgált jó példával. Voltak tagjai, akik az országban a korrupció kőbefaragott szobrainak számítottak.

Anélkül, hogy e keserű dolgokat tovább firtatnók, a lényeget kell kiemelnünk, azt, hogy a középosztály ebben a politikai légkörben képtelen volt egyesülni a munkássággal,

ennek a középosztályellenes éleit letompítani és egyesült erővel törekedni az országnak jóformán a semmiből helyreállítására. A középosztálynak a kezdeti forradalmi lépések után, melyeket nem ő tett meg, egyetlen józan lehetősége maradt; felismerni, hogy a régi idők, melyekben tényleg középső osztály volt, egy felette álló vezetőréteg és alatta álló anyagilag, hatalomban és hangban gyöngébb, szegényebb réteg közt, végkép elmultak és többé vissza nem hozhatók. A tények ereje előtt meghajolva, magatartása mélyen emberi szépséget is nyerhet, ha nemcsak kényszerűségből ismeri el az eddig tényleg alullevő osztályok felemelkedésének szükségét, hanem a társadalmi igazságtól és méltányosságtól is áthatva. Ez a „kézfogás" nem történt meg, a középosztály az adott pillanatban tovább kereste nagyon is leszállott megélhetési lehetőségeinek javítását, s az újjáépítés gondját átengedte a munkásoknak és azok vezetőinek. Politikailag kifejezve: a legnagyobb, a többségi párt, mely egyúttal a polgárság pártja volt, nem tudta ezt a polgári középosztályt bekapcsolni az újjáépítésbe. Az ország helyreállítása megindult, de abban a középosztály legföllebb a vezetett hivatalnok szerepében mutatkozott.

Pártra és benne a középosztályra a külpolitikai momentum vált döntővé. A forradalomnak, láttuk, a belső erőkön kívül a szomszéd Szovjet hatása is egyik természetes mozgatója volt. Azt is láttuk, hogy a Szovjetuniónak figyelnie kellett arra, hogy nyugati határain a kis államok ne legyenek ismét fészkeivé ellene irányuló erőknek. Senkisem állíthatja, hogy az új választásokból kikerült többségi párt és a vezetése alatt létrejött koalíciós kormány iránt a Szovjetunió eleve is gyanakvással viseltetett volna. Ellenkezőleg, a magyar kor-

mányt éppúgy meghívta Moszkvába, mint előtte a többi excsatlós állam kormányait és ezzel kinyilvánította bizalmát, valamint szándékát a jóviszony ápolására. Az angolszász-szovjet ellentétek ekkor már több téren megnyilvánultak, s így mindenki egyértelműleg fogta fel azt a tényt, hogy az akkori magyar kormány moszkvai utazása után sietett Washingtonba és Londonba is elrepülni. Pozitív célja és értelme e két nyugati látogatásnak nem volt, még csak elő sem voltak készítve, helyesebben negatíve voltak előkészítve: az angol kormány nyiltan megüzente, hogy az adott pillanatban nem látja kívánatosnak a magyar kormány látogatását, s kb. ugyanez volt kevésbbé élesen kifejezve az amerikai vélemény is. Viszont ez értelmetlen és haszontalan látogatásnak kellett hogy a másik oldalon is meg legyen a hatása abban, hogy a magyar kormány működésében mindinkább felismerjék a hintapolitika jellegét.

A továbbiakat nem kell részletesen elmondanunk. Kormányelnök és párt, elhitetvén magukkal, hogy a Szovjetunió csak ideiglenes jelenség határunkon, az újjáépítés pozitív feladatait végkép átengedték a munkáspártoknak, melyekkel a párt állandó pozicióharcban volt és nyomásukra ismételten kizárt egyes csoportokat önmagából, melyek legföllebb hangosan mondták el azt, amit a bentmaradtak magukban gondoltak. A kormányelnök és környezete a békekötés közeledtével a megszállásnak akkor esedékes megszüntetésével foglalkozott s eszközökön törte a fejét, melyek segítségével a szovjetsereg kivonulása után a szovjetbarát irányzatot megszüntetheti, ami tekintve a forradalom szovjetbarát és munkásirányát, valamiféle restauráció előkészítésével volt egyértelmű. A forradalom visszacsinálása azonban a Duna—Tisza

vonalán a Szovjetuniónak nagy háborús áldozataival elért biztonságát érintette volna, s így ez a kísérletezés bel- és külpolitikai okokból egyképen veszélyes volt Magyarországra, ahogyan az a háború óta kialakult és mint láttuk, másként nem is alakulhatott ki. A megszálló hadsereg biztonsága a fegyverszüneti egyezményen alapult, s ennek értelmében került fogságba a többség egyik vezető politikusa, aminthogy tudvalevőleg más megszálló seregek is ragaszkodnak ehhez a jogukhoz.

Emberi jogunk félrevezetett, vagy akárcsak fanatikus fiatalok iránt részvétet érezni, de nem a felelős vezető iránt, akinek mégsem sikerült ezt az annyi sebből nehezen éledő országot megint és végkép, újabb felemelkedés reménye nélkül a földre dönteni, de sikerült egy nagy pártot tönkretennie s egy minden bűne és hibája mellett jobb sorsra érdemes társadalmi osztályt minden szereptől megfosztania. Miután kiiktatta magát a nemzet közösségéből, hidegen nézzük sorsát, mint azon három „diplomatáét" is, akik miniszterség és más magas hivatalok többé-kevésbbé hűtlen kezeléséből meggazdagodva, a többségi párt támogatásával külföldi követségeket kaptak, s a miniszterelnöki krizist használták fel rosszul szerzett vagyonuknak a nyugati kapitalizmusba átmentésére. De a tolvajokon kívül a tisztakezű és rosszul vagy sehogysem informált többi követek kilépése is bebizonyította, minő végzetes volt az immár megszünt többségi párt szerepe nemzeti életünk egyik legérzékenyebb területén is, diplomáciánkban.

VI.

ÚJ FORMÁK FELÉ.

Ebben a munkában mindössze három év változásáról van szó, ami egy nemzet életében olyan kis idő, hogy ha egyes részleteit akarjuk vizsgálni, akkor ezt szinte mikroszkópszerű nagyító eszközökkel kellene végeznünk. Az élet valóban olyan sokrétű, a nemzetet alkotó egyének és családok olyan óriási számmal vannak, és egyiknek élete annyira eltér a másikétól, a többiekétől, hogy lehetetlenség az egészet oly módon, a valóságnak kielégítően rajzolni, hogy az egyének is mindnyájan a maguk sorsára ismerjenek. Saját korunk és viszonyaink leírásánál ugyanazon nehézségbe ütközünk, mint a történetírás, melynek elmúlt korok minden eseményét kellene felismernie, s ehelyett csak vonalakat húz az áttekinthetetlen múlt, hallott anyag fölé, melynek gazdagságát képtelen reprodukálni. Hogy a vonalakat elfogadjuk-e, mint egy komplikált mult reprezentálóit, ez megrajzolójuk módszerétől, őszinteségétől és egyéniségétől függ. Ugyanígy nehézségek előtt állunk e három év áttekintésénél, — ha nem akarjuk a legegyszerűbb módszert alkalmazni és a statisztikai adatokkal, számokkal bizonyítani haladásunk vagy elmaradottságunk mértékét.

Hogy e három esztendő alatt az ország csodálatos haladást tanusított anyagiakban, ez nem kétséges. Felesleges itt számokat felsorakoztatni, mikor jól emlékszünk, hogy az ostrom után, a háború végén kiki visszatérve vagy a föld alól

előbújva végignézte szétzúzott lakását, a rommá vált házsorokat, ledőlt templomokat, iskolákat, hidakat és egykedvű kézlegyintéssel állapítá meg, hogy ebből már sohasem lesz város és ország. Ma, ha jól végignézzük terepünket, csak az igen nagy, többemeletes objektumok maradtak meg romként, melyekre egyelőre a helyreállítás üteme szerint, még nincs szükség. A királyi vár, vidéki kastélyok, Buda öt-hatemeletes bérházai, melyeknek lakói vagy ott fekszenek még a ki nem ásott óvóhelyen, vagy régen máshelyütt találtak lakást és örökre elhagyták a romokat. Minden más felépült. Az utcák megint utcák, nyoma sincs rajtuk annak a szörnyűségnek, holttesteknek, lókadavereknek, házmagasságnyi törmeléknek, mellyel fedve voltak. És nem modern amerikai takarítógépek tisztították meg őket, amint ilyeneknek francia- vagy németországbeli alkalmazásáról itt-ott hallunk: a lakosság maga lapátolta fel egy-egy szekérre, s azután tizenöt-huszan tolták egy mezőre vagy üres telekre, ahol megint kézi munkával szórták le és egyengették el. A háború még folyt, ló és traktor már nem volt és még nem volt, mikor Budapest népe a hősiesség egy nemével, éhesen, gondolkodás nélkül, gépiesen megtisztította utcáit, nők és öregek és gyermekek, polgárok és munkások. A kiégett üzletbe pedig mint egy-egy pódiumra odaültek asszonyok, akik ennek a primitív életnek szükségletei számára ajánlták azt a két-három gyertyát, kevés gyufát, rongyszerű kendőket és sajátmaguk, vagy volt polgárnők és „úrinők" sütötte homokszerű pogácsát és „süteményt." Sokan közülük egyedül maradtak családjukból és örök rémületben várakoztak ott a „boltban" az auschwitzi hírekre. Az élet így indult meg, a halálból és pusztulásból. Ugyanekkor kezdődött a munkáspártok vezetése alatt a gaz-

dasági élet tervszerű megújítása. Először a közlekedési utak, az országban ezerszámra felrobbantott közuti és vasuti hidak pótlása, a vasuti forgalom helyreállítása, a városok élelemmel ellátása: az optimista polgármester a Kálvin-tér kiégett házai közé vontatta fel a krumplis vagonokat és adta el közvetítő nélkül a romok közt tolongó pesti háziasszonyoknak. És megindult a gyárak, velük együtt a bányák helyreállítása, sokhelyütt a megszálló erők parancsnokainak támogatásával, akik semmit sem értettek a reklámozáshoz, de vannak helyek, ahol ma is emlegetik, hogy ez vagy az az orosz százados indította meg saját erői kikölcsönzésével az első őszi vagy tavaszi munkát a földeken, aszerint, hogy az illető terület mikor szabadult fel a németektől és a háborútól.

A továbbiakat tényleg a statisztika számaival lehetne legegyszerűbben érzékeltetni. Hogy az ipar ebben vagy abban az ágában két vagy három év alatt 80 vagy 100 százalékát értük el az utolsó békebeli termelésnek, hogy állatállományunk egy-egy fajtája váratlan gyorsasággal pótolja a veszteségeket, hogy földművelőink munkája folytán nem kell félnünk az éhinségtől még olyan aszályos évben sem, aminő az idén volt. Azokról a listákról, melyeken távol nyugaton Európa éhinséges népeit tartják nyilván, rég töröltek bennünket, aminthogy mi voltunk az egyetlen nép, mely a háború után esedékes inflációt is saját erejéből győzte le. A mi inflációnk a világ legsúlyosabb inflációja volt, a pengő olyan mértékben vesztette el értékét, mint soha egyetlen más fizetési eszköz, még a német márka sem az első világháború után; a magyar közönség az infláció befejezése előtt egy negyedévig pénzforgalom nélkül élt és sem a hivatalnok, sem a tanár, sem a munkás nem az ő értéktelen fizetéséből tartotta fenn magát,

hanem a háborútól még megkímélt ingóságainak élelemre váltásából. Ezek az idők bebizonyították, hogy az egész lakosság, polgárság és munkásság egyformán hősies erőfeszítésekre képes, ha a kormány meg tudja vele értetni az erőfeszítés értelmét és ha nem csak prédikálja a vizet... Így történt, hogy az új fizetési eszköz nagy sikert ért el, az élelmiszertermelő parasztság is azonnal elfogadta, vele a belkereskedelem, s egyúttal a külső államokkal való forgalom is újból megindulhatott.

Ilyenkor, sikereink összegezésekor, melyekre csakugyan büszkék lehetünk és amelyek jelentőségét hozzánk látogató idegenek is kivétel nélkül elismerik, kicsinyes politikai viszonyaink között azonnal felmerül a kérdés, kinek az érdeme ez. És ilyenkor alig van valaki, aki ne verné büszkén mellét, kivéve talán szegény özvegyasszonyokat, tanárokat és tanítókat, meg házivarrónőket és orvosokat, akik nem szokták büszkén mellüket verni, pedig ők is csak úgy dolgoztak és egyúttal nélkülöztek, mint mások, a többiek. A vezetés kétségtelenül a politikai pártok kezében volt, s ezek között is a két munkáspárt lelkesítette és irányította az újjáépítést végző tömegeket. A programmot is rendesen a kommunisták szolgáltatták, de ne higyjük azt, hogy ezt az országot ily rövid idő alatt és ily nagy sikerrel helyre lehetett volna állítani, ha maga az ország nem segít.

Az ország kitűnő, tehetséges ország, népe jóakaratú és jól vezethető, csak egyhez nem ért jelen átmeneti állapotában — ez már sajnos így van, — a politikához. És ezt néha politikai vezetőink sem értik meg, innen van, hogy gyakran túl sokat traktálják politikával.

*

A többségi párt felbomlása új választásokat tett szükségessé, melyek már nem emelkedtek ki oly büszkén a Kelet-középeurópában száz év óta szokásos választások sorából, mint az új korszak első képviselőválasztása. A helyzetet azonban eléggé tisztázták. A középosztály „rudis et indigesta moles"-ét magában foglaló többségi párt helyére homogénabb, parasztérdekekre tekintő Kisgazdapárt került az országgyűlésbe, számbelileg megtizedelve. A marxista munkáspártok között a kommunisták javára tolódott el a számarány, de különben az ország többsége most sem csatlakozott a marxismushoz. A koalíciós pártok kénytelenek voltak a parlamentben 60%-kal megelégedni, ennek fejében azonban egységesebb, forradalmilag haladó tömegekre tettek szert, miután a korábbi többségi párt ellenzéki elemei tényleg ellenzékbe mentek és új pártokat alkottak, melyek a forradalom megállítását és a munkáspártokkal szemben bizonyos mértékig még mindig a szétszórt középosztály nézeteit képviselték.

Nem kétséges, hogy az új parlamentben az történik, amit a koalíciós többség akar és így a forradalom a gazdaság, közigazgatás, igazságszolgáltatás terén is tovább fog haladni. Az ország élete azonban nemcsak a parlamentben folyik, — ez régi igazság és hozzá tehetjük, nem is mindig az a legérdekesebb, ami a parlamentben történik. A parlamenti ellentétek különben is általában társadalmi ellentétekből táplálkoznak és így nem fog ártani egy pillantást vetnünk azon középosztályi gondolkodásra, mely egyszer már a többségi párton keresztül csődöt mondott, s amelynek ma nincs hatásos, befolyásos képviselete, mert csak az ellenzéken és kisebb-

ségben van, de amely láthatólag és le nem tagadhatólag, tovább él a társadalomban.

Ennek az ellenzéknek egyik része, mely a nyilvánosságban leginkább észrevehető, hatalmat, pozíciót, gazdagabb életformákat s ezek keretében nagyobb szabadságot vesztett, mint aminőre az új életben valaha is, a dolgok megállapodása, a forradalom befejezése esetén számíthatna. Ők tehát visszasírják az elmultat és várják a nagy fordulatot, mely a három év óta tartó viszonyokat egyszerre meg fogja változtatni. Részben ezek azok, akik a hitleri időkben ijesztgették azokat, akik az ár ellen úsztak, ma pedig jóindulatúan óvják azokat, akik hajlamosak a mai helyzetet elfogadni. Reménységük főkép abból virul, hogy Amerika és Szovjetoroszország vitája a világ előtt folyik, s ebből a vitából ők feltétlenül a háború kitörését, vele a Szovjet és a kommunizmus végleges megsemmisülését következtetik. Vitatkozni nem lehet velük: keserűen, de biztosra várják reménységeik teljesedését.

A „rémhírek", amennyiben nem egyenesen külföldről érkeznek, leginkább tőlük terjednek szét az országban. Ezek a rémhírek nem lebecsülendő politikai erőt képviselnek, amennyiben tényleges politikai elemekhez kapcsolódva, azoknak mivoltát kiforgatva és befeketítve adják a politikátlan tömeg elé. Itt elsősorban a Szovjet elleni rágalmak szerepelnek, régiek és újak. A régiek között az egypárt rendszer, a kolchosz behozatala és a Szovjetunióba bekapcsolás, az ú. n. tagállamiság, melyek egyre változatlanul felmerülnek a valóságtól semmivel sem bizonyítva. Az újak időnként változnak, azt is mondhatnók, hogy szezóncikkek. Pl. most ősszel azon hírek, melyek szerint 5000—50.000 vagy 500.000 — a számok szabadon változnak — vagón búza vagy cukor áll a ha-

tárokon, miket az oroszok vettek el tőlünk, hogy abból Franciaországot megsegítsék és ezzel Thorezéket hatalomhoz juttassák. Ugyanily hírek szállonganak a mindenkori kormányokról, melyek bármikor hajlandók az országot és jogait eladni.

Mindez nem terjedhetne el oly mértékben, jóindulatú és a múlt rezsimhez egyáltalán hozzá nem kötött emberek között is, ha nem élne természet szerint az emléke annak a háborúelőtti világnak, mely a középosztálynak kötetlenebb, bővebb, nagyobb mozgékonyság lehetőségeit adó világ volt, mint ami a háború pusztításai és többszörös tönkremenetelünk után ránk maradt. Gyakran nem is nagy dolgokról van szó, a szalonna áráról, a pohár sörről és egyebekről, amiket szegényeknek is olcsóbban lehetett megszerezni, mint a mai kötött gazdálkodásban és a korábbi pénzegységnek egyötödét kitevő forint forgalma alatt. Ebből következik, hogy mindaz, ami az átlagoson vagy átlagkevésen felül van és nyiltan mutatkozik, annyira az irigység tárgya, hogy már társadalmi jelenségnek számít. Így került elő az anyagiakon keresztül, az antiszemitizmusnak minden erkölcsi erőtől, különösen a kereszténységtől elítélt ördöge, melyről azt hihettük, hogy soha többé nem találkozunk vele. Talán félmillió magyarországi zsidó pusztult el, akiknek haláláért bizonyára mindnyájan felelősek vagyunk, mert nem viselkedtünk úgy velük szemben, mint a dánok, hollandusok, vagy a franciák vallásos, katolikus tömegei. Mintegy másfélszázezer tért vissza, akiknek akkor, a teljes felfordulás idején, szabályos, rendezett módon nem adtunk elégtételt. A külföldre emigrált miniszterelnöknek egyetlen egyszer volt alkalmam tanácsot

adni. Felvetettem előtte, hogy az új nemzetgyűlés egyik első ülésén ünnepélyes manifesztumban adjon elégtételt az egész nemzetgyűlés a zsidóknak s Újvidékkel kapcsolatban a jugoszlávoknak. Úgy véltem, hogy a mély szenvedélyre és megbántottságra hatni lehetett volna hasonló mély szenvedélyből jövő, az igazság és sajnálat páthoszát kifejező nyilatkozattal. Semmi sem történt, s akik Isten csodájából élve jöttek haza, lakásukat, üzletüket sem kapták mindig vissza, mert a lakásrendeletek tömege védte a közben beköltözött nyilasféléket. A visszatértek egyrésze ma is nyomorban él és iparkodik az őshaza, Palesztina felé, a korábban egységesen magyar nemzetiségű zsidóság tekintélyes része cionista lett azóta. De sokan megmaradtak magyarnak, újra bekapcsolódtak az életbe és hivatalokban, üzemekben, főkép a kereskedelemben visszaszerezték régi szerepüket. Előbb mondtam, hogy a kifelé látható gazdagság vagy jövedelem ellenérzést kelt a tömegekben, részben így került elő az antiszemitizmus, részben pedig azért is, mert az embertelen üldözésből megmenekültek idegrendszere még a biztos életben sem a régi már, ami gyakran megnyilatkozik szemmértékük eltolódásában, vagy nyilatkozataikban. Magam egyszer egy ilyen tapintatlan nyilatkozatot olvasva, érdeklődtem a nyilatkozó személye iránt és megtudtam, hogy az illető népes családjából egyedül tért vissza és nem kevesebb, mint huszonegy halottat kell gyászolnia, akiknek halálát végtére is a magyar állam segítette elő és okozta. De egymás ellen fordult embereket általában nem fegyverez le az ilyen meggondolás, s nekünk nem marad egyéb hátra, mint az új viszonyok elleni erők közt az antiszemitizmust is felsorolni. Talán eljön az ideje, mikor az egyházak nagyobb nyomatékkal és nagyobb eredménnyel uta-

sítják el ezt a bűnt, melynek egyszer már oly szégyenletesen áldozatai voltunk.

Vannak még kevésbbé látható, kevésbbé veszedelmes jelenségek, melyek azonban makacsul perszisztálnak és a régi és új egymáshoz közeledését folyvást akadályozzák. Ezek azok a jelenségek, melyek az egyébként haladó, demokráciára hajló emberek közül is sokat visszatartanak az új iránytól. Itt van többek között épp a becsületes emberek között a törvények tisztelete. Itt nem az ú. n. régi közjogi gondolkodást értem, mely ma már csak a realitások iránt teljesen elvakult egyénekben tartja fenn az elmúlt és vissza nem hozható közjogi kategóriákhoz, királysághoz, születési alapon álló főrendiházhoz, az országzászlós intézményhez ragaszkodást, holott a zászlós úr, a „baro regni" azért volt zászlós úr, mert zászlaja alatt vezetett néhány száz vagy néhány ezer felszerelt és fizetett katonát az ország szolgálatában, s így ezek a dolgok már régóta, legalább is száz év óta üres címek, ócskaságok voltak. Van azonban a törvényeknek tiszteletreméltó, mert erkölcsi megbecsülése is, mellyel a mai világ gyakran jön ellentétbe. Aminthogy a francia forradalom korában sem igen tartották meg azokat a törvényeket és rendeleteket, melyeket az abszolút királyok rendi parlamentjei adtak ki. Ne felejtsük el, hogy ma még forradalom k ö z b e n vagyunk, a forradalom nem hozott, nem is hozhatott létre átfogó új törvényeket, viszont emberei sok dologban másként gondolkodnak, mint a fennálló és érvényes törvények hívei. A konfliktus súlyos, mert mindkét félen az erkölcsi érzék játszik közre. Legvilágosabban a kapitalizmust illető kérdéseknél, de más, lényegesebb lelki dolgokban is. Ime néhány megtörtént eset, melyek így összefüggésben egymással adnak

magyarázatot az ember és ember közt ma fennálló különbségekről. A karhatalom egyik fejének törvény rendeli el, hogy a bíróság ítélete alapján karhatalmat adjon kilakoltatásra, vagy hasonló végrehajtásra, — megesik, hogy nem ad, mert úgy találja, hogy a bírósági ítélet hibás, erkölcsbe ütközik. A törvénytisztelő ember viszont azon esik kétségbe, hogy a törvényes módon létrejött bírói ítéletet az arra kötelezett állami hivatalnok nem hajlandó végrehajtani. Mint látható, két erkölcsi felfogás ütközik össze, ami szerény nézetem szerint súlyosabb dolog, mint két vonat összeütközése és az állam által mindenkép elkerülendő. Valakit, munkaszolgálatosok és kommunisták kínzóját felment a bíróság, a felmentettet a rendőrség internálja, s nekem megymagyarázza a munkaszázadból kilencedmagával életben maradt mai politikus, hogy az internálás helyes, mert különben az életben maradt kilenc egyike vagy másika venne elégtételt magának törvény szerint felmentett kínzóján. Egy kivételesen igen jó ujságnovellát olvastam, melyben a gazdag paraszt lelketlensége van leírva, a szomszéd szegény néphez. A falu bírája vagy jegyzője látja ezt a gonoszságot, s kijelenti, hogy ezt a haszontalan, embertelen parasztot törölni fogja a választói listáról. Itt is két erkölcsi felfogás konfliktusa, mely az országban bizonyára sokfelé felmerült. Ugyanígy két különböző erkölcsi felfogás magyarázza az ország lakosságának a sváb kérdésben kettéválását. A hitlerista svábok eltávolításán senki sem akadhatott fenn, mikor ha jól emlékszem, még a háború vége előtt maga Churchill proklamálta a lakosságcserét, illetőleg a németek kitelepítését. Nálunk a nehézség abból származott, hogy a hitlerista svábokon túl gyakran azok is kitelepülésre kerültek, akik bebizonyíthatólag

ellenálltak a „volksdeutsch"-mozgalomnak és a magyar haza hű fiai maradtak. Ezzel szemben az egyik párt ép ezeket a magyarhű elemeket akarta eltávolítani, mert ezeknek többnyire nagyobb birtokuk volt, melyen a svábok eltávozásával minél több Csehszlovákiából kivetett magyar parasztnak lehetett új életet szerezni. Megint olyan konfliktus, melyben mindkét fél ragaszkodik a maga jogához, melyet emberiesnek és így erkölcsösnek tart.

Azaz a törvény kezd szűk lenni az új helyzetben, itt is, ott is kilyukadt könyöke vagy térde, s azon új szükségletek bújnak elő, amelyek egyelőre vagy az államhatalomnak a törvény részéről gyakran vitatható közbelépésével, vagy pedig törvénytelen és törvényen kívüli összecsoportosulásokkal elégíthetők ki. Ez utóbbiak megtörtént eseteit a pártok és a kormányhatalom is iparkodott idejében megszüntetni. De ahol elvi alapokon eltérő több párt áll egymással szemben, vagy szelídebben kifejezve, él egymás mellett, ott épp azok szeretnek a másik rétjébe belekaszálni, akik meg vannak győződve nézeteik vagy erkölcsi felfogásuk helyességéről. Innen származik az a sok mozgás, mely falvakban, üzemekben a pártok körül látható, s melynek panaszaival tele vannak l e n t az emberek, holott fent a vezetők iparkodnak megtalálni a békés megoldást.

A törvénytisztelő azonban kétségbeesve szemléli ezt a zürzavart, melynek diszharmóniája megakadályozza őt haladásunk, jelenünk és jövőnk helyes értékelésében. Így lesz előbb-utóbb „reakciós" és várja vissza az elmultat, melyet annakidején maga is elítélt. A t é t e l e s törvények tiszteletéből kétségtelen, hogy éppen a jóhiszemű emberekben túl sok volt az elmult évtizedekben, s lassanként ezzel kapcso-

latban fejlődött ki a Horthy-korszakban, hogy a bírói ítéleteket nem illett kritizálni, mintha azok az abszolut erkölcsöt fejezték volna ki minden esetben. Ma persze a bírói ítéletek kritikája megint szabad, írásban is, szóban is, de ez nem oldja meg a kettősséget, mely az igazságszolgáltatás dolgában a forradalom alatt megfigyelhető. Pedig ez nagyjelentőségű kérdés és ha megoldatnék, az új demokrácia becsületes és megbízható új hívekre tehetne szert. A régi törvények, mint gyakran osztálytörvények, sokszor távol állottak a tiszta erkölcstől: az új törvények, melyeket ezután kell majd hozni, bizonyára szintén nem lesznek mentesek az osztályjellegtől, de ha nagyobb mértékben és tisztábban lesznek erkölcsiek, mint a kapitalista idők törvényei, alkalmasak lesznek a kettészakadtság megszüntetésére és meg fogják nyerni azokat, akik az igazságot és méltányosságot keresik. Ilyen lehetőség rejtőzik a most felállított munkásbíróságban az árdrágítási és egyéb ügyekre: miután kétségtelen, hogy az eddigi bírósági szervezet a kérdéseket nem tudta megnyugtatóan elintézni, a munkásosztálytól vezetett forradalom e z t a törvényszéket állította fel, mely ha tényleg a közerkölcsiséget megnyugtatóan fog ítélkezni, ezzel a lelki nyugtalanság egy forrása is ki lesz küszöbölve s a forradalom is igazolódik ebben a pontban.

Nézetem szerint a problémák, még a politikaiak sem oldhatók meg tisztán politikai eszközökkel. Aminthogy a forradalom menetét akadályozó, azt összegubancoló és gyakori topogásra kényszerítő jelenségek sem mindig politikaiak, (legföllebb politikusok kihasználják őket) hanem ép az erkölcsre vonatkozó közvéleménnyel kapcsolatosak, s mint ilyenek, a vezetők részéről psychologiai megértést és kezelést

követelnének. Csak két ilyen problémakört említek, melyek nélkül a helyzet felvétele nem lehetne teljes. Az egyik a korrupció és panama, egyeseknek visszaélésszerű meggazdagodása, vagy legalábbis oly jövedelmek szerzése, amelyek nincsenek arányban a köz érdekében folytatott munkásságukkal. Az ilymódon szerzett jövedelmeket persze a nagyvilág előtt primitív módon, evéssel, ivással, lokálokban, autóutakkal, stb. szokás felhasználni, egyébre nem is igen telik, az ilyen visszaélésekből tőkét alig lehet szerezni, s ha igen, azt érdemesebb minden eshetőségre külföldön elrejteni, semmint itthon gyümölcsözőleg, pl. gyárüzemekben befektetésekre felhasználni. Ennek az életmódnak általában két valószínű forrása van, melyek azonban a közvélemény szemében gyakran egybefolynak, a határok nem igen láthatóak. Az egyik a kereskedelemből származó törvénytelen haszonszerzés, amit valutázásnak, csempészésnek, árdrágításnak, feketézésnek szokás nevezni. Bennük elsősorban a szabad foglalkozásúak bizonyos kategóriái leledzenek, termelőktől elkezdve ipari és mezőgazdasági feldolgozókon át kereskedőkig. Vannak kisemberek, akik egy-egy zsemlyeárban bűnösek, s vannak, akik az ország értékeinek kihurcolásával milliós jövedelmet szereznek maguknak. Az eddigi rendszabályok, közte külön gazdasági rendőrség felállítása, sem tudták a közvéleményt megszüntetni, melynek egy része a fennálló rezsimet vádolja az egész jelenségkomplexussal. És itt kapcsolódik be a másik forrás: a visszaélésekről gyakran kiderül, hogy hivatalokkal kapcsolatban történnek, amint hogy emlékszünk, hogy a forradalom előtti időkben egyes hivatalok egyenesen hirhedtek voltak ily működésükről. Ne felejtsük el azt sem, hogy alig három éve, hogy az ország-

ban a hetedik parancs érvénye még nagyon laza volt. A helyzet javítására szükséges nemcsak az állami közegek, de a pártok erélyes közreműködése, mely utóbbiak a közvélemény szerint gyakran elébe helyezik politikai és hatalmi érdekeiket az erkölcsi követelményeknek. Az egész kérdés próbaköve a kommunista párttól a választások idején tett és a többiektől elfogadott ígéret, hogy a közszereplőknek vagyonszerzését felül fogják vizsgálni. Ha ez csakugyan megtörténik és nem az történik, hogy a vizsgálat épp a közismert maszszív vagyonszerzők előtt fog megakadni, ezzel a forradalom a tisztesség útján nagy lépést fog előre tenni és az új demokrácia jó névre tesz szert a jók előtt.

Sem a hivatalok és kereskedelem anyagi korrupciója, sem amiről most szó lesz, a sajtó szellemi korrupciója nem ismeretes a Szovjetúnióban, mely tisztesség dolgában e két vonatkozásban is mintakép lehetne. A Szovjetúnió sajtójában nem találunk személyes támadásokat, rágalmakat, emberülldözéseket, melyeknek vádjai gyakran teljesen alaptalanok, s melyekből ilyformán nem is következik semmi különös. A megtámadott nálunk helyreigazító nyilatkozatot küld be, melyet a támadó lap nem közöl, de esetleg a konkurrens lap leközli. A nyilatkozat bejelenti, hogy a megtámadott a sajtóbírósághoz fog menni igazával. De úgy látszik, ily bíróság nem is létezik, a sajtótanács nincs összeállítva, ennélfogva minden igaztalanul megtámadott addig hordja a vádat hátán, míg le nem kopik. Szerencsére gyorsan lekopik, mert a hirlapok ilyirányú működése iránt nemcsak a pártállás szerint nagy a bizalmatlanság, hanem általában is. Régebben az a naiv mondás járta, hogy „benn van a hirlapban, tehát igaz". — Ma ennek sajnos az ellentettje terjed nálunk.

A sajtó hanyatlásának általános okai is vannak, melyek kapcsolatosak a demokrácia váratlanul bekövetkezett divatjával. Itt különbséget kell tennünk a munkáspártok és a tőlük független sajtó között. A munkáspártok kezdettől fogva tisztában voltak az ő nézeteikkel a demokráciát illetőleg, amiből az is következett, hogy a személyes támadások ritkábbak voltak náluk és akkor is többnyire neofitáktól származtak, akik az ő korábbi polgári életük hibáit akarták elfelejttetni oly kellemes módszerrel, hogy polgári ellenségeiket megtámadták és leszúrták. De a munkáspártok többnyire tisztába jöttek új embereikkel és őket is alávetették fegyelmüknek. A „polgáriak" azonban annál szabadabban élhettek, mindegyik úgy, ahogyan elképzelte magának a demokráciát. Az egyik erősen polgári származású fiatal író a demokrácia bekövetkezése óta minden novellájának központjába egy pornografikus leírást helyezett, holott előbbi munkáiban ily hajlam nem nyilatkozott meg. A legtöbben viszont úgy vélték megvalósítani a felszabadulást, hogy lettek légyen itthonmaradt jobb- vagy baloldaliak, avagy Amerikából és Angliából rövid vendégszereplésre hazatért emigránsok, megírták és kiadták önéletrajzukat, bölcsőjüktől kezdve, s akinek volt türelme néhány ily művet elolvasni, közös tulajdonként azt állapíthatta meg, hogy mindegyik saját magát már bölcsőjében szép kis fiúnak, kedvesnek, okosan gügyögőnek írta le. Ehhez képest felnőtt korukban önmagukat rajzolták egyetlen demokratának. Elképzelhető az éleslátás és igazlátás azon foka, mely ezeknek a demokratáknak visszaemlékezéseit jellemzi. Szerencsére ezek a szerzők még egymás műveit sem olvassák, nem szerző pedig nem olvassa még azon „szabad", nem párt-folyóiratokat sem, melyekben

mindig ugyanazok rágják meg óvatos, a fentlevőket nem sértő mondanivalójukat.

Azt mondhatná valaki, hogy a Szovjetunióban állami a sajtó, s ez teszi lehetségessé, hogy ne legyen benne sem pornográfia, sem egyéb erkölcstelenség, sem pedig sterilis személyi harcok, akár csak gyanútlan járókelőknek éjszakai szúrkálása. De viszont forradalmunk jelen stádiumában a mi kormányunknak is megvan a lehetősége a sajtó ellenőrzésére, s ezenkívül mint a nyomdapapiros elosztója, szinte korlátlan hatalommal rendelkezik. Hogy miért nem használja hatalmát a Szovjetunióban megtanulható erkölcsösebb irányban, ez ismeretlen előttem, s nem tudok hozzászólni.

Annyi bizonyos, hogy a napisajtó, nem is beszélve az irodalomszámba alig vehető legtöbb hetilapról, ha ismeri is a demokrácia feladatait, ezeket nagyon kevéssé segíti elő. A pártlapok természet szerint mozgalmi közlönyök és ezenfelül egymással vitatkoznak, a nem párt- és nem munkáslapok szenzációkból élnek és az embereket inkább eltávolítják egymástól, semmint az új demokratikus egységet elősegítsék. Ami pedig a valódi irodalmat illeti, e sorok írója szívesen látná és méltónak találná, ha az emberek egyenlőségét, egyenlő emberi méltóságát és a szegénység jobb életét, tehát a legnagyobb szellemi dolgokat hirdető forradalom, ezeknek az ideáloknak megfelelő új irodalmat termelne ki. Ennek a nyomai alig láthatóak, legalábbis nehezen veszi észre az, aki elköltözött nagy kortársait, Adyt, Babitsot, Kosztolányit, Móriczot tartotta egyszer „magyar irodalomnak". Azóta mindig kisebbekkel kellett megelégednie. Talán a holnap fog ebben változást hozni.

*

A magyar nép sok mindenen átment ezer esztendő alatt, de ez a „minden" nem egészen ugyanaz, amin más európai népek átmentek. A nyugatiak életéből hiányzik a magyar történetnek, s együttal a tőle délre eső népek, szerbek, albánok, bolgárok, görögök és románok történetének nagy és súlyos következményekkel járó negativuma, a török uralom századai. Viszont a nyugati életnek sok jelensége hiányzik történetünkből, mégpedig többnyire pozitív jelenségek, melyek nyugaton a haladást, az anyagi és szellemi művelődést vitték előre. Mindjárt letelepedésünk mai hazánkban, mely összefügg a keresztény hitre téréssel és a földművelés általánossá válásával, olyan területen történt, hol a nyugati haladásnak kezdeti körülményei is hiányoztak. Lombardia, Franciaország, Nyugati Németország, valamikor a római birodalom földje volt, minek következtében az ott megszállott új népek életük számára többé-kevésbbé kész városi kereteket kaptak. A városok pedig puszta létezésükkel megtörték, vagy megakadályozták a fejedelmek és feudális urak hatalmát. Észak-Itáliában már a 12. században komoly erőt képviselnek a polgárok lakta városok, a fejedelmekhez képest demokratikus erőt. Nálunk becsületes kutatók fáradoztak annak bebizonyításán, hogy a honfoglaló magyarok is legalább a Dunántúlon, a római városok maradványaiban szálltak meg. A bizonyítás nem sikerült és tudjuk, hogy király, egyházi és világi nagyurak birtoklását hosszú századokon át nem zavarták a városi polgárság demokratikus törekvései. Azután jött Nyugaton a feudális korszak, melynek során a nagy földbirtokos családok hatalma széttöredezett, felaprózódott, új egymás alá és fölé rendelések jöttek létre, melyek speciális kötöttségeikkel már sokhelyütt

a szabadság egy nemét jelentették. Az a vastag jégkéreg, mely nálunk kezdetleges feudalizmusunk mellett továbbra is elborította és a nagybirtokosok politikai, gazdasági és társadalmi uralma alá szorította az egész nemzetet, nyugaton már rég széttöredezett, épen a feudalizmus és vassalitás végleges kifejlődése során, s az országrészeken uralkodó várkastélyok uralmát felfegyverzett polgárok, szabaddá vált szerződéses volt jobbágyok, sőt parasztlázadások is nyugtalanították, végül is erélyesen korlátozták. Ugyanezt az irányt segítette elő a humanizmus és renaissance, szintén szembeállítva a nagybirtokos állam- és gazdasági szervezettel az önállóan gondolkodó értelmiségi embert és a folyvást gyarapodó polgárságot.

A mi középkeleteurópai égtájunkon egyes népek korán kiestek a fejlődés szabad vonalából, így a Balkán-félsziget népei, — velünk csak a lengyelek haladtak párhuzamosan. A cseh nemzetnél a nagy német bevándorlás sok bányász és polgári elemeivel külön formákat alakított ki, melyekben a cseh főurak hatalma is korábban és alaposabban meggyöngült, mint a magyaroké és lengyeleké. A vassalitás korszaka elmúlt, s a magyar nagybirtokosok tovább is osztatlanul birtokolták vármegyék földjeit, különböző jogi és gazdasági természetű jogosítványaikat biztosan kezükben tartották s bár a földművelő népesség helyzete a 14. és 15. században átmenetileg javult is, Mátyás után, a nagy parasztlázadás sikertelen kísérletével az ország megint csak földesurakból és szolgaságra született jobbágyokból állott. A renaissance is csak a legfelsőbb rétegeket és az egyházat érte, s elmondhatjuk, hogy az eddigi fejlődésből a vassalitás által,

a polgárság korai kifejlődésével és az intellektuális megújulástól létrehozott erők Magyarországon hiányoztak, kiestek.

Hasonlóképen többé-kevésbbé érintetlen maradt újkori fejlődésünk a nyugatnak differenciáló és végső fokon a felszabadulást szolgáló nagy áramlataitól. A legelső volt az abszolut királyság, mely — a minta itt Franciaország volt — évszázados makacssággal végülis összetörte a feudális erőket, a helyi kényurakat, megalkotta az új államot, mely egységes és így racionalisan szabályozható gazdasági terület, melyben nagy horizontok nyiltak meg az egységes nemzeti kultúra, de egyúttal a korai kapitalizmustól megindított polgári kultúra számára is. Ez a polgári kultúra pedig, épp úgy mint az abszolutisztikus, udvari és a felvilágosodás színét veszi fel s előkészíti a francia forradalom szabadságeszméit. Nálunk ez a fokozat is kiesett, hiszen az abszolut uralom számunkra Bécsben székelt s nemcsak hogy gyarmati helyzetben tartott, — nyersanyagot kellett szolgáltatnunk az ausztriai tartományok korai kapitalizmusa számára, — de ezentúl nemzeti önállóságunkat és nemzetiségünket is veszélyeztette. Azok a magyar nagyurak tehát, akik a nyugati világtól elmaradt hatalmi és gazdasági eszközökkel uralkodtak jobbágyok százezrein, az abszolut uralom magyarellenes törekvéseivel szemben még nemzetvédő érdemeket is szerezhettek és szereztek is. Helyzetünk nehezebb volt a csehekénél, ahol a bécsi abszolutizmusnak sikerült ugyan a nemzeti érzésű nagyurakat letörni és germanizálni, de kapitalista politikájával, melyet tőlünk megvont, megvetette alapjait a cseh polgárságnak és munkásosztálynak, a cseh demokrácia későbbi igazi hordozóinak.

A francia forradalom a latifundiumoknak és a jobbágy-

milliónak ugyanazt az országát találta nálunk, mint ami századok óta állott, s eleinte a forradalommal és ideáival szemben is sziklaszilárd maradt. Közben jött a kapitalizmus korszaka, felszámolva nyugaton az utolsó feudális maradványokat, gazdaságilag ugyan új szolgaság lehetőségeit nyitva meg, de mindenütt elterjesztve a saját éltető levegőjeként a polgári szabadságot. Nálunk, Széchenyi hatása alatt, elkésve és egyszerre kellett propagálni a jobbágyok személyes szabadságát, a szabad földbirtokot s a kapitalisztikus pénzgazdaság létjogát. A harc eszmei síkon két évtizeden át tartott, s akkor 48 tiszavirágéletű forradalma kellett volna, hogy megvalósítsa a haladás mindazon elemeit, melyek történetünkből két-háromszáz esztendőn át kimaradtak. Ez természetesen nem sikerült s ugyanakkor, amikor Párizsban a negyedik rend forradalma elbukott, nálunk még csak a polgári forradalmat érte ugyanez a sors, vele együtt még a magyar állam, sőt a magyar nemzetiség is majdnem megsemmisült. Utána idegentől jött a polgári jogegyenlőség megvalósítása, a kapitalizmus kezdetei, hogy 1867 után megint a politikai, nemzeti harc foglalja le az országot, mely mögött áldemokrácia, álliberalizmus, a nyugatinál is önzőbb, kezdetlegesebb kapitalizmus húzódott meg, avagy dicsekedett és tetszelgett önmagának.

A hitlerizmus alól felszabadító orosz seregek tehát sorban ugyanazt a latifundiumos országot találták itt, mint egykor Napoleon és a korábbi századok.

A kérdés most az, lehet-e pótolni a történelmünkből kimaradt korszakokat. Ez bizonyára lehetetlen vállalkozás volna: azokon a fázisokon, melyek kimaradtak, soha többé nem mehetünk keresztül. Amint sohasem lehetett a közép-

kori polgársághoz és a renaissancehoz századok multával visszatérni, ugyanígy lehetetlenség száz esztendő multával Széchenyi magángazdasági rendszerét, Szalay—Eötvösék demokráciáját elővarázsolni. Mindkét gondolati rendszer kitűnő volt a maga korában és megvalósítása nemzetünket gyorsan előre vitte volna. Aminthogy, ha a 17. században magyar szellemű király Budából olyan magyar központot csinál, minő Páris lett ugyanakkor, ez is alaposan megváltoztatta volna életünket. De ilyen király nem akadt és multszázadbeli nagy embereinknek sem adatott meg, hogy az országot terveik szerint átalakítsák.

Azt hiszem, ezek a kiesett korszakok a „balsors", melyről költőink panaszkodnak. Jobb sors esetén száz év előtt, 1848-ban átalakul Magyarország polgári demokratikus állammá, melynek társadalma később a saját természetes belső fejlődése során alakíthatja ki a szocializmus azon formáit, melyek belső és külső helyzetünknek megfelelhettek. Azaz, ha nem esnek ki lényeges európai korszakok történetünkből, mi is a reform nyugodtabb útján haladhattunk volna.

De, mint e könyv elején kimutattam, a reform hijján jött a forradalom, melynek sodrában élünk és amelynek hatása alatt kell kialakítanunk életünk új formáit. A forradalom eredetének és erőinek szemléletéből megtanulhattuk, hogy ezek az új formák erősen el fognak térni a nyugatiaktól és inkább azokhoz fognak hasonlítani, melyek szomszédainknál valósulnak meg a nagy szomszéd, a Szovjetunió közelségében. A földosztás, a nagyüzemek államosítása, a társadalomnak az egyenlősítés felé haladása már eddig is mutatják az új formákat. Gazdasági, politikai befolyás és nevelés régi rendszerű korlátozottságáról nem lehet szó

többé, maga a politikai szabadság s a parlament egész mechanizmusa sem oly lényeges kérdés, mint az, hogy a társadalmi igazságosságnak megfelelően felemelkedjék azok életszínvonala, akik alul voltak és mindig alul maradtak. A forradalom k ö z b e n, ahol most vagyunk, nem kívánhatjuk előrelátni a fejlődés végpontját, de itt vannak a még megoldatlan kérdések és nem csukhatjuk be előttük szemünket. Szabadság és egyenlőség elvei közül ma az utóbbinak van primátusa, mert tömegével kell elmaradottságot és sérelmek emlékeit megszüntetni. Az ország egész lakosságának életszínvonalát emelve, az egyéni szabadság korlátozásai bizonyára nem kerülhetők el, de nem is lényegesek, amint ugyanezt látjuk, más fokán a fejlődésnek, nyugati országokban is. Nem is az a lényeges, hogy jobb és hatalmában korlátlanabb parlamentre tegyünk szert, mint amilyenhez száz esztendőn keresztül hozzászoktunk, hanem hogy senkise zavarja felelőtlen módon az országnak szociálisabb szellemű rekonstrukcióját, mint amilyen szellemű ezelőtt volt. Távolból nézve a dolgokat, azt hiszem, hogy erre a felépítésre az ország népe összehozható lenne, persze a már előbb felsorolt tanithatatlanok kivételével, ha e néphez nemcsak mindig a pártok beszélnének. Magyarország a forradalom mai, munkás és parasztvezetésű formájában a függő kérdések elintézése után, gazdagabb és boldogabb ország lehet, mint bármikor előbb. Elintézendő a munkásosztály zavartalan egysége a szakszervezetek és üzemi bizottságok feladatkörének pontosabb körülírásával, vagy, ha jól tudom, az üzemi alkotmány kérdése, a parasztosztály erősebb politikai tudatosítása az új feladatok felé, az alsóbbfokú, helyi közigazgatás rendezése, a gazdasági élet méltányosság szerinti átrendezése, ami a kötött gaz-

dálkodás felé való további haladást és a tervgazdálkodás komoly felépítését jelenti. A kultúrában ugyancsak az egyenlősítés az alsóbb fokokon, fent a tehetségeseknek a származásra tekintet nélküli kiválasztása. Mindez ma még nem jelenti a tényleges valóságban a forradalom céljait helyeslő értelmiség lényegesebb anyagi felemelését, aminek azonban — a szovjetorosz példára — előbb-utóbb meg kell történnie. Az így helyreállított ország már földrajzi helyzeténél, gazdagságánál fogva, tanult iparosaival és mezőgazdáival, jelentős és becsült helyet fog elfoglalni a környező demokratikus államok között, melyekkel élénk gazdasági kapcsolat és barátság fogja összekötni. Egyetlen kívánságunk velük szemben a náluk lakó magyarok állampolgári jogainak tisztességes megadása és emberies bánásmód velük. És mindezek fölött a Szovjetunióval való minél szorosabb és őszintébb kapcsolatok, a békeszerződéstől megparancsoltakon túl is, hiszen ez a nagy szomszéd gazdasági életünknek amúgyis természetes kiegészítője. A Szovjetunió békerendszerétől védve és abba beilleszkedve érhetjük el benn és künn annyi időn át nélkülözött egyensúlyunkat és azt a harmóniát, mely egyszer létre fog jönni ember és ember, nép és nép, kis és nagy országok között.

*

Mindehhez azonban nemcsak az szükséges, hogy politikai és gazdasági akaratunk a fent leírt irányokba lendüljön. Hiszen arról van szó, hogy Magyarország legyen boldog, ehhez pedig az kell, hogy az új viszonyok közt is magyarok maradjunk. Nem mintha ezt bárki is el akarná venni, inkább arról lehet szó, hogy magunktól megfeledkezünk azon tulajdonainkról, melyek mindenkor biztosították magyarságun-

kat. Az egyik vallásunk, a másik történelmünk, hagyományos műveltségünk.

Az elsőre az is áll, amit mondottam, hogy senkisem akarja elvenni. A katolikus és protestáns vallás mint szervezet egykép elszegényedett, ami azt jelenti, hogy elvesztett valamit, ami nem volt lényeges, sőt sokak szerint akadályozta lelki működésében. Hithirdető, tanító és nevelő feladatát azonban szabadon gyakorolja, bár kétségtelenül vannak panaszai, s bár iskoláinak fenntartása nehéz munkájába kerül. Ha szabad a jövőről beszélni, akkor az egyház anyagi helyzete összehasonlítható az értelmiségével. A forradalom kellős közepén, amíg fennáll a gyanú, hogy az eltűnt rendhez ragaszkodunk, anyagi helyzetünk rosszabb, mint kellene lennie teljes bizalom esetén.

Épp erről van szó, a bizalomról. Új helyzetünkben Szovjetoroszország szomszédai lettünk, s utunk a békeszerződésen át kétségkívül további szerződések, vele való barátság és talán szövetség felé visz. Szovjetoroszországot ma is kommunisták vezetik s ennek a pártnak nálunk is vezető szerepe van. A második világháború végével nemcsak nálunk, a Szovjetúnió egész nyugati határán tízmilliói a keresztényeknek s közte főkép Lengyelországban, Csehszlovákiában és nálunk milliói a katolikusoknak kerültek ilymódon szovjet befolyás alá. Ez a helyzet az európai és amerikai keresztény államok beleegyezésével és helyeslésével állott elő, s nem hiszem, hogy ha mi limitrof keresztények, üldözéseknek lennénk kitéve, a nyugati hatalmak védelmünkre kelnének. Végtére a nyugati államok tényleg mindnyájan felekezetnélküliek, még ha itt-ott maradt is bennük államvallás. De n e m vagyunk üldözés tárgyai. Sem a szovjetúnióbeli

keresztények, sem mi. Az, hogy az egyházak helyzete árnyalatbeli különbségeket mutat a szomszédos új berendezésű országokban, ez mint láttuk arra vezethető vissza, hogy mely egyházak és mely országokban nyilvánítottak kezdettől fogva ellenérzést az új kormány iránt.

Tudjuk, eddigi előadásom nélkül is, hogy nem arról van szó, hogy marxisták vagy kommunisták legyünk, vagy hogy dogmatikánk valamely részét megtagadjuk, vagy hogy a vallásgyakorlatot elveszítsük. A helyzet egyelőre nagyon hasonlít a kiegyezéskorabelihez, amikor az egymást követő kormányok teli voltak az Egyháznak fontos helyeken is szabadkőművesekkel, akiknek deizmusa éppúgy el volt ítélve az Egyház részéről, mint a mai kormányokban fontos szerepet játszó marxista és kommunista kormányférfiaknak atheizmusa. Az a hasonlat is említendő, amikor nemrégen, a Horthy-uralom alatt Szent István országának vezetése protestáns kormányzó kezében volt és ennek miniszterelnökei is protestánsok voltak, ami nem akadályozta sem a boldogult Csernoch, sem Serédi bíborosokat az állam és kormány elismerésében. Viszont mindazon nézetek, melyek a mai rendszerre fenyegetőek lehetnek, tehát ha a keresztény tömegekben, vagy azok vezetőiben tényleg megvolnának, ezzel az együttműködés az ország felépítésében zavartalan alig lehetne, mindezek a nézetek tudtommal nem is egyeznek meg az Anyaszentegyház követeléseivel.

Az Egyház nem követeli tőlünk, híveitől, hogy 29 év után ragaszkodjunk a monarchikus államformához. Akkor sem követelte, amikor az említett protestáns államfő megakadályozta a Szent István koronájával megkoronázott király visszatérését. Az csak természetes, hogy ennélfogva a király-

ság elmult berendezéseit, minő a születési főrendiház, a zászlósúr intézmény stb. sem kötelességünk az Egyháztól megparancsolva, visszakívánnunk. De a kapitalizmussal sincs összekötve az Egyház, — a pápai nyilatkozatok, melyek vele foglalkoznak, nincsenek elragadtatva tőle, sőt sokszor és komolyan hibáztatják. Az Egyház új háborút sem vár, XII. Pius pápa szinte naponta mondja békeszózatát és bizonyára bűnös lehet az, aki felteszi róla, hogy az atomfegyver kutatásában öröme telnék. Az is bizonyosnak látszik, hogy a felebaráti szeretettel sem egyeztethető össze az a kívánság, hogy ez vagy az a felebarátunk atombombát kapjon a fejére. Végül az Egyháznak a hitlerizmus és a faji gondolat elleni küzdelme óta abban sem lehet kétség, hogy az antiszemitizmust komolyan és szigorúan elítéli és bűnnek minősíti.

Aki nem akar világháborút és pláne aki tudja is, hogy emberi számítás szerint nem jöhet újabb világháború, az azt is tudni fogja, hogy Európa országait a mai alapokon kell felépíteni, a bizonytalanságból, félelemből és nyomorból kivezetni. Nekünk katolikusoknak és protestánsoknak, éppen hitünkkel és becsületes munkásságunkkal, valamint ősi tradícióinkkal, melyek széles tömegekben élnek, nagy szerepünk van országunk felépítésében és azon új formák kialakításában, melyek között most vajudik az ország. És ha nem fordulunk el ettől a munkától, hanem kivesszük részünket belőle, természetes következményként fogjuk elérni azon panaszok okainak megszüntetését, amely panaszok sokfelé az irántunk való bizalmatlanság következményei.

Magyarországnak nemcsak az ősi hit a jellemzője, mellette az a magyar szellemiség is, mely egyrészt a napi hagyományokban, másrészt a magyar irodalom és művészet évszá-

zados termékeiben él és hat. Ma még a forradalom közben nem érvényesül egészében ez a kultúra, melynek összetevői, a népi hagyomány és a történelmi, irodalmi hagyaték. Hogy ez a helyzet csak átmeneti lehet, arra elég utalnom a szovjetviszonyokra, ahol a népi és történeti hagyomány igazi értékeit már áthasonították és a szovjet kultúra tartalmába felvették. Gondolkodó ember előtt világos lehet, hogy a ma divatos válogatás nem lehet nemzeti érdek, csak átmeneti propagandisztikus jelenség. Nem becsülöm le sem Adyt, sem József Attila művészetét, sem Kossuth történeti jelentőségét, de a két elsőnek néhány verséből, ami ép megfelel a mai hangulatnak, s Kossuth gazdag és ennélfogva ellentmondásos életének egyes jeleneteiből és nyilatkozataiból nem lehet az elkövetkező idők nemzedéke számára kielégítő kultúralapot teremteni. Mivel az új nemzedék is magyar lesz, meg kell majd ismernie mindazt az értéket, amit a magyarság szellemben, művészetben termelt, s aminek egy részéről az entellektüelek, akik a mának élnek és azt szolgálják, a nemzeti összefüggéseket nem látva, ma még említést sem mernek vagy akarnak tenni.

Hiszem, hogy mindez megváltozik és az új társadalmi és gazdasági formák közt néhány ezer vagy tízezer helyett milliónyi igazi magyarok fognak élni, mint hosszú, százados multunk öntudatos örökösei.

TARTALOM

Bevezetés 5

I. Valahol útat vesztettünk 11

II. Egyetlen menekvés: a forradalom 47

III. A forradalom elindul 77

IV. Az új szomszéd 115

V. A középosztály tragédiája 159

VI. Új formák felé 179